tarih ve toplum

9 771019 468006

İLETİŞİM YAYINLARI
KDV DAHİL 4.600.000.- TL

EKİM 2002
CİLT 38 • SAYI:
226

ISSN 1019-4681
212163 - 2002/10

DUBROVNİK'TEN İSTANBUL'A PERVITITCH AİLESİ

II. MEŞRUTİYET'TE "HİZMETÇİ BULMA OFİSİ"

BILIOTTI'NİN RAPORUNA GÖRE TRABZON

GİRESUNLU ÜNLÜ EŞKIYA MİCANOĞLU HÜSEYİN

aylık kitap ve eleştiri dergisi

AYLIK KİTAP VE
ELEŞTİRİ DERGİSİ

EKİM 2002 • SAYI 55
2002/10/212194 • ISSN 1301-5307
3.000.000 TL. (KDV dahil)

virgül, 55

Louis-Ferdinand Céline

Vivet Kanetti

Céline ve Poincaré

Leon Troçki

Rıfat N. Bali

Nuray Mert

Oktay Akbal

Behçet Çelik

Perihan Mağden

A. Ömer Türkeş

Murathan Mungan

Hüseyin Atabaş

Roland Barthes

Nuh Köklü

Onur Bilge Kula

Cemal Sakallı

yeni sayısı bayilerde, eski sayıları her an internett

PUSULA YAYINCILIK

tarih ve toplum

aylık ansiklopedik dergi

EKİM 2002 • CİLT 38 • SAYI 226

4 *Ayhan Yüksel*
Giresunlu Ünlü Eşkıya Micanoğlu Hüseyin

9 *İsmail H. Demircioğlu*
Trabzon'daki İngiliz Konsolos Alfred Biliotti'nin Raporunda Batum'dan Trabzon'a Göçler ve Trabzonlu Köylüler

14 *Niyazi Hüseyin Bahtiyar*
Bulgaristan'da Bir Alperen ve Tekkesi: Demir Baba

17 *Mustafa Argunşah*
15. ve 16. Yüzyılda Osmanlı Saray Mutfağı; Sultan Sofraları

22 *Nicole A.N.M. van Os*
Dolandırıcıların "Sahte" Osmanlı Kadın Örgütü-2

28 BİR BELGE
Abdullah Uçman
İlân-ı Resmî

29 *Musemma Sabancıoğlu*
Nenad Vekaric
Dubrovnik'ten İstanbul'a Jacques Pervititch ve Ailesi

36 *Metin Erüreten*
Paralarda ve Madalyalarda Ay Yıldız Motifi

45 *Yavuz Selim Karakışla*
II. Meşrutiyet Döneminde Kurulmuş Bir Hizmetçi Bulma Ofisi; Umûm Hizmetkârân İdârehânesi

55 AH MİNE'L GARAİB
Turgut Kut
Ortaçağ Avrupası'nda İnsan Yakma, İnsan Haşlama, İnsan Kızartma ve Tavası

58 GÜNDEMDEKİ TARİH
Orhan Koloğlu
Neyse ki Reşat Ekrem Koçu ve 10. Yıl Marşı Var!

60 KİTAP DAĞARCIĞI
Orhan Koloğlu
Bilim Tarihi

62 KİTABİYAT
Bedri Gencer
Cambridge'den Üç Kitap

ÖN KAPAK: Jacques Pervititch ve kendisinin hazırladığı Eminönü haritası ile bir kolaj.
ARKA KAPAK: 1933 yılında yayımlanan **7 Gün** dergisinde Hikmet Feridun (Es) tarafından yapılan "Mazhar Osman Bey Delileri Arasında" adlı röportajın dergide yayımlanan resmi.

OKURLARA MEKTUP

BİRSEN TALAY

Bu sayıyı elinize aldığınızda seçimlere yaklaşık bir ay kalmış olacak. Bazılarınızın seçimler olacak mı diye sorduğunu duyar gibi oluyorum. Ya da bunun tartışmasını mahsurlu bulanlar da var. Eğer olursa, "mahsurlularıyla", "küskünleriyle" birlikte "mansur" bir seçim olarak tarihe geçecek.

Bizim seçimimiz ise zaten tarihten yana. İlk yazımız Giresunlu ünlü bir eşkıyayla ilgili. Ayhan Yüksel, 19. yüzyıl sonlarında adına türküler yakılan Micanoğlu Hüseyin'le ilgili elde ettiği son bilgileri aktarıyor.

İsmail Demircioğlu da bizi yine Karadeniz yöresinde tutuyor; Trabzon'daki İngiliz konsolos Alfred Biliotti'nin 1880 yılında yazdığı raporların Batum'dan Trabzon'a göçleri kapsayan bölümünden çarpıcı örnekler aktarılan yazıda, yine Biliotti'nin Trabzon havalisindeki köylüler üzerine notlarından bazı alıntıların yapıldığı bir bölüm de yer alıyor.

Mustafa Argunşah, Stefanos Yerasimos'un Sultan Sofraları adlı kitabından yola çıkarak Şirvani'nin eserlerini de ele alırken bazı ciddi eleştiriler sunuyor.

Niyazi Hüseyin Bahtiyar'la Bulgaristan'a uzanıyoruz. Bugün de bazı şenliklerin yapıldığı Demir Baba Türbesi'ni ziyaret ediyoruz.

Nicole van Os ise, nisan 2002 sayımızda yer alan Yavuz Selim Karakışla'nın makalesine bazı önemli ekler yapıyor ve dolandırıcıların kurduğu sahte Osmanlı kadın örgütlerini yeniden sorguluyor.

Abdullah Uçman II. Meşrutiyet'e dair bir belge ile karşılıyor bu sayımıza. Siyasî açıdan önemli olan bu belge, sosyal hayata da açılan ufak bir pencere gibi.

Musemma Sabancıoğlu ve Nenad Vekaric'in kaleme aldığı çalışma Pervititch ailesinin bugüne kadar bilinmeyen yönlerini ortaya koyuyor. İlk kez yayımlanan belgeler ve fotoğraflarla sunduğumuz bu yazı Dubrovnik'ten İstanbul'a uzanan yolu takip ediyor.

Metin Üreten ise, paraların ve madalyaların üzerinde yer alan ay yıldız motifinin tarihini, milat öncesinden başlayarak ele alıyor.

Yavuz Selim Karakışla yine bir kurumun tarihini aktarıyor. Karakışla, günümüzde olağan hale gelen "hizmetçi bulma ofisleri"nin II. Meşrutiyet'te nasıl kurulduğunu ve çalıştığını, ev-içi emek konusundaki değerlendirmeleriyle birlikte sunuyor.

Ah Mine'l Garaib adlı köşemizi hazırlayan Turgut Kut bu sayıda yine Ortaçağ Avrupası'ndaki bazı uygulamaları göz önüne seriyor. Yakılan, haşlanan, kızartılan ve hatta tavası yapılan insanlar...

Gündemdeki Tarih'te Orhan Koloğlu Mazhar Osman'ın hayatını anlatan bir kitabı gündeme getiriyor.

Kitap Dağarcığımızda, bilim tarihine ilişkin bazı kitaplara yer veriyoruz.

Kitabiyat bölümünde ise Bedri Gencer Cambridge Üniversitesi yayınlarından çıkan üç kitabı tanıtıyor.

Kasım ayında "Tarih ve Sinema" konulu özel sayımızda buluşmak dileğiyle...

OKURLARDAN MEKTUP

İstihbarat Raporları...

Eylül sayınızda Emel Akal'ın kaleme aldığı yazı çok ilginç. Bolşevizm'in Anadolu'da gördüğü ilgi ise çok önemli. "Siyaset güçlüden yanadır" sözü sanırım doğru. Aynca anadolu hükümetinin dünyadaki gelişmeleri de istihbarat ağı kurarak takip etmiş olması dikkate değer. Bu raporlann devamı yok mu? bu konuda çalışanlar Anadolu Ajansı'nın bu dönemdeki tarihi yerini bilirler ancak benim için yeni bir bilgiydi. Böylesi yazılara daha fazla yer vermeniz dileğiyle...

Ayşe Sarı/İstanbul

Türkiye'de Seçim Afişleri Sergisi Garanti Sanat Galerisi'nde

Garanti Sanat Galerisi, 3-27 Ekim tarihleri arasında Türkiye'de Seçim Afişleri Sergisi'ne ev sahipliği yapıyor. Tarih Vakfı ve Garanti Bankası'nın işbirliğiyle, Beyazıt Kütüphanesi ve Milli Kütüphane'nin katkılarıyla hazırlanan sergide, en ilgi çekici tarihsel belgeler arasında yer alan seçim afişleri izleyicilerle buluşuyor. Sergi, çok partili sisteme geçişten sonraki 57 yıllık dönemde 17 seçim yaşayan, sayısı yüzleri bulan siyasi partiyle tanışan Türk insanına, 18. seçimin öncesinde, siyasi tarihimizin bir özetini sunuyor.

Seçim afişleri; sloganları, tasarımları, renkleri ve boyutlarıyla tarih, siyaset, sosyoloji, iletişim ve dil bilimleri açısından değerli ipuçları içeriyor. Tarih Vakfı, elinde benzeri afişler bulunan kişi ve kuruluşlan, afişleri sergiye bağışlamaya ya da kopyalarının alınmasına izin vermeye çağınyor.

Türkiye'de Seçim Afişleri Sergisi
3-27 Ekim 2002
Garanti Sanat Galerisi
İstiklal Cad. No: 187 Beyoğlu
Tel: (0 212) 293 63 71
Bilgi için: (0 212) 233 22 38
A&B Tanıtım-Esra Şengülen

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi
EKİM 2002
CİLT 38 • SAYI 226
ISSN 1019-4681

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
SAHİBİ
Tuğrul Paşaoğlu

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Murat Belge

GENEL MÜDÜR
Nihat Tuna

YAYIN YÖNETMENİ
Birsen Talay

SORUMLU YAZIŞLERİ MÜDÜRÜ
Bağış Erten

YAYIN KURULU
Ahmet İnsel, Orhan Koloğlu, Turgut Kut, Eser Tutel, Emre Yalçın

DANIŞMA KURULU
Robert Anhegger,
Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Masami Arai, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Baha Tanman, Ekrem Işın, Ahmet Demirel, Paul Dumont, Comeli Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Colin Imber, Yavuz Selim Karakışla, Kurtuluş Kayalı, Celia Kerslake, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, Jacob Landau, Ilber Ortaylı, Şevket Pamuk, Donald Quataert, İ. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos

TASARIM **Ümit Kıvanç**
UYGULAMA **Çiğdem Dilbaz**
KAPAK **Çiğdem Dilbaz**
DÜZELTİ **Serap Yeğen**
MONTAJ **Hasan Deniz**
FOTOĞRAF **Mehmet Özcan**
FİLM ÇIKIŞ **4 Nokta Grafik**
Tel. 527 89 35 Fax: 511 97 22
BASKI **Sena Ofset**
DAĞITIM **Dergi Planlama Pazarlama**

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.

OKUR İLİŞKİLERİ **Pekkan Yazı**

İSTANBUL Klodfarer Caddesi İletişim Han Cağaloğlu 34400
Tel. (0.212) 516 22 60 Fax 516 12 58
E-MAIL: [illegible].

ANKARA Selanik Cad. No: 64/11 Yenişehir 06640 Tel. (0.312) 425 36 00-425 20 71

İZMİR 857. Sok., No:6/312 Konak
Tel: (0.232) 484 45 90-489 89 09
Faks: (0.232) 484 90 42

ABONE KOŞULLARI
Yurtiçi
Yıllık: 50.000.000.- TL
6 aylık: 25.000.000.- TL
Avrupa Ortadoğu 100 $/yıl
Amerika 100 $/yıl
Avustralya 100 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin **PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kıbrıs satış fiyatı: 4.600.000.- TL

Giresunlu Ünlü Eşkıya

Micanoğlu Hüseyin

AYHAN YÜKSEL

Genel olarak soygun yapıp halkın malına ve canına kasteden, etrafı haraca kesenlere şakî ve bu kelimenin çoğulu olarak eşkıya denmiştir. Ayrıca Celâlî, eşirrâ, harâmi, haramzâde, türedi, haydût, uğru kelimeleri de bu anlamda kullanılmıştır. Çoğu araştırmacı eşkıyayı köylülere yardım etmeye çalışan kır isyancıları olarak takdim eder. Araştırmacı Karen Barkey ise onların kırsal toplumun esas zorbaları olduğunu ifade eder. Ona göre eşkıya grupları kırsal topluma zarar vermişlerdir. Onların kaynaklarını yağmalamış ve yerel iktidar sahipleri tarafından baskı altında tutulmalarına etkin bir şekilde katılmışlardır.[1] Ne var ki, eşkıyalığın bazen merkezî iktidarlara karşı halkın menfaatlerini savunma gibi bir mahiyet kazandığı da görülmüştür. Devlet görevlilerinin baskı ve zulümlerine bir tepki olarak eşkıya reisleri büyük şöhret kazanmış, halkın dilinde kahramanlık destanlarına konu olmuştur.[2]

Doğu Karadeniz'de gerek Osmanlı döneminde, gerek Millî Mücadele yıllarında, gerekse Cumhuriyet döneminde halk ve hükümet tarafından eşkıya olarak nitelendirilenler arasında Tirebolulu Kuçuroğlu Hüseyin; Fatsalı Hekimoğlu İsmail, Lâz Mehmed, Giresunlu Fahir, Kara Mahmud, Goloğlu Anzırlı Mehmed, Rizeli Sandıkçı Şükrü, Tonyalı Şişmanoğlu Ahmed, Vonalı Soytarıoğlu İsmail; Bulancaklı Hacı Velioğlu Nuri Efendi, Reşadiyeli Güpür Mehmed, Şalpazarlı Kadiroğlu Ali Osman, Ünyeli Gürcü Deli Reşid, Keşâblı Tomoğlu İsmail ve Micanoğlu Hüseyin sayılabilir.[3] Bu dönemlerde gayrimüslim eşkıyalara da rastlanır. Bunlar arasında Rum Yanidis, Yanioğlu Haçika, Sarı Yani'yi, Ermeni Haçik'i saymak mümkündür. Burada üzerinde durulacak olan Micanoğlu, Giresun yöresinde türkülere konu olmuş, dost meclislerinde türkülerini söylemenin bir gelenek halinde sürdürüldüğü, hemen hemen bütün halkın hikâyesini bildiği ünlü eşkıya olarak dikkat çekmektedir.

Halk arasında eşkıyalığa başlayış öyküsü şöyle anlatılır:[4] Micanoğlu Hüseyin 1280 (1864) yılında Gire-

---

* Araştırmacı-Yazar.

1 Karen Barkey, **Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi** (çev. Zeynep Altok), İstanbul 1999, s. 22.

2 Eşkıya, genellikle sarp dağlarda yuvalanırdı. Bu durumda belli bir gücün desteğine ihtiyaç duyulurdu. Çünkü, yiyecek temini, haber alma, lojistik destek gibi uzun süreli faaliyetleri için bu gerekliydi. Kendilerine bazen köylüler, bazen de bulundukları yörenin zengin ağası yardımcı olur ve bunlar yatak adıyla anılırdı. Yatağı olmayan eşkıyanın uzun müddet barınması mümkün değildi. Ehl-i örfün halkı ezdiğini gören eşkıya zulmünü daha da artırırdı. İki ateş arasında kalan köylü tehlikenin daha çok geldiği eşkıya tarafına meylederdi. Böylece birçok eşkıya grubu taşrada köy ağaları, şehirlerde ise zabit ve idarecilerle işbirliği içine girerdi. Halk eşkıyaya para, yiyecek ve barınak vermek zorunda kalırdı. Osmanlı döneminde eşkıyaya yardım ve yataklık yapan halk "nezir akçesi"ne bağlanarak para cezasına çarptırılabilirdi. Mücteba İğüret, "Osmanlılar'da Eşkıyalık Hareketleri", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi** [=DİA], XI, 467-468.

3 Doğu Karadeniz'deki eşkıyalık üzerine daha az bir çalışma yapıldığı görülmektedir. Son bir örnek Fatsalı Hekimoğlu hakkındadır. Bk. A. Yüksel, "Ünlü Eşkıya Hekimoğlu İbrahim İle İlgili Yeni Bilgiler", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, sayı: 3 (İstanbul 2000), s. 103-114.

4 Kerempelioğlu Ersöz (Şaban Ersöz), Micanoğlu Hüseyin'in hayatını yazmış ve "Sevimli Haydut Micanoğlu" adıyla tefrika olarak yayınlamıştır (**Yeşilgiresun Gazetesi**, 24 Nisan 1956-28 Nisan 1959). Daha sonra Ahmet Ersöz tarafından sadeleştirilerek 1999 yılında yeniden yayınlanmıştır. Doğu Karadeniz eşkıyalarına dair yapılan bir yüksek lisans tezinde Micanoğlu'na da yer verilmiştir. Yaşar Küçük, Doğu Karadeniz Bölgesinde Yaşamış Eşkıya ve Kabadayılara Ait Türküler-Destanlar, (Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1988, s. 187-213.

sun'un Keşâb nahiyesine bağlı Engüz (Dokuztepe) köyünde doğmuştur. Rüşdiye'yi bitirmiş, bu nedenle köyünde bir müddet talebe okutmuş, hocalık yapmıştır. Erzurum Süvari Alayı'nda askerken nişanlısı Emine'nin Memiş Hoca'nın oğluna verildiğini duyunca, firar edip memleketine gelir. Onun gelişiyle köyde dedikodu alır yürür; Micanoğlu'nun gelinle ilişkisi olduğu etrafta söylenmeye başlar. Dedikodulardan rahatsız olan Micanoğlu'nun eski nişanlısı, bir akşam üstü eline bir değnek alarak Mican'ın yolunu keser, münakaşa başlar, gürültü üzerine dışarı çıkan Memiş Hoca da kavgaya karışınca, Micanoğlu karakulak bıçağını çekerek onu öldürür. Bunun üzerine köyün ileri gelenlerinden Hamaloğlu Hasan Ağa tarafından tutulup adalete teslim edilir. On sekiz yıl hapis cezasına çarptırılır. Ancak cezaevine konulduktan altı ay sonra Gürcü Deli Reşid'in adamı Eğribel Mehmed'le birlikte hapishaneden kaçar.

Hikayenin devamında; hapishaneden kaçan Micanoğlu, bir süre gizlenmeye çalışırsa da sonunda Gürcü Deli Reşid'in çetesine katılmak zorunda kalır. İlk soygununu Bulancak'taki Şemsettin köyünde Yılancıoğlu Mustafa Ağa'yı soyarak yapar. Bu kanun dışı faaliyetleri köy basma, yolcu ve kervanları soyma şeklinde devam eder. Micanoğlu, artık dağlardadır ve dokuz kişilik çetenin başı olmuştur. Micanoğlu ve çetesinin yaptığı soygunlar ve bilhassa Şebinkarahisar'a gidip gelen kervanları vurması üzerine yüzbaşı vekili Palabıyık Kemal Ağa, yanına aldığı Aslan Bey ve Soloğlu Ahmed Ağa ile birlikte onun takibine çıkar ve Micanoğlu'nu yakalamaya çalışır. Fakat Micanoğlu'nu ele geçirmek mümkün olmaz. Micanoğlu kendisini ele geçirmeye çalışan kuvvetleri meşgul ederek yakalanmamayı başarır.[5]

Tournefort'un gravüründe Giresun.

Micanoğlu, hükümet kuvvetlerinin yanında yer alarak kendisini takibe çıkanları teker teker yakalayarak öldürmeye başlar. Giresun'un Sarvan köyünden Salbacakoğlu Halil İbrahim Ağa, köyün imamı, Keşap'tan Hamaloğlu Hasan Ağa, Tekbaşoğlu Ali Ağa bunlar arasındadır. Mican takipten kurtulmak için kendisine daha güvenli barınma yerleri aramaya başlar. Karagöl yaylasına[6] çıkarak Kel Seyid'e misafir olur. Kel Seyid, yanında kırk-elli kadar insan çalıştıran, sürüleri obaya sığmayacak kadar çok olan zengin birisidir. Kendini takibe çıkan kolluk kuvvetleri Micanoğlu'nun izini burada da bulur. Micanoğlu, Yanbulu denilen bir dağ geçidinde hükümet kuvvetlerini pusuya düşürür, jandarmaların bir kısmını esir alır. Micanoğlu hakkındaki kimi sözlü, kimi yazılı kaynaklara dayanan hikaye bu şekildedir.

Onun adının geçtiği arşiv belgeleri Micanoğlu'nun diğer bir yönünü aydınlatmaktadır. Micanoğlu, Giresun-Şebinkarahisar yolu üzerinde bulunan maden işletmelerinden haraç almaktadır. Eğribel madenini işleten Fransız şirketin sahibine mektup yazarak ondan haraç ister. Maden şirketi haraç vermeye yanaşmayınca bu sefer Micanoğlu madenin Karagöl yaylasından gelen suyunu keser. Maden susuz kalır. Bu haraç isteme olayı, konuyla ilgili türkü yakılmasına yol açar:[7]

Vara vara vardım maden yoluna
Bir mektup yazdım direktörüne
Eğer bu maden işleyecekse
Bin altun göndersin Micanoğlu'na

Karagöl altından kırk atlı geçtim
Martin kurşunun suyunu içtim
Sağımdan vuruldum soluma düştüm
Dil bilmez Çerkezler içine düştüm

Ben de vardım maden baskununa
Yar yağmur yağmış daşın üstüne
Beş yüz asker kalkmış Mican üstüne

Karagöl yaylasında Kel Seyid'in misafiri olan Micanoğlu'nun hem

5 Küçük, a.g.e., s. 190.

6 Dereli ilçesinin güneybatısında, Giresun-Ordu-Sivas illerinin birleşme noktasına yakın bir konumdaki 3107 m. zirveli Karagöl dağında bulunan Karagöl krater gölü ve çevresindeki çayırlarla kaplı alanlar, yörenin en ünlü yaylalarından birini oluşturur. 3000 metrenin üzerine çıkan yükseklik nedeniyle yazın bile kar ve buz görülür (Giresun İl Turizm Envanteri, ts, s. 38).

7 Küçük, a.g.e., s. 192-193.

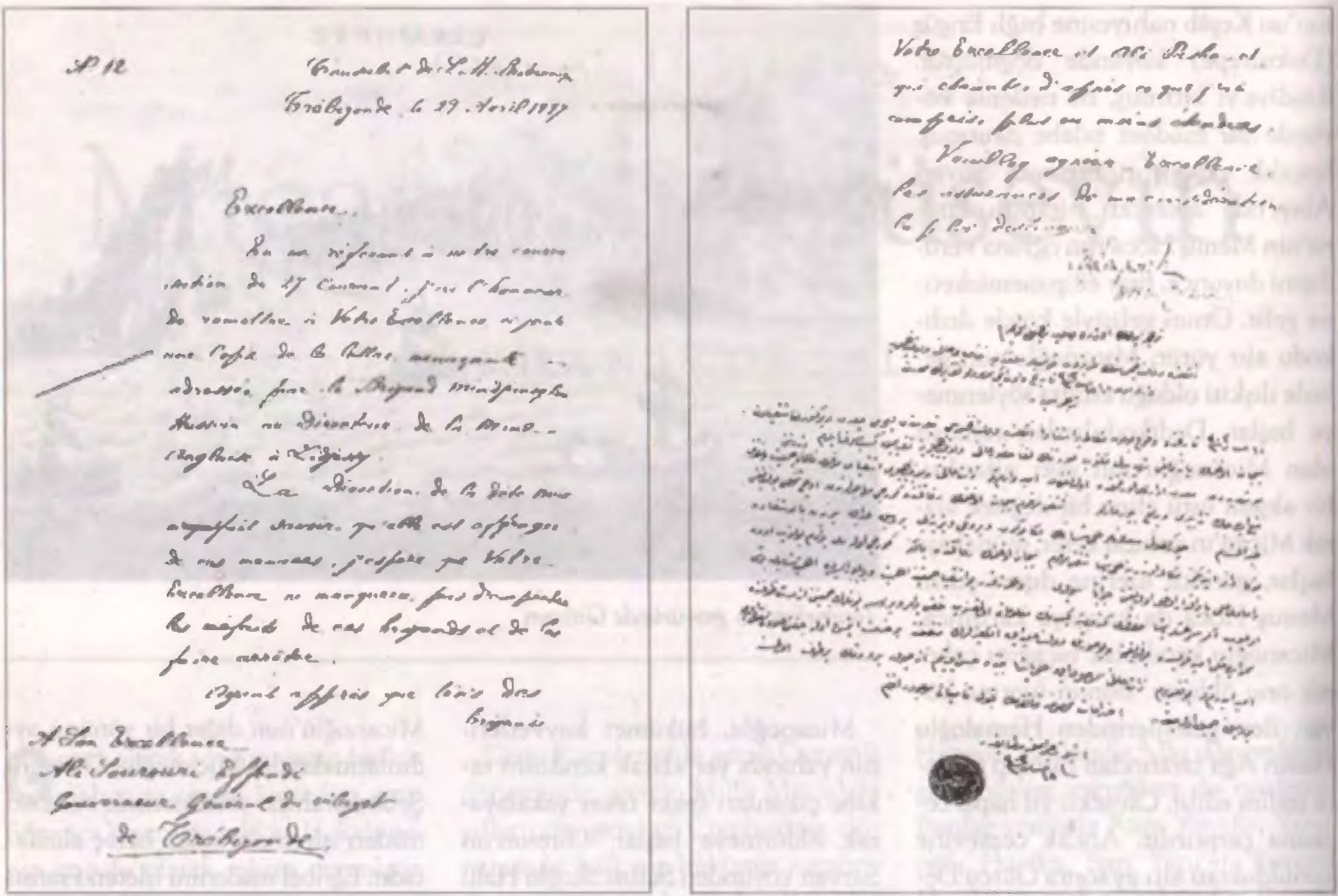

İngiliz konsolosun Ali Sururi Paşa'ya yazdığı mektup ve Osmanlıca tercümesi.

Fransız şirketin sahibinin eşi ile, hem de Kel Seyid'in gelini ile aralarında bir gönül ilişkisi olduğu etrafta söylenmeye başlar. Gerek madene yaptığı baskın nedeniyle hükümet kuvvetlerinin takibi, gerekse Kel Seyid'in gelini ile olduğu söylenilen gönül ilişkisi bir bakıma Micanoğlu'nun da sonu olur. Bir söylentiye göre Kel Seyid, hükümetle anlaşarak Micanoğlu ve arkadaşlarını yakalar. Ellerine kelepçe vurur. Micanoğlu'na karşı hissi bir yakınlık duyan Kel Seyid'in gelini yoğurt tasının içinde kelepçenin anahtarını Micanoğlu'na verir, onun kaçmasını sağlar. Micanoğlu dışarıya çıkınca köpeklerin saldırısına uğrar. Köpeklerden kurtulmak için yakındaki bir göle girer. Uzun süre suda kalan Micanoğlu, üşütür, hasta olur, Çivril yaylasına yakın Yassıalan'da ölür. Cenazesini Keşap'a getirirler.

Diğer bir söylentiye göre geliniyle olan ilişkisi nedeniyle Kel Seyid, Micanoğlu ile arkadaşlarını birbirine düşürür. Arkadaşları Micanoğlu'nu öldürüp bir duvarın üzerinden aşağıya atarlar. Cenazesi Giresun'a getirilir.

Ama halk arasında Micanoğlu'nun bu şekilde ölmesi, olaya destanî bir hava kazandırır. İnanışa göre: Micanoğlu, o sırada çığ altında kalarak ölen Kel Seyid'in çobanlarından birisine kendi elbiselerini giydirmiştir, herkes Micanoğlu'nun çığ altında kalarak öldüğünü zannetmiştir. Aslında Micanoğlu bu diyarı terk etmiş ve o "sır olmuştur". Hatta Micanoğlu'na Osmanlı ülkesinin değişik yerlerinde rastlanır. Micanoğlu'nu kimisi Midilli'de, kimisi Zonguldak'ta, kimisi Mekke'de görür.[8] İşte, halk tarafından çok sevilen, efsanevî bir kimlik verilen ve adına türkü yakılan Micanoğlu'nun hayatı kısaca böyledir.

Dünyadaki benzeri örnekleri gibi öldüğüne inanılmayan bir halk kahramanı şeklinde görülüp hayatı efsanelere boğulmuş olan Micanoğlu hakkında resmî kayıtların mevcudiyeti onun faaliyetleri hakkında inanılır bilgilere ulaşmayı sağlar. Yaptığımız çalışma sonucu arşivlerde Micanoğlu'na dair şimdilik bir kayıt ile iki belgeye rastladık. Bunlardan ilki Tirebolu ayânlarından Kethüda-zâde Mehmed Emin Ağa'nın (ö. 1849) oğlu Mehmed Esad Bey'in sicil kaydıdır. Sicilde Mehmed Esad Bey'in gönüllü olarak Gürcü Deli Reşid'in ve Micanoğlu'nun takibine ve tenkiline

8 Küçük, a.g.e., s. 190-194; Tirebolulu Eseoğlu Hasan Yüksel (d. 1904-ö. 1976) donanma ile Midilli'ye giden Tirebolulu bir bahriye neferinin yanına yaklaşan bir kişinin sohbet sırasında "...ben de Giresunluyum. İsmini duyduğun Micanoğlu benim" dediğini, o bahriye neferinin ismini vererek naklederdi.

çıktığı belirtilir (13 Mart 1887).[9]

İlk kez burada yayımlanan diğer iki belgeden biri, Micanoğlu'nun İngiltere uyruklu Licese (Şaplıca) maden direktörüne yazdığı tehdit mektubunun sureti, öteki ise İngiltere'nin Trabzon konsolosu tarafından Trabzon valisi Ali Sururî Paşa'ya verilen 29 Nisan 1887 tarihli mektuptur. Micanoğlu'nun yörede etkinliğini gösteren bu belgeler, bir eşkıya reisinin günümüze ulaşan nadir mektup suretlerinden biri olması yönüyle de dikkat çekicidir. Mektupların ana teması Licese madenine yapılan baskın, bu baskının sorumlusu olarak görülen Micanoğlu'nun yakınlarının hükümet kuvvetleri tarafından tutuklanması ve konsolosun Micanoğlu hakkındaki düşünceleridir.

"Eşkıyâ-i Giresun Keşâb Mîcânoğlu Hüseyin Efendi" imzası ile yazılan, "Karahisar-ı şarkî mutasarrıflığından Avrupalı mâdenci direktörü Ağa'nın huzûr-ı âlîsine" şeklinde başlayan ve "Fütüvvetlü benim dostum direktör ağa hazretleri" diye devam eden tarihsiz mektupta Micanoğlu şöyle demektedir:

"Bu kerre zât-ı âlîlerinize mahsûsen selâm ederim. Kaldı ki sizler beş on seneyi mütecâviz mâdenci olduğunuz ma'lûm ve bendeniz de beş altı seneden berü eşkıyâ olduğum beyân ol-cihet şimdiye kadar sizlere bir kusûr getürmüş olmayup Licese isnâdından dolayı karındaşım Mehmed ile Süleyman yirmi mâhı mütecâviz taht-ı tevkîfde kalup bî-gayr-i hak halbuki, bendeniz ile Muhâcir Küçük Hüseyin olduğu hepinize ma'lûmdur. Kaldı ki, şimdiki halde sizlere şu kadar çok recâ ederim. Bu iki karındaşlarımı mahbûsdan çıkarup kendünüze zabtiyye edüp iskân etmeniz[i] matlûb ederim. Her kaç lira altun mesârif ederseniz bendenize beyân edesin. On beş güne kadar çıkarırsınız bendenize ikibin altun vermiş kadar hükmü vardır. Ve eğer bu işe gayret etmezseniz evvelâ canınıza saniyyen cevherine dahi Uzundere'den gelen şeylerine dahi Karagöl'den giden suya bu tahrîr ile himâm şeylere man'î-i şer'î olacağım. Ma'lûmunuz olsun. Kaldı ki, sizlere on beş gün mühlet. Cevâbınızı isterim. Bu işe gayret etmedikden sonra sizlere daha rahatluk yokdur. Katırcınızı işletmem. Her bir cihet kötülük ederim. Sonra bendenize beyân eylemedin dimiyesiniz. İrâde[ye] muntazırun[10]".

Micanoğlu'nun maden direktörüne yazdığı bu tehdit mektubu üzerine İngiliz konsolos Ali Sururî Paşa'ya durumu bildiren Fransızca bir mektup yazar. Mektubun tercümesine göre konsolos şunları söylemektedir:

"15 Nisan [1]303 [27 Nisan 1887] tarihinde vuk'u bulan mükâlemeye istinâden İngiltere devlet-i fehîmesi teb'asından Licese mâden direktörüne eşkıyâdan Micanoğlu'nun yazdığı tehdîdli mektûb sûretinin leffen huzûr-ı âli-i vilâyet-penâhîlerine takdîmle kesb-i şeref eylerim.

Bu tehdîdden mâden idaresi korkmakda olduğundan ümîd-vârım ki, zât-ı âlî-i vilâyet-penâhîleri eşkıyâ-i merkûmenin derdestini ve cem'iyyet ve mazarratını men' edecek tedâbiri dirîğ buyurmazlar. Şâki-i merkûm Micanoğlu'nun refâkatinde Gürcî muhâcirlerinden üç şahıs bulunduğunu haber almışdım. Çürüksulu sa'âdetlü Ali Paşa'nın bana bugün verdiği viziteyi bir vesîle add ile bundan bi'l-istifâde buna dair ettiğimiz mükâleme üzerine Ali Paşa şâki-i merkûm refâketinde yalnız Gürcî olarak bir âdem bulunup o da dâmâdı Ali Bayrakdaroğlu olduğunu cevâben söyledi. Ve her ne kadar bu eşkıyâ cem'iyyetine ehemmiyet verilür ise de ehemmiyete şâyân bir şey olmayub eğer Serasker Paşa hazretleri kendüsüne kimsenin ma'lûmatı olmaksızın hafî bir emir verirse bunların cem'iyyetini az müddet zarfında mahv edeceği ümid-kavîsinde bulunduğumu ve bu sûretle Devlet-i Âliyye ile İngilizler'in menfa'atine bir hidmet etmiş olacağını ilâve-i makal eyledi. Ümîd ederim ki, bu takrîrim zât-ı âli-i semûhîleri ile Ali Paşa beyninde hiss eylediğim az çok bürûdetin ber-taraf olmasına bir vesile-i cemîle olacakdır. İhtirâmât-ı mahsûsa-i fâ'ikamın kabûl-i temînâtı mercûdur efendim[11]".

Gerek Micanoğlu'nun maden direktörüne, gerekse konsolosun Trabzon valisine yazdığı mektuptan Micanoğlu'nun hayatına dair yeni bilgiler elde etmemiz mümkün olmaktadır. Bir kere Micanoğlu, İngiliz maden direktörü ile çok yakın ilişki içinde bulunmakta ve direktöre "dostum" diye hitap etmektedir. Micanoğlu'nun "beş altı seneden berü eşkıya olduğum" ifadesinden hareketle 1882 yılında dağa çıktığı söylenebilir.[12] Bu yıllarda Licese madeni Şebinkarahisar'a dört saat mesafededir ve simli kurşun madeni çıkarılmakta, bir İngiliz şirketi tarafından işletilmektedir. Madenin çıkarılması için gerekli olan bütün alet ve edevat ile çıkarılan cevheri ezip temizlemek üzere bir de fabrika bu-

9 Başbakanlık Osmanlı Arşivi [=BOA], Sicill-i Ahvâl Defterleri, nr. 165, s. 117. Kayıtta "... fahrî olarak muhâcir Reşîd ve Keşâblı Micanoğlu refâkatlerinde çend nefer eşhâs-ı rezîleden müteşekkil fırkateyn eşkıyânın izâle-i vücûdlarına veya derdest ve tenkîllerine me'zûn edilerek..." denilmektedir.

10 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik [=BOA, Y. PRK. EŞA], nr. 6/67, lef: 1.

11 BOA, Y. PRK. EŞA. nr. 6/67, lef: 2.

12 Yaşar Küçük, Kerempelioğlu'na ve Engüz köylülerine dayanarak Micanoğlu'nun 20 yaşında eşkıya olduğunu düşünmektedir. Micanoğlu'nun ifadesine ve Küçük'ün verdiği doğum tarihine göre Micanoğlu 20 yaşında değil, 18 yaşında eşkıya olup dağa çıkmış olmalıdır. Kerempelioğlu tarafından tespit edilen sekiz yıl eşkıyalık yaptığı ifadesine göre ve belgeye dayanarak 1890 yılında vurulduğunu, dolayısıyla eşkıyalık hayatının sona erdiğini söylemek mümkündür (Küçük, adı geçen eser, s. 188). Ancak, belgede Ali isimli bir damattan bahsedilmektedir. O halde, ne zaman evlenmiştir? Ne zaman evlenecek yaşa gelmiş bir kız çocuğu babası olmuştur? Bunlar dikkate alındığında eşkıya olduğu tarihle ve yaşıyla ilgili değerlendirmelerde bir çelişki söz konusu olmaktadır.

lunmaktadır. Günde yedişer tona kadar maden cevheri çıkarılan fabrikada, sayıları üçyüz ile beşyüz arasında değişen işçi çalıştırılmaktadır.[13] Micanoğlu, haraç aldığı böyle büyük bir maden cevheri işleyen fabrikaya baskın yapmıştır. Bu baskını Micanoğlu ile Muhacir Küçük Hüseyin yapmasına rağmen, hükümet kuvvetleri Micanoğlu'nun kardeşi Mehmed ile Süleyman'ı yakalamışlardır. Mehmed ve Süleyman yirmi ayı aşkın bir süreden beri de hapishanede tutulmaktadırlar. Micanoğlu, İngiliz maden direktörüne Mehmed ve Süleyman'ın hapishaneden çıkarmasını, kendisine muhafız olarak almasını talep etmekte, bu iş için kaç lira altın masraf ederse kendisine bildirilmesini istemekte, on beş günlük de bir süre vermektedir. Direktör bu işi yaparsa karşılığında Micanoğlu'na ikibin altın lira vermiş sayılacaktır. Yani, Micanoğlu aldığı haraçtan bu kadar bir miktarı düşmüş olacaktır. Eğer, direktör hapishanede olan Mehmed ve Süleyman'ı on beş güne kadar kurtarmazsa Micanoğlu, direktörün canına kastedecek, çıkarılan maden cevherinin taşınmasına engel olacak, Karagöl'den gelen suyu kesecek, kısaca her türlü kötülüğü yapacaktır. Mektuplar, çete efradının etnik yapısı hakkında da bilgi vermektedir. Buna göre Micanoğlu'nun çetesinde bu sırada üç değil, bir Gürcü bulunmaktadır. Bu da Micanoğlu'nun damadı Ali Bayrakdaroğlu'dur. Konsolosa göre çeteye fazla ehemmiyet verilmelidir. Aslında serasker tarafından verilecek gizli bir emirle çete kısa bir müddet içinde yok edilebilecektir. Çetenin ortadan kaldırılması da İngiltere ile Osmanlı devletinin menfaatine olacaktır. Yayımladığımız bu belgelerin Micanoğlu ile ilgili bazı konulara açıklık getirdiği görülebilir. Uzun yıllar Giresun, Şebinkarahisar, Erzincan, Tokat, Trabzon, Samsun ve dağlarında dolaşan eşkıya Micanoğlu için türküler yakılmış ve yakılan türküler dilden dile söylenerek bugüne ulaşmış olup sevilerek dinlenilmektedir.[14] Micanoğlu'nun birçok özelliğinin ve faaliyetlerinin bu türkülere yansıtıldığını görmek mümkündür. Yaptığı soygunlardan ve aldığı haraçlardan fakirlere yardım ettiği, köprü, çeşme gibi hayır eserleri yaptırdığı söylenilen ve buna dair bir çok olay anlatılan Micanoğlu, halkın sevgisini kazanmış, eşkıya olarak baskıcı ve yağmacı bir kimliğinin yanında, iyiliği ve kötülüğüyle, her haliyle halk belleğinde Köroğlu gibi bir karakter olarak algılanmıştır.[15] Türkünün derlenen sözlerinden bazıları şöyledir:

Rakı koydum fincana
Hele bakın Mican'a
Kör olası Kel Seyid
Nasıl kıydın bu cana

Oy benim canım Mican'ım
Dünyalarda bir canım

Martinimin pulları
Gece kestim yolları
Aslan Mican geliyor
Saymaz karakolları

Oy benim canım Mican'ım
Dünyalarda bir canım

Karanfilim saksıda
Bir yar sevdim Aksu'da
Mevlâm bizi kavuştur
Akşam ile yatsıda

Oy benim canım Mican'ım
Dünyalarda bir canım

Mican'ım martini
Dolar dolar boşalır
Kel Seyid'in gelinleri
Giyinir de kuşanır

Oy benim canım Mican'ım
Dünyalarda bir canım

Karagöl obasında
Su içtim kana kana
Mican'ın ağaları
Ağlıyor yana yana

Oy benim canım Mican'ım
Dünyalarda bir canım

Esbiye'nin pirinci
Ayvasıl'ın turuncu
Agaların içinde
Aslan Mican birinci

Oy benim canım Mican'ım
Dünyalarda bir canım

Karisar yolu taşlık
Eskidi zıpka başlık
Godkile hiç durmuyor
Her gün istiyor harçlık

Oy benim canım Mican'ım
Dünyalarda bir canım

Karisar'ı ben yaktım
Giresun'a el attım
Ermeni parasıyla
Fakirleri donattım

Oy benim canım Mican'ım
Dünyalarda bir canım

Ayvasıl burnu burun
Beyler geriye durun
Micanoğlu geliyor
Altın iskemle kurun

Oy benim canım Mican'ım
Dünyalarda bir canım

Mican sen öleceksin
Kabire gireceksin
Dokuz tahta altında
Ne cevap vereceksin

Oy benim canım Mican'ım
Dünyalarda bir canım

13 Madene yapılan baskın ve direktöre yazılan tehdit mektubundan sonra, İngiliz direktörün Lice-se madeninde kalmadığı, yerine Alman uyruklu Eschrich isimli bir kişinin geldiği anlaşılıyor (Salnâme-i Vilâyet-i Sivas. Sivas 1306, s. 247).

14 Micanoğlu türküsü Ahmet Yamacı tarafından Halim Giresunlu'dan derlenmiş ve notaya alınmıştır (TRT Repertuar no. 1247).

15 Fikret Karadeniz, "Giresun'da Bir Alp Tipi ya da Bir Köroğlu Kolu Gibi Micanoğlu". Üç Kent Bir Ülke (Anadolu Denemeleri), Trabzon 2002, s. 133.

Trabzon'daki İngiliz Konsolosu Alfred Biliotti'nin Raporunda

Batum'dan Trabzon'a Göçler

İSMAİL H. DEMİRCİOĞLU

19. yüzyılın ikinci yarısında İtalyan ve Alman birliklerinin kurulması, Avrupa'daki askeri ve siyasi dengeyi bozarak, Rusya'yı harekete geçirmiştir. Kırım Harbi (1853-1856) ile eski gücünü kaybetmiş olan Rusya, Karadeniz'de bir donanma bulundurmak amacıyla girişimlerde bulunmuş ve amacına 13 Mart 1871'de Londra Antlaşması'yla ulaşmıştır.[1] Buna ilaveten, Balkanlar'da Panislavist bir politika izleyen Rusya, bölgede hakimiyet tesis edebilmek için bir yandan Müslüman olmayan unsurları isyana teşvik ederken, diğer yandan da antlaşmalar aracılığıyla bu unsurlar için yeni haklar elde etme peşine düşmüştür. Bu amaçla, ilk aşamada 18 Ocak 1877'de toplanan Tersane Konferansı ile Balkanlar'daki problemler halledilmeye çalışılmış, ancak netice alınamayınca, 31 mart 1877'de Londra'da toplanan büyük devletler, Balkanlar'la ilgili olarak Londra protokolü denilen bir sözleşmeyi imzalamışlardır. Osmanlı devleti, Balkanlardaki Türk varlığına zarar verebilecek olan bu gelişmeden endişe duymuş ve Protokolü tanımadığını ilan etmiştir. Bu, Türk tarihinde acı hatıraları olan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının hazırlayıcısı olmuştur.[2]

Antlaşmalarla amacına ulaşamayan Rusya, Balkanlar'daki Slavların haklarını korumak bahanesiyle 24 Nisan 1877'de bugünkü Romanya topraklarına girerek Osmanlı devletine savaş ilan etmiştir.[3] Bu gelişme üzerine, Osmanlı ve Rus orduları farklı cephelerde savaşmaya başlamışlardır. Savaşın seyri incelendiği zaman, çatışmaların Balkanlar ve Anadolu olmak üzere iki cephede cereyan ettiği görülür.[4] Ekonomik ve askeri açıdan zayıf bir konumda bulunan Osmanlı devleti, iki cephede de mağlup olmuş ve 3 Mart 1878'de Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması'yla savaştan çekilmiştir.[5] Antlaşma gereğince, Bulgaristan ve Bosna-Hersek'e muhtariyet verilirken, Kars, Batum ve Ardahan Ruslar'a bırakılmıştır. Rusya, Kars, Ardahan ve Batum'u ele geçirdikten sonra, Balkanlar'da olduğu gibi, bu bölgede bulunan Türk ve Müslüman unsurlara baskı yapmaya başlamıştır. Rusya'nın yöre halklarına baskı yapmasının en önemli sebeplerinden birisi, savaş esnasında bu bölge insanının Osmanlı devleti lehinde faaliyet göstermesidir. Özellikle Batum bölgesinde pek çok gönüllü Osmanlı ordusuna katılarak Ruslara karşı mücadele etmiştir.[6] Bunun sonucu olarak Rusya, bölgedeki Müslüman unsurları çeşitli yollar deneyerek göçe zorlamaya başlamıştır.

Bu gelişmeler sonucunda bölgede bulunan Müslüman unsurlar, Osmanlı devletine göç etmek zorunda kalmıştır. Rus işgaline uğrayan yerleşim alanlarından yapılan göçlerde Anadolu'da bazı yerleşim birimleri ön plana çıkmıştır. Bu yerleşim birimlerinden birisi de, bir uğrak yeri olma özelliği taşıyan Trabzon'dur. Özellikle 1880-1882 yılları arasında, Trabzon'a Kafkaslar yoluyla gelen göçmen sayısının 6000 civarına ulaştığı görülmektedir. Sıkıntı içinde olan göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla vilayet dahilinde yardım kampanyalar düzenlenmekteydi.[7] Bu dönemde, Trabzon'a çok sayıda göçmen gelmesine karşın, Trabzon'da bulunan bazı Müslüman

• Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, E-mail: Demircioglu61@yahoo.com.

Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na göçetmek için yola koyulan Abhazlar
(Elveda Doğduğum Toprak, *Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları)*

olmayan unsurların da Rusya'ya kaçtığı anlaşılmaktadır.[8] Kafkaslardan yapılan göçlerle ilgili olarak ağırlıklı olarak Türk kaynaklarına dayalı olarak çalışmalar bulunmasına karşın, özellikle 1880 yılında Batum havalisinden Trabzon'a yapılan göçler ile ilgili detaylı çalışmaların olmadığı anlaşılmaktadır. Buna ilaveten, Batum'dan yapılan göçlerin, son dönem Trabzon tarihi açısından önemli bir kaynak konumunda bulunan farklı ülkelerin, Trabzon Konsolosluk kayıtlarına nasıl yansıdığının araştırılmamışolduğugörülmektedir. Bu münasebetle, bu sahada çalışma yapan araştırmacılara faydalı olabileceği ümidiyle, 1880 yılında Batum'dan Trabzon'a yapılan göçlerin, 19. Yüzyılın ikinci yarısında Trabzon'da bulunan konsoloslar içinde en etkinlerinden biri olan, Trabzon İngiliz Konsolosu Alfred Biliotti'nın 1880 yılına ait bir raporuna nasıl yansıdığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Trabzon İngiliz Konsolosu Alfred Billiotti, 1880 yılında İngiliz dışişlerine yazmış olduğu bir raporda o yıl içinde Batum'dan Trabzon'a yapılan göçlerle ilgili olarak bilgiler vermektedir.[9] Konsolos, raporunda bölgeden Osmanlı topraklarına doğru bir göçün yaşanacağını şu şekilde ifade etmektedir: 'Şimdi Batum'dan aldığım mektuba göre, bölge halkının tamamı Türkiye'yegöç etmek için hazırlık yapmaktadır. Yalnızca küçük bir miktar Laz, tarımsal kaygılardan dolayı gelecek bahardan önce Türkiye'ye göç etmeme niyetindedir. Bölgede pek çok insan hayvanlarını ve taşınmaz mallarını ellerinden çıkarmaya çalışıyorlar. Ancak, bölgedeki karışıklıktan dolayı bu insanların topraklarını kimse almamaktadır. Agara, Madjkal ve Madjkal Spiri halkı çoktan evlerini yıkınanın yanında meyve ağaçlarını da kesmişlerdir'. Buna ilaveten, Batum halkının ekonomik olarak sıkıntı içinde olduğunu ifade eden konsolos, bölgeden göç edecek olan insanlarla ilgili olarak 'Anlaşıldığına göre bölgeden göç edecek olan vatandaşların yanlarında kendilerine bir yada bir buçuk ay kadar yetecek erzak bulunmaktadır' şeklinde bir ifade kullanmaktadır.

1880 yılı içinde Batum'da sıkıntı içinde bulunan pek çok ailenin Osmanlı topraklarına göç etmek için kararlı oldukları ve hangi şartlar altında olursa olsun göç edecekleri anlaşılmakta ve göç içinde şartların müsait olmadığı görülmektedir. Konsolosluk raporunda bu konuyla ilgili olarak şu ifadelere yer verilmiştir: 'Göç edecek insanlar sabırsızlıkla beklemelerine rağmen Osmanlı Hükümetinin bu bölgeye göçmenleri almak amacıyla her hangi bir gemi göndermediği anlaşılmıştır. İstanbul'a devam eden Rus gemisinden alınan bilgiye göre 600 kişi Türkiye'ye göç etmek amacıyla limanda beklemektedir. Şu anda Batum'da ve Ghahaber civarında gemiye binmeyi bekleyen 1000 aile bulunmaktadır. Bu aileler arasında her hangi bir hastalık yayılmamış olup şu an için sağlıklı konumdadırlar. Göçmenler, Türkiye'ye göç etmekte kararlı görünmektedirler, ancak bu insanlar Türkiye'ye gidemedikleri takdirde köylerine dönmeyeceklerinden burada ölme tehlikesiyle karşılaşabilirler'.

Batum'dan göç edeceklerin genel durumunu tasvir eden Konsolos, konuyla ilgili gözlemlerine aşağıdaki bilgileri de ilave etmiştir: 'Türkiye'ye göç eden göçmenlerin hiç biri şu anda Trabzon yolunda değillerdir. Ancak Trabzon Valisi Sırrı Paşa'nın almış olduğu gizli bilgiye göre İstanbul'a giden bir gemide bulunan bir kısım göçmen, yolculukları esnasında Giresun ve Ordu taraflarına geldikleri zaman kaptandan kendilerini karaya indirmelerini isteyeceklerdir. Bu münasebetle Sırrı Paşa, Batum'a sefer yapan gemilerin bağlı oldukları konsolosluklar olan Rus, Fransız ve Avusturya konsoloslarını konuyla ilgili olarak uyarmıştır. Rus konsolosu bu konuyla ilgili olarak çok fazla bir şey yapamayacağını bildirmenin yanısıra, Avusturya ve Fransız konsolosları bu konuyla ilgileneceklerini beyan etmişlerdir. Göçmenlerin Giresun, Ordu ve Ünye taraflarına bu şekilde yerleşmesi sonucu buralarda pek çok problem çıkabilir.

Bölgeye gelen göçmenler daha önce belirlenmiş olan sayının üzerindedir. Ardanuç Müslümanları Bayburt'a

Texier'in bir çalışmasında Trabzon (19. yüzyıl ortaları).

göç etmek amacıyla hazırlık yapmaktadırlar. Göçmenlerin hemşehrisi olan Bayburt idareci Süleyman Paşa, bu insanları Bayburt'a çağırmış ve her göçmene belli bir miktar para yardımı yapma sözü vermiştir. Türk hükümetinin Rusya'dan göçü teşvik edebilecek böyle bir parayı dağıtma taraftarı olduğunu tahmin etmiyorum. Buna karşın, anlaşıldığı kadarıyla 800 ile 1000 Müslüman aile bu yıl Bayburt'a göç edebilir, geri kalanları ise daha sonra göç etmeleri muhtemeldir. Ardanuç bölgesi 48 köyden oluşmakta olup ve bu bölgede 2800 Müslüman aile yaşamaktadır'.

Trabzon konsolosu yazmış olduğu raporunda, Türk asıllı ailelerin Batum'dan göç etmelerine karşın Trabzon havalisinde yaşayan bir kısım Rum kökenli ailelerin ise Rusya'ya göç etmek niyetinde olduklarını beyan etmektedir. Konsolos konuyla ilgili olarak şu yorumu yapmıştır: '48 Rum asıllı aile, Bulancak taraflarına yaklaşmış olan koyun yüklü bir Rus gemisine binerek Rusya'ya göçme niyetindedir. Ayrıca Trabzon Valisi Sırrı Paşa'nın almış olduğu bir habere göre 500, 600 civarında Hıristiyan aile Rusya'ya göç etmeye hazır durumdadır. Özellikle bu göçlerin büyük bir kısmının Ünye ve Ordu taraflarından yapılacağı anlaşılmaktadır. Bu olayların cereyan ettiği sırada, bölgede asayiş bakımından sıkıntılar yaşanmakta olup, ağa ve beylerin baskısı sonucu bazı problemler meydana gelmektedir'.

Konsolosun raporunda dikkati çeken diğer bir nokta ise, Batum'da bulunan Ermenilerin Rus idaresinden memnun olmadıklarıdır. Buna ilaveten, Rus idaresinden memnun olmayan Ermeniler, İngiliz ya da Fransız himayesini sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu çerçevede, konsolosun yaptığı değerlendirme şu şekildedir: 'Yine aldığım haberlere göre Batum bölgesinde bulunan Ermeniler, İngiliz ve Fransız korumasını aldıkları takdirde göç etme niyetinde değillerdir. Eğer Fransız ve İngiliz koruması sağlanamazsa, Ermeniler Rus idaresinden memnun olmadıkları için Türkiye'ye göç etme eğilimindedirler'. Ermenilerin Türkiye'ye göç etme eğiliminde olmaları dikkat çekici bir noktadır.

Trabzon'daki Zağnos Köprüsü ve Trabzonlular.
(Kaynak: Bir Tutkudur Trabzon, *Yapı Kredi Yayınları)*

Alfred Biliotti'nin Raporuna Göre

Trabzon ve Havalisinde Ağalar-Köylüler

Osmanlı toplumunun önemli kesimlerinden birini oluşturan köylüler hakkında Türkçe kaynaklardan faydalanılarak yapılan çeşitli araştırmalar bulunmasına karşın, önemli Osmanlı şehirlerinde bulunan yabancı konsolosluk kayıtlarına dayalı olarak köylü hayatı hakkında detaylı çalışmalar yeterince bulunmamaktadır. Bulundukları şehirler hakkında detaylı raporlar kaleme alan konsoloslar arasında, etkisi ve yaptırım gücü en fazla olanların başında İngiliz konsoloslukları gelmekteydi. Anadolu'daki İngiliz konsoloslukların önemlilerinden birisi de Osmanlı Devleti'nin önde gelen yerleşim birimleri arasında yer alan Trabzon'da bulunmaktaydı.[10] Trabzon'da bulunan İngiliz konsoloslan, 19. yüzyıl Trabzon tarihi hakkında değerli bilgiler ihtiva eden raporlar hazırlamışlardı. Bu raporlardan biri, 12 Haziran 1880'de Konsolos Bılıottı tarafından hazırlanan rapordur. Bu raporun bir bölümü, Trabzon havalisinde yaşayan 'köylüler ve ağalar' arasındakl ilişkilerle, köylülerin tarım arazilerini hangi şartlar altında elde etmeye çalıştıklarıyla ilgilidir.[11]

19. yüzyılda Osmanlı Devleti askeri ve ekonomik alanda büyük sıkıntılara maruz kalmıştı. Devletin yaşadığı problemlerden dolayı taşrada, özellikle Trabzon ve havalisinde meydana gelen otorite boşluğundan faydalanan 'ağa ve beyler', zaman zaman isyan etmekte ve büyük asayiş problemlerine yol açmaktaydılar. 19. yüzyılın ilk yansında Trabzon tarihi incelendiği zaman, bölgede önde gelen 'ayan ve ağalann' gerek kendi aralarındaki çekememezlik, gerekse otorite boşluğundan faydalanmak istemeleri yüzünden isyan ettikleri görülmektedir.[12] Bu dönemde, Osmanlı Devleti'ni bölgede en fazla uğraştıran ayaklanmalann başında Tuzcuoğlu ayaklanmaları gelmektedir. 1816 yılında Tuzcuoğlu Memiş Ağa ile başlayan bu ayaklanmalar dört defa olmak üzere 1834 yılına kadar devam etmiştir. Tuzcuoğlu ayaklanmalarına ilaveten bölgede Kalçıoğlu, Dedeoğlu, Hacısalihoğlu ve Şatıroğlu gibi yerel hanedanlar da ayaklanmışlardı.[13] Bütün bu ayaklanmalar, Trabzon ve havalisinde büyük problemlere neden olmuş ve yöre halkı sıkıntı içine düşmüştü. Bölge halkı, zaman zaman bu ayan ve beyleri desteklemek zorunda kalarak devletle de karşı karşıya gelmişti. 19. yüzyılın ilk yarısında meydan gelen bu ayaklanmalann hepsi uzun uğraşılardan sonra bastırılarak bölgede devlet otoritesi tekrar temin edilmişti.

Trabzon İngiliz Konsolosu Biliottl, 1880 yılında yazdığı raporunda Trabzon ve havalisinde 'ağa ve beyler' tarafından ezilen köylünün sıkıntı içinde olduğunu vurgulamaktadır.[14] Konsolosa göre köylü, her fırsatta içinde bulunduğu sıkıntıları dile getirmekte ve kendisinin bu sıkıntıları raporunda belirtmesini bir vazife olarak görmektedir. Biliotti köylünün durumunun iyi olmadığını ve belki de biraz abartarak, Avrupa'daki feodal düzende yaşayan köylülerin çektiği sıkıntıları çektiğini iddia etmektedir. Buna ilaveten, ağa ve beylerin yanlarında çalışan köylülerin, tarım yaptıkları topraklar üzerinde toprağa bağlı köle konumunda bulunduklarını vurgulamaktadır.

Konsolosa göre köylü, ağır şartlar altında tarımsal faaliyetlerine devam etmektedir. Köylü kesiminin tarım yapılan arazinin genişliğine bağlı olarak ödedikleri para miktan yıllık olarak artmakta ve köylü normal kira oranın on katı daha fazla para ödeyerek ağır şartlar altında ezilmektedir. Buna ilaveten, toprağın işletim hakkını elde etmede de sıkıntılar yaşandığı belirtilen raporda, bu konuyla ilgili olarak '..... Türk yasalanna göre, birkaç yıl süreyle işlenmemiş topraklar devlete geri dönmektedir. Buna karşın, bu araziler belli kurallar dahilinde araziyi işleyenin kullanımına verilmektedir. Köylüler zaman zaman mevcut toprak dağıtım kanunundan faydalanmaya çalışmışlarsa da karşılannda güçlü ağalan bulmuşlardır. Hatta bazı durumlarda topraklar işlenmiş olsa bile ağaların toprakların işletim haklarını kendi üzerlerine alabildikleri görülmüştür' ifadesi kullanılmaktadır. Köylünün ezilmesi karşısında devletin, köylü yararına kararlar almaya çalıştığının belirtildiği raporda '..... son zamanlarda devlet tarafından köylü sınıfının lehine kararlar alınmasına rağmen ağa ve beylerin yaptırımı sonucu köylü sınıfının durumunda herhangi bir değişme meydana gelmemiştir ve eski durum devam

Trabzon'da bir deve kervanı.

etmektedir' yorumu yapılmıştır.

'Ağa ve beylerin' kırsal kesimde güç kazanarak köylüler üzerinde baskı kurmalarını kolaylaştıran en önemli sebeplerden birinin, yerel idareci ve meclis üyeleriyle olan yakın ilişkileri olduğunu belirten konsolos, yerel idareci ve meclis üyelerinin üzerinde de baskı olduğunu belirtmiştir. Buna ilaveten, bölgedeki bir kısım devlet görevlilerinin ağa ve beylerden elde ettikleri maddi menfaat karşılığı onların tarafını tuttuklarını ifade etmiş ve bu konuyla ilgili olarak, 'sadece 'ağa ve beyler' değil aynı zamanda onların akrabaları olan kırsal kesimin gerçek idarecileri konumunda olan yerel meclislerin üyeleri görevlerinde kalmak istiyorlarsa ağa ve beylerin tarafında olmak zorundadırlar. Bunun sonucu olarak ağa ve beyler bulundukları bölge halkını istediği gibi idare ederek onlara zulmetmeye devam etmektedirler. Bu durum, feodal dönemin en kötü olduğu zamana benzetilebilir. Buna ilaveten ağa ve beylerin yanında bulunan hükümet yetkilileri görevde bulundukları sürece kendilerine maddi menfaat elde etmek amacıyla ellerinden geleni yapmaktadırlar' ifadesini kullanmaktadır. Toprakların işletimi konusunda ise Bilimtil, köylünün içinde bulunduğu kötü şartları gören Osmanlı yönetiminin, toprakların işletim hakkının dağıtımı esnasında köylüden yana bir tavır almaya çalıştığını belirtmektedir. Buna karşın 'ağa ve beylerin' baskılarıyla, kullanım hakkı satılacak olan toprakların fiyatlarının fazla olması, köylülerin bu toprakları elde etmelerini zorlaştırmaktadır yorumunda bulunmuştur.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin önemli yerleşim birimlerinden biri olan Trabzon'da Tanzimat öncesi dönemde 'ağa ve bey' diye tanımlanan yerel hanedanlar, birkaç köyün birleştirilmesiyle oluşan küçük yerleşim birimlerinde devlet tarafından idari ve mali işler ile görevlendirilmişlerdi. Bu görevleri karşılığı, devlet nezdinde belli imtiyazlara sahip olan 'ağa ve beyler', köylüleri de kendi işlerinde kullanmaktaydılar. 19. yüzyıl boyunca, devletin içinde bulunduğu sıkıntıdan dolayı ortaya çıkan otorite boşluğundan faydalanan 'ağa ve beyler' zaman zaman ayaklanarak, Trabzon ve havalisinde asayişin bozulmasına neden olmuş ve bölge halkını sıkıntı içine düşürmüşlerdi. Buna ilaveten, belli menfaatler karşılığı bölgedeki bir kısım yerel idareci ve bürokratı da kendi taraflarına çeken yerel nüfuz sahipleri, 19. yüzyılın ikinci yarısında köylüyle olan problem ve mücadelelerinde genelde kendi lehlerine kararların alınmasını sağlamışlardı. Trabzon ve havalisindeki bu yapının izlerini, Cumhuriyetin kurulmasını takiben farklı bir boyutta 1970'lerin sonuna kadar görmek mümkündür.

NOTLAR

1 Bayram Kodaman, '1876 -1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi' **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi Ansiklopedisi**, cilt 12, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, s. 136.

2 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, cilt 8, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1988, s. 44, s. 40-46

3 Kodaman, **a.g.e.**, s. 140.

4 Süleyman Erkan, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1878-1908)**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, Trabzon, 1996, s. 15.

5 Kodaman, **a.g.e.**, s. 141-144.

6 Erkan, **a.g.e.**, s. 19.

7 B.O.A., İrade Dahiliye, No:69402.

8 B.O.A., İrade Dahiliye, No: 65393.

9 F.O (Public Record Office) 195-1329.

10 H. İsmail Demircioğlu, 'İngiliz Konsolosu Palgrav'e Göre 1868'de **Trabzon Konsoloslukları' Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih Dil-Edebiyat Sempozyumu**, 3-5 mayıs 2001 Trabzon, Trabzon Valiliği Yayınları, Trabzon, 2002, s. 487-491.

11 F.O. (Public Record Office-Foreign Office) 195-1329

12 Mahmut Goloğlu, **Trabzon Tarihi (Fetihten Kurtuluşa Kadar)** Serander Yayınları Trabzon Araştırmaları Dizisi 3, 2000, s. 101.

13 Goloğlu, **a.g.e.**, s.101-116.

14 F.O. (Public Record Office- Foreign Office) 195-1329).

KAYNAKLAR

1 Demircioğlu, İsmail H., 1881-1908 Döneminde Trabzon Sancağı, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1996.

2 Emecen, Feridun., 'Osmanlılarda Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler', **Osmanlı (Toplum)**, Cilt 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

3 Halaçoğlu, Yusuf., 'XV. Asrın Sonuna Kadar Osmanlı Cemiyeti ve Hukuk' **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989.

4 Saydam, Abdullah., **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, Derya Kitabevi, Trabzon, 1999.

5 Saydam, Abdullah.,'19. Yüzyılda Reform İhtiyacının Taşradaki yansımalarına Bir Örnek: Akçaabat Örneği' .....,' **Osmanlı Araştırmaları**, XXI, 2001.

6 **Bir Tutkudar Trabzon**, Hazırlayanlar: İ. Gündağ Kayaoğlu, Öner Cirevoğlu, Cüneyt Akalın, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 1997.

Demir Baba

Bulgaristan'da Bir Alperen ve Tekkesi

NİYAZİ HÜSEYİN BAHTİYAR

Resmî kaynaklarda Timur Baba, Hasan Baba, Umur Baba, Timur Dede diye geçen bu Alperen'in tekkesi, Deliorman'da (Bir zamanlar Ağaç Denizi derlerdi) Razgrat ili Kemallar (Isperih) ilçesinin Mumcular (Sveştari) Köyü'nün batısında, doğanın güzel bir köşesinde, yemyeşil bir orman içinde ve su kenarında bulunur. Derenin kuzeyinde misafirhane, güneyinde dağ eteklerinde kubbeli bir türbe vardır. Demir Baba işte burada gömülüdür.

Demir Baba Hazretleri'nin sandukası, pirinçten yapılmış büyük ayakkabıları, kılıcı, bayrağı, büyük bir çakısı türbenin içindedir. Türbenin önünde Demir Baba'ya ait, bir kişinin zor kaldıracağı büyük fındık kırma taşı, onun önünde ise dilek namazı kılma yeri vardır.. Türbenin önünde, suyu taştan çıkan soğuk bir pınar bulunur. Söylentilere göre Baba elini dağa sokmuş, parmaklarının soktuğu yerden su fışkırmıştır. Yamacın üst tarafında içi delik bir hacet taşı vardır; içinden insanların geçebilceği kadar geniştir. Taşlarda Demir Baba'nın ve av köpeğinin ayak izleri görülür. Tekke, Demir Baba tarafından Mimar Sinan mimarisi üzerine kurulmuştur. Dinî ibadet ve gelenekler için özel odalar, misafir odaları, kurban kesme yerleri, yahni pişirme ocakları ve yedi köşeden oluşan meydan evi de varmış vaktinde.

Demir Baba Tekkesi bir ziyaret yeridir. Alevi-Sünni bütün Müslümanlar oraya akın eder, her mevsimde ziyaretçileri eksik olmaz. Kurbanlar kesilir, dilekler dilenir, adaklar yerine getirilir. Evliya Çelebi burada 150 kadar dervişin geceli-gündüzlü ibadet ettiğini ve halkın hizmetinde bulunduklarını yazar.

Hocalarımızın yazdıklarına göre Demir Baba, Hacı Bektaş Veli hülefâsındandır. Vaktinde, Deliorman'a gelmiş, sadece yerli halka değil, Makedonya'daki Mimi Baba'ya varıncaya kadar elinden gelen yardımı esirgememiştir. Onun kapısını çalanlar, hiçbir zaman boş elle dönmemiş. Üstün natıkası ile insanları irşad ederek İslâm dini hakkında onlara inanç, cesaret, sağduyu ve erdem bahşetmiştir. Vakıf kayıtlarında onun bu özelliğine, dürüst idare ve başkanlığına, oluşturduğu yeniliklere işaret edilmektedir.

1925 yılında Bulgarlar, Demir Baba Tekkesi'nde türbesinin Asparuh'un mezarı olduğunu iddiaya ve burasını zaptetmeye kalkıştılar. Bu tezlerini ispatlamak için hattâ Kemaller Kasabası'na İsperih adını verdiler. Kabir açıldı, muayene edildi. Bu davranışlar dava sonuçlanana kadar sürdü. Vakıf idaresi açtığı davayı kazandı. Demir Baba Tekkesi ve vakıfları Türklere bırakıldı. Bunda Rusçuk (Ruse) Milletvekili Hafız Sadık Efendi'nin çok büyük yardımı oldu.

Tekke'ye karşı asıl saldırılar 1944 yılından sonra oldu. İdareciler Tekke'yi tarumar ettiler, vakıf topraklarına (yaklaşık 200 kadar tarla ve ormanlarına) el kondu. Demir Baba Türbesi'nin 20'den fazla kitabı İçişleri Bakanlığı görevlileri (Balpınar/Kubrat MVR'si) tarafından alınıp götürüldü. 1960 yılında tekkenin kapısına kilit vuruldu, bakımsızlıktan viraneye çevrildi. Geriye sadece türbe, Beş Parmak Çeşmesi, delik taşve Demir Baba'nın taşlardaki ayakizleri kalabildi. Ayakkabılarını yok ettiler, meydan evini ve diğer yapıların hepsini yıktılar.

• Araştırmacı, yazar.

Demir Baba türbesi.

Siyaset rüzgârları ters esince, tam 30 yıl yasaktan sonra Demir Baba Tekkesi tekrar halka hizmete, ibadete açıldı. 20 Mayıs 1992 tarihinde düzenlenen açılış törenine Bulgaristan'ın dört bir köşesinden gelen Müslümanlar katıldılar.

Törene adanan 40 koç kurban edildi. Yelekler hazırlandı, sofralar kuruldu. Demir Baba Tekkesi gün boyu insanlarla dolup taştı. Delik Taş'tan geçtiler, Beş Parmak'tan su içtiler. Bu sevinçli gün şerefine memleketin dört bir tarafından gelen birçok yetkin sanat ekipleri Rumeli türkülerinden oluşan bir konser verdiler. Yıkılan döküleni yeniden restore etmek için çözümler üretildi. Alınan karara göre, her sene 20 Mayıs'ta "Demir Baba Tekkesi"nde toplanılacak ve anma günü düzenlenecektir.

Demir Baba Kimdir?

Demir Baba'nın hayatı hakkında yerli ve yabancı kaynaklarda çelişkili bilgiler verilir. Ortaçağların metafizik bulutları arasına gömülmüş olan bu hayat, yeterli olmasa da Demir Baba Velayetnamesi adlı yapıtta anlatılmaktadır. Bu velayetname, Razgrat iline bağlı Mumcular (Sveştari) Köyü'nden göç edip Aydın Nazilli'ye yerleşmiş olan göçmen Süleyman Saltık tarafından, oradaki eski bir nüshadan kopya edilmiş ve Doç. Dr. Bedri Noyan (öl.1997) tarafından, onun editörlüğünde, kitap halinde bastırılmıştır. Demir Baba Velayetnamesi adlı kitabın ilk baskısı Mayıs 1976 yılında Can Yayınları tarafından yapılmıştır. Yazma Velayetname 1619 tarihinde (Hicri 1029) kaleme alınmıştır.

Demir Baba'nın babası, Hacı Dede adında bir zattır. Akyazılı Baba'nın abdalıdır. Akyazılı Baba'nın önerisi ile Gökçesu (Sinya voda) Köyü'nde dergâh tutan Turan Hanife adında bir zatın Zahide Dürdane Hanım adındaki kızı ile evlenir. Kovancılar (Pçilino) ve Gökçesu köylerinde üç gün düğün yapılır. Otman Baba'nın şeyhi Zati Efendi, türbedarı Aldi Dede ve Isa Dede, Mümin Baba, Hafızı Kelâm Yemini Efendi, Dedeği Baba gözcüsü ve o tarafta kız Ana Sultan, Kocadoğan (Golâmo Sokolovo) gözcüsü Pikelli Hüseyin Baba gibi bazı

Türbenin yanındaki Meydan Evi.

(Üstte) Büyük Kokarca Folklor ekibi DemirBaba şenliklerinde temsil verirken.

önemli isimler bu düğünde konuk olmuşlardır. Hattâ Velayetname'de o devrin padişahının da oraya geldiği söylenir. İşte bu evlilikten Demir Baba doğar. Çok yiğit bir delikanlı olduğu söylenmektedir. Velayetname'de onun uzun boylu ve çok kuvvetli olduğu yazılıdır. Sünnetçilik yaptığı, cerrah olduğu ayrıca dikkati çeken nitelikleri arasındadır.

Velayetname'de Demir Baba'nın, Tırcaali yakınlarındaki Tekke (Broş) Köyü'nde türbesi bulunan Kızıl Deli Sultan'dan icazet aldığı, oradaki ilahi sohbetlere katıldığı, Geri Live'deki (Gerlova) Derviş Ahmet'in konuğu olduğu da ayrıca belirtilmiştir.

Velayetname'de Dervış Salıp, Göç Bege, Dursun Baba, Bakacaklı Ali Dede, Eskizağra'dan (Stara zagora) Kıdemli Baba, Zati Efendi, Mustafa Efendi, Abni Dede, Virana Baba, Koç Ali Dede, Sarı Yusuf, Oğuz Ata, Genç Beg, Ali Giray, Baba Emin, Ali Topuz, Razgrat kadısı Turan Efendi vb. birçok isimler geçer ki, bunlar herhalde o zamanın müritleri olsa gerek.

Demir Baba'nın doğum ve ölüm tarihlerine ilişkin kesin bir açıklama yapılmamış olmakla beraber, 120 yıl yaşadığı söylenmektedir. Babinger ise onun ölüm tarihini 1520 olarak tahmin etmektedir.

Velayetname'de, efsane ağırlıklı bir dizi olay, Demir Baba'nın etkinlikleri ve kahramanlıkları teşhir edilmiştir; okuyucuyu bir hayal dünyasına sürüklemektedir. Bunlar, ağızdan ağıza söylenen rivayetlere dayanır. O zamanın kalem ustalarının birer sembolik araç olarak kullandıkları mucizevi olaylar akışında kahramanlıklar, bir "tahta kılıcın" çok büyük işler görmesi, inandırıcı olmasa da zamanın tatlı dili ile yazılmıştır. Demir Baba, Moskova diyarında ejderhayı öldürür. Bir Gök Atı vardır. Olaydan en fazla Mumcular, Nezargrat, Kocadoğaın, Gori Live vb. yörelerde geçer.

Burada küçük bir parantez açalım. Bu doğaüstü olayların, o günün anlamında önemli birer gerçeğe dayandığını gözardı edip yadırgayamayız. Bunu, kitaplarına geçirmiş olan bazı araştırmacılar, kendi görüşlerini de katarak yazılarında açıklamaya çalışmışlardır. Örneğin: Emekli Derleme Müdürü Sn. M. Türker Ocaroğlu, Anani Yavaşov'un kitabında şu fıkrayı nakleder: "Bir gün padişah, yanına görüşmek üzere çağırdığı sadrazama, Rus Çarı'nın yolladığı bir mektuptan söz ederek "Siz Demir'i yok etmeseydiniz, ben de size her türlü yardımı yapardım," diye yazdığını söyler.

Sadrazam: "O ölmedi ki, zindanda yatıyor" diye yanıt verince Padişah, sadrazama emrediyor:

"Tez varıp zından çıkarıla ve bu yiğit adam serbest bırakıla..."

Velayetname'nin yazılışında, Türk halkının malı olan birçok atasözler de kullanmıştır: Er ölür adı kalır, at ölür meydanı kalır. Sivri demir çuvalda batmaz, at yiğidin kardeşidir, taze gelinler yeni gelindir, yılında söyler, iye içe, kona göçe, gaziler döşlü döşüne savaş eylar, Mümün ölmez, dünyasını değiştirir vb.

Ünlü gezginimiz Evliya Çelebi, Babinger'e çatarak, Demir Baba hakkında yazılanlar için şöyle demektedir:

"Bütün bunlar, kesin olmayan belgelere dayanarak, emin olmadan yazılan düşündürücü yazılardır. Demir Baba hakkında söylenenlerin çoğu kutsal bir masal havası içindedir..."

Doç. Dr. Bedri Noyan da Demir Baba Tekkesi hakkında şunları yazar: Tekke hakkında verilen bilgiler dayanıksızdır. Tekkenin tarihi hakkında bir şey anlamak olanaksızdır.

KAYNAKÇA

1 Doç. Dr. Bedri Noyan, **Demir Baba Velayetnamesi**, Can Yayınları, Mayıs 1976, ikinci baskı, İstanbul.

2 **Bizim Anayurt** gazetesi sayı 6 (77), Ekim 1997, altıncı sayfanın kitap tanıtımı köşesinde. Niyazi Hüseyin Bahtiyar'ın "Değerli Bir Kaynak Eser" başlıklı yazısı, Avcılar-İstanbul.

3 **Hak ve Özgürlük** gazetesi, sayı 26, Haziran 1992, s.8, Sofya.

4 Osman Keskioğlu, **Bulgaristan'da Turkler**, sayfa 51-53, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

5 Felix Kanits, **Donau-Bulgarien und der Balkan**, ikinci baskı, Leypzig, 1882.

15. ve 16. Yüzyılda Osmanlı Saray Mutfağı;

Sultan Sofraları

MUSTAFA ARGUNŞAH

Yerasimos Osmanlı mutfağı konusunda ilginç bir kitap yayımladı. İlk bakışta kitabın içeriğinin 15. ve 16. yüzyılda Osmanlı saray mutfağıyla ilgili olduğunu alt başlıktan anlıyoruz. Böyle bir tasnif yapılmasa da kitap ana hatlarıyla iki bölümden oluşuyor. İlk bölümde 15. ve 16. yüzyıl Osmanlı mutfağı hakkında güzel bir üslûpla değerlendirme ve yorumlar yer almakta. Burada 15. ve 16. yüzyılda, özellikle de 16. yüzyılda Osmanlı sarayının mutfağıyla ilgili orijinal bilgilerle karşılaşmaktayız. Bu bilgilerle Osmanlı devrinde saray mutfağına alınan her malzemenin kaydının tutulduğunu ve bunların günümüze kadar ulaştığını öğreniyoruz. Tarihçi olmayan ve bu materyallerden haberdar olamayanlar için gerçekten orijinal bilgiler sunuyor Yerasimos. Bir çoğu yayımlanmış saray muhasebe defterleri, surnameler, ziyafet defterleri, narh defterleri, vakfiyeler, seyahatnameler, yemek kitaplarıyla ilgili çalışmalar araştırmanın kaynağını oluşturuyorlar. Kitapta Osmanlı devrini aydınlatacak çeşitli

orijinal bilgilerin olduğundan bahsetmiştim. Özellikle de Kanuni'nin oğulları Beyazıt ve Cihangir'in sünnet düğünlerini anlatan surnameden alınan materyalden Osmanlı sarayının halka verdiği ziyafetler, bu ziyafetlerde sunulan yemekler, tatlılar, tabak yağmalatma törenleriyle ilgili bilgiler dikkatimizi çekiyor. Kitapta öyle bilgiler var ki, biz bunlardan sarayda günlük çıkan yemeklerin listesini bile öğrenebiliyoruz.

Birinci bölümle çok fazla bağlantı kuramadığımız ikinci bölüm "tarifler"e ayrılmış. Burada Osmanlı mutfağından seçilmiş kırk çeşit yemeğin tarifleri verilmektedir. Bu kırk çeşit yemekten otuz sekizi 14. yüzyılın ikinci yarısıyla 15. yüzyılın ilk yarısında yaşamış ünlü Türk tıp bilgini Mehmed bin Mahmud Şirvânî'nın yazmış olduğu yemek kitabından seçilmiştir. Tek nüshası bilinen, başı ve sonu eksik olan bu kitap İstanbul'da Millet Kütüphanesi'ndeyken depremden sonra Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Şirvânî bu kitabında kaynaklarından bahsetmeden 255 çeşit yemeğin tarifini vermektedir. Kitabın başında yer alan 170 dolayında yemek 13. yüzyılda yaşamış olan Bağdadî'nin Arapça olarak yazdığı *Kitâbü't-tabîh* adlı kitapta yer almaktadır. Şirvânî, Bağdadî'nin kitabından hiç bahsetmeden o kitapta yer alan yemekleri çok az değişikliklerle Türkçeye çevirmiştir.[1] Fakat Bağdadî'nin kitabında yemeklerin tıbbî değerlendirmeleri yoktur. Kendisi bir hekim olan Şirvânî, Bağdadî'nin kitabından aldığı her yemeğin önce özelliklerini ve insan vücuduna faydalarını anlatmış, sonra yemeklerin tariflerini vermiştir. Kendisi Bağdadî'nin kitabında bulun-

Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Kayseri.
e-mail: argunsah@erciyes.edu.tr

1 Muhammed bin Mahmud Şirvânî'nin başı ve sonu eksik olduğu için adı bilinmeyen bu kitabını Dr. Müjgân Çakır ile birlikte yayına hazırladık. Baskı aşamasına gelmiş bulunan bu hacimli çalışmamız, yazar ve eser hakkında geniş bir değerlendirme, notlarla desteklenmiş transkripsiyonlu metin ile gramatikal dizini içermektedir.

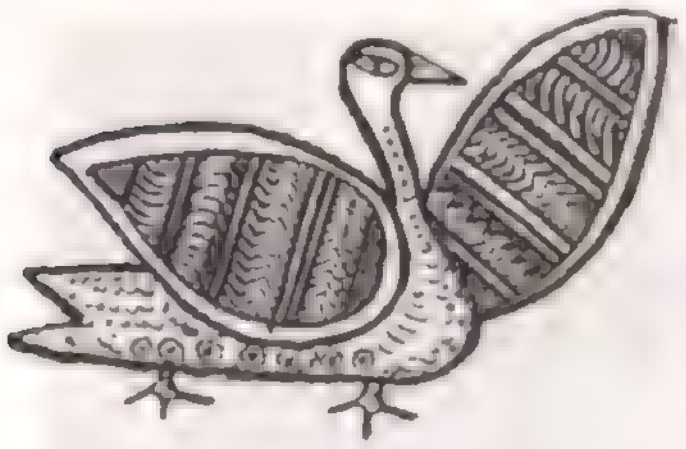

mayan 80'in üzerinde yeni yemek tarifini de kitaba eklemiştir.

Biz de daha önce çeşitli yayınlarımızda iyi incelemeden ve Arapça orijinaliyle karşılaştırmadan bizden öncekiler gibi kitabın Bağdadî'nin *Kitabü't-tabîh*'inin çevirisi olduğunu söylemiştik. Yukarıda verdiğim bilgiler ışığında şimdi bu kitaba tercüme diyebilir miyiz? Doğrusu bu tartışılacak bir konu.

Yerasimos, bu kitaptan seçtiği ve çoğu Şirvânî'nin eklemiş olduğu yemeklerden 38'ini metnin diline fazla dokunmadan günümüz Türkçesi'ne çevirerek yayımlamış, iki yemek de başka kaynaklardan alınmıştır. Araştırmacı bununla da kalmamış, günümüzde de yapılabilir şekilde bu yemeklerde kullanılan malzemenin listesini çıkararak yapılışını tarif etmiştir. Kitapta bahsettiği gibi, bir televizyon programında da bu yemekleri Paris'teki evinde denediğini anlatmıştır.

Kitabı okuduktan sonra aydınlatılması gereken bazı noktalar üzerinde durmak gerektiği kanaatine vardım. Yerasimos, çalışmasının ikinci bölümünü oluşturan yemek tariflerinin çoğunu aldığı Şirvanî'nin hayatıyla ilgili hiçbir bilginin bulunmadığını, kaynaklarda adının geçmediğini söylüyor. Bence bu bilgiler tamamen asılsız. Yerasimos erken hiçbir araştırma yapmadan verdiği bu hükümle Şirvanî'ye büyük haksızlık etmiyor mu? Şöyle diyor Yerasimos:

"Bildiğimiz kadarıyla başka kaynaklarda adı geçmeyen Mehmed Şirvânî kendisini bu eserin yazarı olarak tanıttıktan sonra, kaynakları konusunda hiçbir bilgi vermeden art arda 255 yemek tarifi sıralıyordu." (s. 11)

Yukarıda söylediklerimi tekrarlarsam, Yerasimos'un Mehmed Şirvânî'nin başka kaynaklarda adının geçmediğini belirtmesi bir araştırmacı için affedilemez bir durumdur. Halbuki Şirvânî Türk bilim dünyasınca yakından tanınan bir yazar ve hekimdir. Konu edilen yemek kitabını ilk defa bilim dünyasına tanıtan ve yazar hakkında herhangi bir bilgi vermeyen Günay Kut "13. yüzyılda kaleme alınan bu eser Türkçeye 15. yüzyılda çevrilmiş olmalı." (s. 51) diyerek doğru tahminde bulunmuştu.[2] Daha 1980'lerin başından itibaren Şirvânî'nin eserleri üzerinde Türkiye üniversitelerinde lisans, yüksek lisans ve doktora tezleri yapılmış ve bunların bir kısmı da yayımlanmıştır.[3] Yine doğrudan yazarın hayatı ve eserlerini tanıtmayı amaçlayan çeşitli yayımlar yapılmıştır.[4] Bunların görülmemiş olması doğrusu yadırganacak bir durumdur.

Yerasimos her ne kadar başka kaynaklarda adının geçmediğini belirtse bile, az çok Osmanlıyla uğraşan herkesin elinin altında bulunan kaynaklarda Şirvânî'nin adına rastlanmaktadır: *Keşfüzzünun*, *Osmanlı Müellifleri*, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (*Babinger*), *Kamusulalâm*, *Hediyye*, *el-A'lâm*, *Mucemülmüellifin*, GAL bunlardan ilk akla gelenleridir.[5] Avrupa ve Türkiye kütüphanelerindeki eserlerinin nüshaları dolayısıyla ondan yazma eserler kataloglarında da bahsedilmektedir.[6] Türkiye'de yayımlanmış birçok Türkçe kitapta da yazarın adını buluyoruz.[7] Zaten yazarın eserlerinin giriş bölümleri bir araya getirilerek değerlendirildiğinde de onun hayatıyla ilgili kimi bilgileri elde etmek mümkün olmaktadır.

Biz de çalışmalarımızda bu saydığımız kaynakların tamamını görmüş, taramış ve mevcut bilgileri değerlendirerek en son *Tuhfe-i Murâdî* isimli kitabımızda yayımlamıştık.[8]

---

2 Günay Kut, "13. yüzyıla Ait Bir Yemek Kitabı", Kaynaklar, S. 3, Bahar 1984, s. 50-57.

3 Ferhat Kurban, Sultânîyye, Marmara Üniversitesi, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 1990; Murat Aktürk, Cevher-nâme, Erciyes Üniversitesi, yayımlanmamış bitirme tezi, Kayseri 1998; Mustafa Argunşah, **Tuhfe-i Murâdî**, TDK, Ankara, 1999; Orhan Balcı, Tuhfe-i Murâdî, Ankara Üniversitesi, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 1995; Necdet Okumuş, **Müşkil**, Ege Üniversitesi, yayımlanmamış doktora tezi, İzmir, 1996 (Atatürk Kültür Merkezi'nde yayımlanıyor).
Şirvânî'ye atfedilen ve bana göre onun olmayan eserlerle ilgili çalışmalar: Adem Ceyhan, **Bedr-i Dilşâd'ın Murâd-nâmesi**, 2 C., MEB. Yay., İstanbul, 1997; Muhammet Yelten, **Kemâliyye**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1993; Arslan Tekin, Muhammet Yelten, Mehdi Ergüzel, **Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi**, İstanbul Üniversitesi, eser üzerine 3 doktora tezi, TDK, 1999-2000.

4 Muhammet Yelten, "Şirvanlı Mahmud'un Hayatı ve Eserleri", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 57 (Aralık 1988), s. 157-169; Mustafa Argunşah, "II. Murad Devrinin (1421-1451) Ünlü Hekimi Muhammed bin Mahmud Şirvânî ve Türkçe Eserleri", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 4, Kayseri, 1990, s. 483-498; Ali Haydar Bayat, "XV. Yüzyıl Osmanlı Tıbbının Büyük Üstâdı Muhammed Bin Mahmud Şirvânî (1375-1450) Hayâtı ve Eserleri", **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, Yıl: 25, S. 4 (Ekim 1996), s. 22-43.

5 F. Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, (çev. Coşkun Üçok), KTB, Yay., Ankara, 1982; Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyyetü'l-ârifin Esmâü'l-müellifin ve Âsâru'l-musannifin**, 2 C., İstanbul, 1955; Carl Brockelmann, **Geschichte der Arabischen Literatur**, C. 2, Leiden, 1949, Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri (1299-1915)**, 3 C. Meral Yay., İstanbul, 1975; Hacı Kalfa, **Keşfü'z-zünûn an Esâmi'l-kütübi ve'l-Fünûn**, C. 1, Bulak, 1274; **Hayreddin ez-Zirikli, el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li-Eşheri'r-rical ve'n-nisa mine'l-Arab ve'l-musta'ribin ve'l-müştarikîn**, C. 7, Beyrut, tarihsiz; Ömer Rıza Kehhale, **Mu'cemü'l-Müellifin**, C. 11, Dımışk, 1960; Şemseddin Sami, **Kâmûsu'l-a'lâm**, 4 C., İstanbul, 1311.

6 E. Blochet, **Bibliotheque Nationale Catalogue des Mss. Turcs**, Bibliotheque Nationale, C. 2, Paris, 1933; Henricus Orthobius Fleisher-Franciscus Delitzsch , **Catalogus Librorum Qui in Bibliotheca Senatoria Civitatis Lipsiensis Asservantur**, Grimae, 1838; F. Edhem Karatay, **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu I**, İstanbul, 1961; R. Şeşen vd., **Catalogue of Islamic Medical Manuscripts (in Arabic, Turkis-Persian) in the Libraries of Turkey**, IRCICA Yay., İstanbul, 1984.

7 Bazıları şunlardır: Muharrem Ergin, "Bursa Kitaplıklarındaki Türkçe Yazmalar Arasında", TDED, C. IV, S. 1-2, İstanbul, 1950, s. 107-132; Sadettin Nüzhet Ergün, "Bedr-i Dilşad" maddesi, Türk Şairleri, C. 2, İstanbul, tarihsiz; M. Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 1980. Sedat Kumbaracılar, "Beşbuçuk Asır Önce Yazılmış İki Önemli Tıp Kitabı Tesyir ve Sultaniye", Dırım, No. 10 (Ekim 1949), s. 250-257; A. Turgut Kut, **Açıklamalı Yemek Kitapları Bibliyografyası** (Eski Harfli Yazma ve Basma Eserler), TTB. Yay., Ankara, 1985; Bedi N. Şehsuvaroğlu vd., **Türk Tıp Tarihi**, Bursa, 1984; A. Süheyl Ünver, **Tıp Tarihi Yıllığı II**, İstanbul, 1983.

Demek ki Şirvânî'nin kimliğiyle ilgili geniş bilgileri sıraladığımız kaynaklara bırakarak onun hiç olmazsa yaşadığı dönemi doğru tespit edecek açıklayıcı birkaç bilgi vermek gerekir.

Prof. Dr. Ali Haydar Bayat ve benim yaptığım araştırmalar, yazarın 14. asrın ikinci yarısıyla 15. asrın ilk yarısında yaşadığını ortaya koymaktadır. Şunu net olarak söyleyebilirim ki, Şirvânî Fatih devrini görmedi ve İstanbul'da da hiç yaşamadı. Elimizde bulunan eserlerinin giriş kısımlarında kendisinin verdiği bilgilere göre, Şirvânî eserlerini 1402-1451 yılları arasında yaşayan devlet adamlarına ve hükümdarlara takdim etmiştir: Elimizde nüshaları bulunmayan, fakat kaynaklarda Şirvânî'nin önce Arapça yazdığı ve beyin arzusuyla Türkçeye çevirdiği *İlyâsiyye*'yi Menteşeoğlu İlyas Bey'e (1403-1421), Arapça *Yakûbiyye*'yi (yazım tarihi: H. 820) Germiyanoğlu Yakup Bey'e (1402-1429), *Sultâniyye*'yi Osmanlı hükümdarı Çelebi Mehmet'e (1413-1421), *Cevhernâme*'yi (yazım tarihi: H. 831) Timurtaşoğlu Umur Bey'e (öl. 1461), *Ravzatu'l-Itr*'ı İkinci Murad'ın kazaskeri Veliyüddin'e, *Tuhfe-i Murâdî*'yi (yazım tarihi: H. 833) İkinci Murad'a (1421-1451,) sunduğu göz önünde bulundurulduğunda, eğer Mehmed Şirvânî Fatih Sultan Mehmet devrini görmüş ve İstanbul'da sarayda yaşamış olsaydı mutlaka bu hükümdara da bir kitap takdim etmesi gerekirdi, şeklinde bir sonuç ortaya çıkarılabilir. Ancak şimdiye kadar elimize böyle bir kitap geçmediğine göre Yerasimos'un, "Ayrıca Şirvânî'nin kaleme aldığı yazmanın tek nüshası İstanbul'da bulunduğu gibi, esas kaynağı olan Bağdâdî'nin *Kitâb üt-tabîh*'in tek nüshası da İstanbul'da bulunmuştur. Bu durumda, Osmanlı sarayının Arap yemek kitabını İstanbul'a getirtmiş olduğunu ve Şirvânî'ye bunu Türkçe'ye çevirmesini ve arkasına o dönemin gözde yemeklerini eklemesini ısmarladığını pekâla düşünebiliriz. Sonuç olarak, Osmanlı'nın en şaşaalı dönemlerinde saray mutfağının izlerini yakalamış bulunuyorduk." (s. 12) şeklinde yaptığı değerlendirmeler de gerçeği yansıtmamaktadır. Anadolu'da yazılan kitapların İstanbul kütüphanelerinde bulunmasından daha doğal ne olabilir? Ayrıca bu mantıktan hareket edersek, diğer eserlerinin bazı nüshalarının Bursa ve Manisa gibi Anadolu şehirleriyle Avrupa kütüphanelerinde bulunmasını nasıl açıklayabiliriz?

Ayrıca yine kitaplarından öğrendiğimize göre, yazarın son kitabı *Mürşid*'in yazım tarihi H. 841/M. 1438'dir.

Şirvânî, *Tuhfe-i Murâdî* (yazım tarihi: H. 833 / M. 1429) ile *Kulunç Risalesi*'ni (yazım tarihi: H. 837 / M. 1434) Bursa'da tamamlamıştır. Bu iki kitabın ketebe kayıtlarında Bursa'da yazıldığının kaydedilmesi yazarın bu şehirde ikamet ettiğini akla getirmektedir. Her ne kadar Babinger'in, Şirvânî'nin hükümdar İkinci Murad tarafından tarihî eserleri Türkçeye çevirmekle görevlendirildiğini söylemesi onun saray çevresinde yaşadığını, hiç olmazsa yakınlığını çağrıştırıyorsa da elimizde bunu kanıtlayacak hiçbir delil bulunmamaktadır.

Burada bir endişemi daha ifade etmek istiyorum. Şirvânî'nin bu yemek kitabını kime sunduğunu bilmiyoruz. O Bursa'da yaşamış bile olsa, kitaplarının bazılarını Osmanlı sınırları dışındaki beylere sunduğuna göre bu yemeklere "Osmanlı mutfağı" damgasını vurmak ne kadar gerçekçi olur. Bu kitabın Osmanlı mutfağını yansıttığı kadar yansıtmadığı iddiası da önemsenecek bir iddiadır. Çünkü elimizde kesin deliller yoktur. Kitapta yer alan yemeklerin bir kısmının çeviri olduğu için Arap kültürüne dayandığı, bir kısmının daha *Divanü Lügati't-Türk*'ten itibaren bilindiği ve "salma aşı"nın "buğra-yı harezmî" adıyla Türkistan'dan geldiği gibi bilgileri de katarsak, Şirvânî'nin eklediği yemeklerin yalnız Osmanlıya ait olmayıp Türkistan ve Anadolu Türk mutfağının ürünleri olduğunu söyleyebiliriz. Fakat kitap ister Bursa'da, ister Edirne'de ya da başka bir Anadolu şehrinde yazılmış olsun, bu yemeklerin birçoğuna Fatih devrinden itibaren Osmanlı kaynaklarında rastlamaktayız. Varmak istediğim sonuç şudur: Osmanlı bu mutfağı kendi başına 15. yüzyıldan itibaren İstanbul'da yaratmadı, eski Türk mutfağını geliştirerek devam ettirdi.

Şirvânî'yi daha iyi anlamak için Yerasimos'un şu cümlelerini de değerlendirmek gerekir kanısındayım:

"Dönemin tıp kitapları, kuşkusuz, gözden geçirdiğimiz menüleri daha iyi anlamaya yardımcı olabilir. Zaten çeşitli yiyeceklerin birbirini dengeleyecek biçimde tüketilmesini, yukarıda sözünü ettiğimiz 14.-15. yüzyıla ait tıp kitapları önerdiği gibi, Şirvânî her tarifinin başına o yemeğin hangi hastalık ve rahatsızlıklara yararlı olduğuna dair bir giriş bölümü eklemiştir. Anlaşılan, dönemin yemek kitapları tıp biliminin bir parçası sayılıyordu." (s. 34)

Yerasimos bu konuda haklı. Şirvânî Türk tıp tarihinde en çok eser veren yazar olarak bilinmektedir. Onun tespit ettiğimiz üçü doğrudan (*İlyâsiyye*, *Sultâniyye* ve *Mürşid*), üçü dolaylı (*Kitabüttabîh Çevirisi* olarak bilinen yemek kitabı, *Cevhernâme* ve

---

11 Mustafa Argunşah, Muhammed b. Mahmûd-ı Şirvânî, Tuhfe-i Murâdî (İnceleme-Metin-Dizin), TDK Yay., Ankara, 1999, s. 1-47.

Tuhfe-i Murâdî) altı Türkçe, dört Arapça (*İlyâsiyye, Yakûbiyye, Ravzatü'l-ıtr* ve *Kulunç Risâlesi*) tıp kitabı bulunmaktadır. Özetlersek, Türk bilim tarihinde on iki kitabı tespit edilen ve bunların on tanesi tıpla ilgili olan başka bir yazara rastlamak mümkün değildir.

Sadece Şirvânî'nin yazmış olduğu *Sultâniye* isimli tıp kitabı bile tek başına Yerasimos'un yukarıdaki cümlelerini bize ispatlamaya yetecek kadar güzel bir örnektir. On dört bap üzerine yazılan bu kitabın birinci babı doğrudan yiyecekleri işlemektedir. Altı fasılda ele alınan bu bapta, önce bedenen çalışmayan insanların neleri yemesi gerektiği detaylı olarak anlatılır. Daha sonraki fasıllarda çalışan, yorulan, hamallık eden kişilerin yemesi gerekenler; yemeklerin sofrada hangi sırayla yenileceği, günün hangi vakitlerinde yenilmesinin daha yararlı olacağı gibi konular daha 15. yüzyılın hemen başlarında Türkçe yazılmış olan bu kitapta ele alınmaktadır. Kitabın daha sonraki baplarında yemeklerin eski tıbba göre tabiatları, müshil şaraplar ve hukneler de anlatılır. Tekrar dikkati çekmek isterim, Şirvânî bu kitabını Osmanlı sultanı Çelebi Mehmed'e (1413-1421) ithaf etmiştir.

Buraya kadar anlattıklarımı toparlarsam, 15. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Şirvânî'nin yemek kitabının 15. ve 16. yüzyıl Osmanlı saray mutfağıyla doğrudan ilgisini kurmak mümkün değildir.

Metindeki okuma hataları

Yerasimos, Şirvânî'nin yemek kitabından otuz sekiz adet yemeğin metnini modernize ederek okumuştur. Fakat yazarın Arap harfli yazma metinlerini okumakta pek başarılı olduğu söylenemez. Çünkü çokça okuma hatası yapmıştır. Bu hatalardan bazıları metnin anlamını değiştirmese de yemek adlarının okunuşunda ve hatta anlamlandırılmasında bile ciddi hatalar tespit edilmiştir. Buradan şu neticeye varabiliriz: Özellikle Eski Anadolu Türkçesi (13.-15. yy.) metinlerini doğru okuyabilmek için hem dönemin kelime dünyasını hem de gramer özelliklerini bilmek gerekir. Bunun için de dil formasyonuna sahip olunmalıdır. Eğer bu mümkün değilse, alan dışındaki kişilerin okudukları metinler bu formasyona sahip birilerine mutlaka kontrol ettirilmelidir. Bunlar yapılmadığı için ülkemizde yayımlanan eski metinler sayısız hatalarla doludur. Kitabın sonunda verilen üç buçuk sayfalık sözlükte de birçok yanlışlık bulunuyor. Yanlış okunankelimeler uydurma anlamlarla sözlüğe alınmış. Metinde tespit ettiğimiz yanlışlardan yalnız birkaç örnek seçerek veriyoruz. Tamamını ileride başka bir çalışmada ortaya koymaya çalışacağız.

Yerasimos'un *Sultan Sofraları* isimli bu çalışması Türk kültür tarihi bakımından önemli bir eserdir. Fakat hem Şirvânî'nin yerleştirildiği mekân hem de zaman doğru tespit edilememiştir. Yukarıda da işaret ettiğim gibi, kitap âdeta birbirinden bağımsız iki bölümden oluşmaktadır. 15. ve 16. yüzyıl Osmanlı saray mutfağını irdeleyen birinci bölüm ile İstanbul'da ve Osmanlı sarayında yaşamamış bir yazarın kaleminden çıkmış yemeklerin yer aldığı ikinci bölümün iki ayrı çalışmada ele alınmasının daha sağlıklı sonuçlar ortaya koyacağını düşünüyorum. Bunun yanında metinde tespit edilerek düzeltilen çok sayıdaki eksiklik ve yanlışlıkların da kitabın yeni baskılarında giderilmesi gerekir.

Not: Stefanos Yerasimos'un **Sultan Sofraları** adlı kitabı, kısa bir süre önce, yine kendisi tarafından hazırlanan **A la Table du Grand Turc.** (Paris-Arles, L'Orient Gourmand Sindbad. Actes Sud 2001. 1345)ün Türkçeye çevirisidir.. Ancak kitabın Fransızca baskısında 8, Türkçe çevirisinde ise 109 adet dipnot vardır. Burada verilen kaynakların hiçbiri kitabın fransızca aslında yoktur. Türkçe çevirisinde bazı bilgiler düzeltilmiştir.

TURGUT KUT

San'at-ı salmaî ve buğday hurdenî (s. 65):

1. San'at-ı salmaî ve buğday hurdenî > san'at-ı salma ve buğra-yı horezmî

Yazar ilk yemeğin adını yanlış okumuştur. Ayrıca bu yanlış okumaya başka anlamlar da yüklemiştir.Yemeğin iki adı vardır, birisi "salma, salma aşı", ikincisi "buğra-yı horezmî"dir.

Yemeğin adını açıklamak için bazı kaynaklara başvurduğumuzda şu bilgileri bulmaktayız: Burhan-ı Katı'da "Buğra" maddesinde şunlar yazılıdır:

Buğra: Selâtin-i Harezmiyândan bir padişah adıdır. Buğra Han ile maruftur. O turna kuşuna derler ki daima sürünün önünde uçar, turna horozu tabir ederler. Bir taam ismidir ki pâdişâh-ı müşârün ileyh ihtiraıdır. Bizim diyarlarda Acem yahnisi, bazı diyarda salma aşı dedikleri taamdır. Bazılar dediler ki burani tabir olunan taamdır ve buranî Buğra Hani muharrefidir." (Burhan-ı Katı, s. 95)

İtalik olarak dizilen son kısım yemeğin adının kaynağını bize açık bir şekilde belirtmektedir.

Büğrâ, buğrâk: A kind of food (made of boiled meat, flour, vs.) (Steingass, s. 207)

Bürek: bu lügati, Acem yahnisi, tava böreği, içi fıstıklı bademli hamur işi suretlerinde tarif ediyorlar. (Nasırî) (...) yoğurt aşı diyor. Büshâkın bir şiirinde (pürsir): bol sarmısaklı diye öğmesine bakılırsa Nasırî'nin sözü daha uygundur. Bürekin aslı buğrâdır; diyenler de vardır. Buğra (ba). (Z. Şükün, Farça-Türkçe Lugat, I, 372)

Sözlük burada bizi "Buğra" maddesine gönderiyor:

Büğra: Türkistan hanlarından Buğra hanın icat ettiği yahut çok sevdiği acem yahnisi: Borani dediğimiz değil-

dir. Hamur yuvalağı, havuç, şalgamla pişirilir (Nizâm). Turna sürüsünün önünde giden turna kuşu. (Z. Şükün, Farça-Türkçe Lugat, I, 372)

Yerasimos'un yanlış yorumu: "Buğday salması 16. yüzyılda Topkapı Sarayı personeline kışın çıkarılan yemekler arasındadır. Burada, Şirvânî'nin yemeğe verdiği ikinci addan da anlaşılacağı gibi, buğday taneleri, hamur parçalarının yerini almıştır. Tarif Bağdâdî'nin yazmasında yok, Şirvânî tarafından eklenmiştir." (s. 64)

Yukarıda üç sözlükten alınan bilgilerin Yerasimos'un yanlış yorumunu düzeltiğini sanıyorum. Bu yemekte yanlış okunan diğer kelimeler ve doğruları şöyledir:

2. bir iki üç haşlanmış tatlu bâdem > bir iki avuç haşlanmış tatlu bâdem

3. uyât vücuhla yoğurup > oñat vechile yoğurup (oñat: doğru, uygun")

(Bk. Sözlük, s. 146: Uyât (T): İyi, güzel) Yazarın bu kelimeyi hangi sözlükte bulduğunu tespit edemedim.

4. ince çok zevâlıklar idüb > incecük zevâlıklar idüp

5. birer nohuddan büyücek kesub > birez nohuddan büyücek kesüp

Mücazza'a (s. 69):

1. mi'de nücânn dimağa çıkmakdan men' ider > ma'de buhârın dimâğa çıkmakdan men' ider.

Aynı hata başka yerlerde de yapılmıştır:

nücân dimâğa çıkmakdan men' ider > buhârı dimâğa çıkmakdan men' ider (Reyhâniyye kalyesi, s. 77; Hazariyye kalyesi, s. 109.)

(Bk. Sözlük, s.145: Nücâr (A): "bir şeyin özü"). Yerasimos yanlış okuduğu kelimeye bir de yanlış anlam yüklemiştir.

Herise (s. 72-73):

1. yiyeneve göğuse ve siniriere çok ıssısı vardur > öykene ve göğüse ve sinirlere çok assısı vardur (s. 72). (öyken: akciğer, assı: fayda)

Birinci kelime başka bir yerde farklı okunmuştur:

mi'deyi ve üyüğini kavi ider > ma'deyi ve öykeni kavî ider (Baküliyye aşı, s. 113)

Yukarıda söylediğimiz gibi, eserin yazıldığı devrin kelime hazinesini bilmeden eski metinleri okumak mümkün değildir, bu güzel bir örnek oluşturmaktadır.

2. anı sudan çıkaralar > eti sudan çıkaralar

Et kelimesinde yer alan t harfinin iki noktasından birisi yazılmadığı için metinde aynı kelime bir başka yerde de yanlış okunmuştur:

anun karasını eyü döğeler > etün karasını eyü döğeler (Nîrbâc, s. 103)

3. yencelmiş ak semit buğday bırakalar > yencelmiş ak semiz buğday bırakalar

4. İlk ahşamdan gecenün bir elüsi geçince > ilk ahşamdan gecenin bir ülüsi geçince. (gecenin bir ülüsi "gecenin bir bölümü, yarısı", ülü "hisse, pay, kısmet, kısım, bölük", Yeni Tarama Sözlüğü, s. 223)

(Bk. Sözlük, s. 143: Elüsi (?) (T): Eli = el'den türemiş olabilir "gecenin bir elüsi" (Herise'de) = gecenin beşte biri.)

Sözlükteki bu veriler birden çok hata içeriyor.

5. çemçâ ile uralar > çömçe ile uralar

(Bk. Sözlük, s. 143: Çemça, Cumca (T) : Büyük tahta kepçe)

Sözlükte verilen anlam doğru fakat kelime "çömçe veya çomça" olarak okunmalıdır. (Bk. Yeni Tarama Sözlüğü, çomca – çömce, çömçe, s. 58-59)

6. buğday hal oluyan ezile > buğday hall oluban ezile (oluban "olarak, olup")

7. kuyruk burta ve yağı çıkmağa başlıya > kuyruk börte ve yağı çıkmağa başlaya (börtmek "az pişmek, suyunu çekmek)

(Bk. Sözlük, s. 143: Burtmak (T) büzülüp kızarmak)

Sözlükte verilen anlam doğru, fakat okuyuş yanlış.

Aynı kelime başka yerlerde "bürtmek" olarak okunmuştur.Örnekler:

et bürtüp kızara (Reyhâniyye kalyesi, s. 77; Bürâniyyeü'l-kar', s. 107; Hazariyye kalyesi, s. 109)

bürtünce kavuralar > börtünce kavuralar (börtünce "börtünceye kadar") (Medfüne kalyesi, s. 91)

8. hem lezzetluzekdur ocakda bişen heriselerden > hem lezzetlürekdür ocakda bişen heriselerden (lezzetlürekdür "daha lezzetlidir")

-rek Türkçede üstünlük belirten bir yapım ekidir.

Terkîb-i tuffâhiyye ve sefercelîyye (s. 75):

1. koyun, kuzı, tavuk, berukiyye > koyun, kuzı, tavuk bir vukıyye (Ar. vukıyye "okka")

(Bk. Sözlük, s. 143: Berukiyye (?) (A): Berk, deve ile ilgili bir terim olduğundan, deve eti olabilir.)

Yanlış okunan kelimeler insanı yanlış anlamlandırmalara da götürüyor. Oysa metnin deveyle hiçbir ilgisi yok.

Aynı kelime farklı bir şekilde yanlış okunmuştur:

güşt-i burukiyye (...) 'asel, burukiyye, yağ iki yüz dirhem > güşt bir vukıyye (...), 'asel bir vukıyye, yağ iki yüz dirhem (Terkib-i râşidiyye, s. 105) (Anlamı: "et bir okka, bal bir okka, yağ iki yüz dirhem")

2. andan ocak kenarında tura > indüre, ocak kenarında tura

Osmanlı Hilal-i Ahmer ve Terakkiperver Cemiyet-i Nisvaniyesi ve Hilal-i Ahmer ve Fukuraperver Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi

Dolandırıcıların "Sahte" Osmanlı Kadın Örgütü-2

NICOLE A.N.M. VAN OS

Tarih ve Toplum dergisinin Nisan 2002 tarihli 220. sayısında Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyelerinden Yavuz Selim Karakışla'nın yazdığı "Osmanlı Hilâl-i Ahmer ve Terakkiperver Cemiyet-i Nisvaniyesi: Dolandırıcıların 'Sahte' Osmanlı Kadın Örgütü" başlıklı bir makale yayımlanmıştı.[1] Osmanlı'da kurulmuş "sahte" bir kadın örgütü olan "Osmanlı Hilâl-i Ahmer ve Terakkiperver Cemiyet-i Nisvâniyesi"ni konu alan bu makelenin temel kaynağı ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir dosyaydı. Oysa aynı arşivde bu örgütle ilgili bir dosya daha bulunmaktadır.[2] Bu makalede, daha geç tarihli bu diğer dosyanın içeriğini sunarak, Karakışla'nın söz ettiği sahtekarlık olayının öncesinde ve sonrasında söz konusu cemiyetle ilgili olarak yaşanan gelişmeleri aktaracağım.

İncelediğim dosya on üç parçadan oluşmakta ve resmî daireler arasında yapılmış olan yazışmaların yanı sıra cemiyete ait olduğu anlaşılan bir defteri de içermektedir. Resmî yazışmalar iki bölümde incelenebilir. Birinci bölüm Karakışla'nın incelediği sahtekarlık olayından önceki bir tarihe, ikinci bölüm ise o olaydan daha geç bir tarihe aittir. Bu iki bölümün neden tek bir dosyada yer aldığını ise birazdan açıklayacağım. Dosyada bulunan defterde de cemiyete dair önemli ipuçları bulunmaktadır. Bu defter Hilal-i Ahmer ve Fukuraperver Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi'ne ait sıradan bir okul defteridir ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Fransızca, ikinci bölümde Osmanlıca, üçüncü bölümde ise Arapça bir dizi metin bulunmaktadır. Her üç dilde de hazırlanmış olan giriş yazısında ise cemiyetin tarihçesi ile defterin amacı ve içeriği kısaca anlatılmaktadır. Defterdeki yazıların geri kalanıysa, değişik makamlardan alınan şahâdatname ve takdirlerin kopya ve tercümeletidir. Son sayfada ise bu yazıların cemiyette saklanan asıllarına uygun olduğuna dair cemiyet yöneticilerinin imza ve mühürleri vardır.

Karakışla'nın da belirttiği gibi, Dahiliye Nezareti'nin, yani İçişleri Bakanlığı'nın, "Osmanlı Hilâl-i Ahmer ve Terakkiperver Cemiyet-i Nisvâniyesi" adlı bir kadın örgütünün dolandırıcı bir teşkilat olup olmadığını araştırmayı gerekli görmesinin sebebi, *Tanîn* gazetesine gönderilen ve oradan Dahiliye Nezareti'ne iletilen 14 Temmuz 1909 tarihli bir ihbardı. Bu ihbara göre, Ağacan Fikri adlı bir şahıs Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti adına iane toplamaktaydı. Burada ilginç bir durum vardır: Karakışla'nın sunduğu 14 ve 28 Temmuz 1909 tarihli belgelerde bahsedilen örgütün adı Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti'dir. Ancak daha sonraki tarihlere ait evraklarda cemiyetin adı Hilal-i Ahmer ve Terakkiperver Cemiyet-i Nisvaniyesi ve hatta Hilâl-i Ahmer Cemiyet-i Nisvaniyesi olarak geçmektedir. Benim elimde bulunan dosyada ise yine başka bir isim karşımıza çıkıyor: Hilal-i Ahmer ve Fukuraperver Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi. Sorulması gereken soru şu: bu cemiyetlerin hepsi aynı cemiyet midir, değil midir?

Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti

Bu cemiyet hakkında elimizde pek fazla bilgi mevcut değildir. Kaynaklar çok azdır ve bazılarının bu cemiyetle ilgili olup olmadığı bile şüphelidir. Tarık Zafer Tunaya, kaynak göstermeden ve kuruluş tarihi olarak 1324

* Leiden Üniversitesi, Hollanda.

** Türkçe yazmak konusundaki yardımlarından dolayı Yavuz Selim Karakışla ve Güneş Çelikkol'a teşekkür borçluyum.

(1908) tarihinden daha fazla bilgi vermeden bu isimde bir örgütün varlığından bahsetmiştir.[3] Serpil Çakır ise, 12 Mayıs 1909 tarihli *Sabah* gazetesini kaynak göstererek, bu örgütün müdüresinin Fatma Pakize Hanım olduğunu yazmıştır.[4]

Bu cemiyet ile ilgili ilk haber ise aslında 10 Ocak 1909 tarihinde *Osmanischer Lloyd-Lloyd Ottoman* gazetesinin Fransızca bölümünde çıkmış olan bir makaledir. Bu habere göre "une union progressiste des femmes turques", (Türk Kadınları Terakkiperver Cemiyeti) ismini taşıyan ve değişik amaçlara sahip bulunan yeni bir cemiyet kurulmuştu. Bu cemiyetin amaçları şunlardı: "geliri olmayan kadınları çalıştırabilecek bir iş yeri kurmak, fakir genç kızlara bedava dikiş kursları açmak, fakir kadınları eğitici faaliyetlere yönlendirmek ve onlara kitaplar dağıtmak, savaş alanlarında sağlık hizmetleri vermek, kaza kurbanlarına yardım etmek ve cemiyetin üyelerinin kendilerini aydınlatmasını teşvik etmek."[5] Bu haberde cemiyetin amaçları etraflıca sıralandığı halde, cemiyeti kimin kurduğuna ve üyelerinin kimler olduğuna dair en ufak bir ipucu dahi yoktur. Kesin olmamakla beraber, isim benzerliğinden dolayı, bu cemiyetin Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti olduğunu düşünmek mümkündür.

Bu cemiyetin üyeleri ile ilgili çeşitli ipuçlarını başka kaynaklardan bulabiliriz. Yukarıdaki kuruluş tarihinden birkaç ay sonra, 8 Nisan 1909 tarihinde, *Tanin* gazetesinde altında "Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti" imzası bulunan bir mektup yayımlanmıştı. Cemiyetin isminin yanı sıra, Cevdet Paşa'nın kızı ve Fatma Aliye Hanım'ın kardeşi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kadın üyelerinden, Emine Semiye Hanım'ın cemiyetin başkanı sıfatıyla imzaladığı[6] bu mektup, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ni faaliyetlerinden dolayı kutlamakta ve kendi cemiyetlerinin de benzer hizmetler için görev almaya hazır olduğunu bildirmektedir. Söz konusu mektup, Emine Semiye'nin bu cemiyetle bir bağlantısının olduğuna dair bir kanıt olarak değerlendirilebilir. Bu bilgi, cemiyetin bir diğer üyesinin de İttihatçılar'ın önderlerinden Ahmed Rıza Bey'in kız kardeşi Selma Rıza Hanım olabileceğini akla getirmektedir.

Emine Semiye Hanım sözünü ettiğimiz Selma Rıza Hanım'ın en yakın arkadaşlarındandır ve her ikisi de Kandilli Kız Lisesi'nin kuruluş çalışmalarına katılmışlardır.[7] Ne var ki, Emine Semiye'nin yazdıklarına bakılırsa, *Volkan* dergisini yayımlayan ve 31 Mart Olay'ında önemli bir rol oynayan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti lideri Derviş Vahdeti bir iftirada bulunarak, Selma Rıza ve Emine Semiye'nin Müslüman kadın ve kızlara dans ve piyano gibi "gavur sanatları" öğretmek üzere bir kadın derneği kurduklarını iddia etmiştir. Dahası bu dernek isyancılar tarafından yağmalandığında, içeride binlerce şapka bulunduğunu bile yazmıştır Derviş Vahdeti. Emine Semiye değil bu olayı, böyle bir derneğin varlığını dahi inkar etmektedir.[8] Acaba böyle bir cemiyet gerçekten var mıydı? Fransız kadın gazeteci ve Ahmet Rıza ile Selma Rıza'nın yakın bir arkadaşı olan Marcelle Tinayre'in 31 Mart Olayı'nı anlatan kitabında yazılanlar bence bu derneğin varlığına da işaret ediyor.

Bu kitapta, "Cercle Féminin de Stamboul", yani İstanbul Kadın Dairesi isimli bir derneğin piyanosunun Derviş Vahdeti'nin adamları tarafından paramparça edildiği belirtilmektedir.[9] Tinayre'nin bahsettiği bu "Cercle Féminin de Stamboul", kanımca Derviş Vahdeti'nin de söz ettiği dernektir. Bu dernek Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti olabilir mi? Arşivden bulduğum ve yukarıda bahsettiğim defterdeki yazılar bunu ima ediyor. Bu defterdeki Osmanlıca giriş yazısına göre, Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti ismiyle kurulan bu cemiyetin İstanbul'da Zaptiye Nezareti'nin karşısında bulunan lokali, 31 Mart Olayı'nda isyancılar tarafından tahrip edilmiştir. Aynı yazıya göre, bu cemiyet kimi faaliyetlerinden dolayı Hilal-i Ahmer Cemiyet-i Nisvaniyesi adını da kullanmaya başlamıştır. Oysa Fransızca yazıda bu iki isim birleştirilmiş ve "Société du Croissant rouge et de progrès des femmes Ottomanes", yani Osmanlı Kadınları Hilal-i Ahmer ve Terakkiperver Cemiyeti halini almıştır. Böylece Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti, zamanla Osmanlı Hilal-i Ahmer ve Terakkiperver Cemiyet-i Nisvaniyesi olmuştur.

Burada bir parantez açarak şunu da ekleyelim: Emine Semiye ve Selma Rıza 31 Mart Olayı'ndan sonra Kandilli Kız Lisesi ile ilgili faaliyetlerinden vaz geçmiş[10] ve belki bu cemiyetin faaliyetlerinden de uzaklaşmışlardır. Serpil Çakır'ın bahsettiği Fatma Pakize böylelikle cemiyetin yeni başkanı olmuş olabilir.[11]

Osmanlı Hilal-i Ahmer ve Terakkiperver Cemiyet-i Nisvaniyesi

Benim bulduğum dosyada kendisiyle ilgili evraklar bulunan Osmanlı Hilal-i Ahmer ve Terakkiperver Cemiyet-i Nisvaniyesi ise Karakışla'nın makalesinde bahsettiği cemiyettir. Bu dosyanın ilk mektubu Karakışla'nın makalesinden tanıdığımız Mari Ağacanyan'ın imzasını taşımaktadır. Bu imzanın altında ise Osmanlı Hilal-i Ahmer ve Terakkiperver Cemiyet-i Nisvaniyesi'nin adı vardır. Mektubun tarihi ise, ilginçtir, Karakışla'nın bulduğu dosyadaki evrakların tarihinden bile daha önceki bir tarihtir. 30 Nisan 1325, yani 13 Mayıs 1909 tarihli bu mektupta Dahiliye Nezareti'nden cemiyete destek verilmesi rica ediliyor. Mari Ağacanyan'ın yazdığına göre, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kendisi dahil olmak üzere on beş kişilik bir heyeti Adana'ya gitmek için hazırlanmıştır.

Hilâl-i Ahmer ve Fukara-perver Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi'nin yöneticilerinin şahsi mühürleri'ni taşıyan iki sayfa ve mühür (solda).

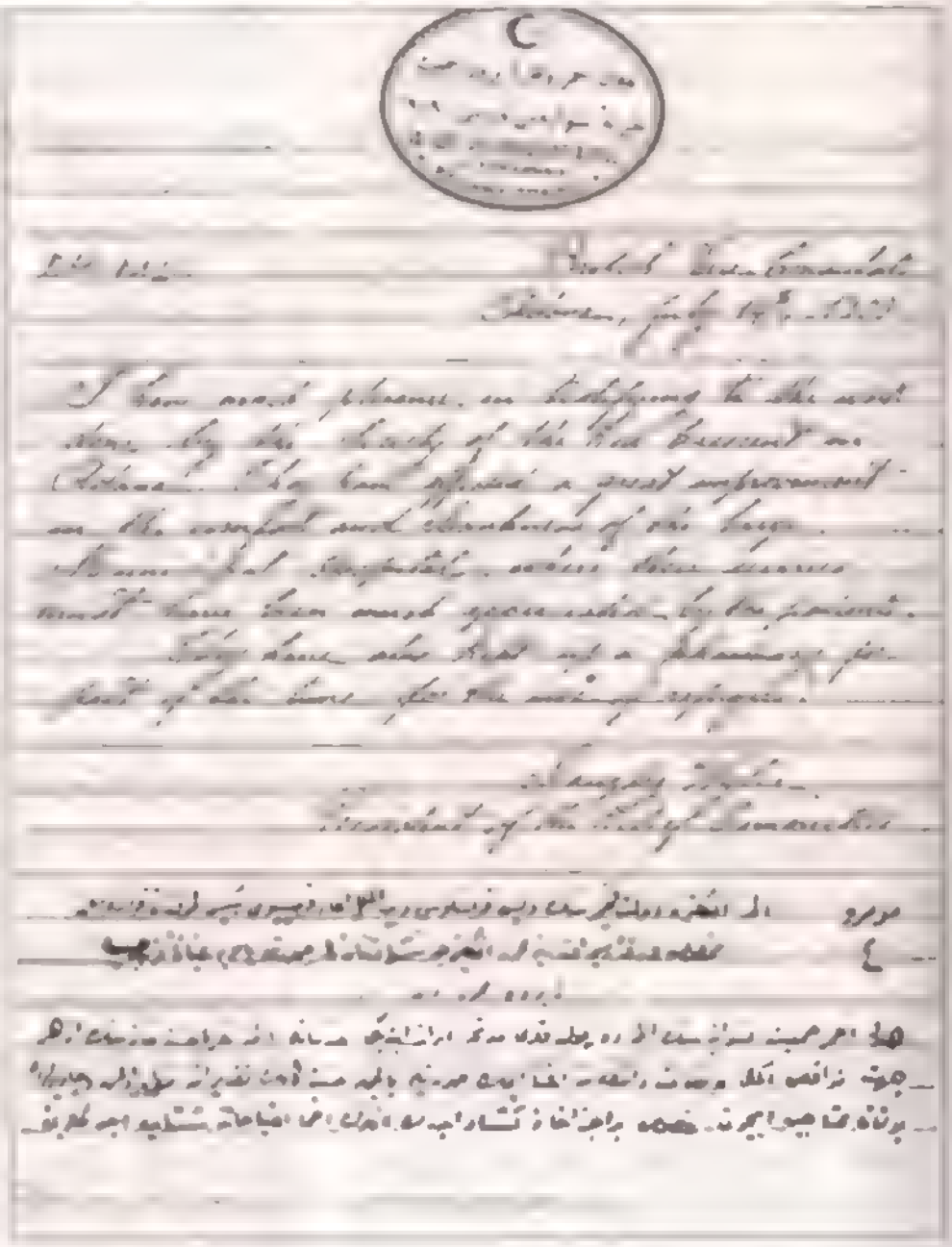

işe yetmediği için Mari Ağancanyan Dahiliye Nezareti'nden Adana'ya gidecek olan ve "Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Heyeti" adını verdikleri heyete "muavenet ve teshîlât-ı mukteziyenin ifâsı", yani yeterince yardım ve kolaylıklar gösterilmesini istedi.[14] Bu amaçla, mektubuna bu heyete katılacak olan kişilerin isimlerini gösteren bir liste de ekledi. Listeye göre, heyetin başkanı Madam Mari Ağacanyan Fikri olacaktı. Heyetin idare memuru Fuad Raif Bey, Veznedarı Osman Nuri Bey idi. Ayrıca Madmazel Öjeni Vitalis, Madam Pandora, Madam Artemisia, Madam Azmarov, Madam Astğrik, Madam Fılin Manestra, Madam Kılyanti, Madam An Nika, Madam Haydanuş ve iki doktor: Doktor Rıfat Servet Bey ve Doktor Bezeziyan Efendi heyete katılıp Adana'ya gideceklerdi.[15]

Dahiliye Nezareti, Mari Ağacanyan'ı kırmayıp Adana Vilayeti'ne ona bütün kolaylıkların gösterilmesi için bir tahrirat gönderdi. 244 nolu bu tahrirata bir cevap geldiğini biliyoruz. Cevabın içeriği ise bilinmiyor. Oysa burada oldukça ilginç bir nokta var. Bahsettiğim defterin giriş yazısında cemiyetin Dahiliye Nezareti tarafından 3 Mayıs 1325 (16 Mayıs 1909) tarihli ve 244 nolu bir yazıyla resmen kabul edilmiş olduğu yazılıdır. Bu iddia, sonraki resmî yazışmalarda da tekrarlanıyor. Dahiliye Nezareti'nin Adana Vilayeti'ne göndermiş olduğu bu yazı cemiyetin sonraki müdürü, Fuad Raif'e göre cemiyetin resmen kabul edilip var olmasına izin verildiği anlamına gelmiştir.

Elimizde bulunan resmî yazışmalarda, bu heyetin Adana'ya gidip gitmediği belli değil. Ancak yukarıda yazdığım gibi, bahsedilen defter cemiyete gönderilen övgülü yazıların kopyaları ve bunların tercümelerinden ibarettir. Yazıların birincisi Adana Vilayeti'nin Sıhhiye Müfettişi Eş-

Adana'da 31 Mart Olayı'nın ardından çıkan "Adana Olayları"nın kurbanlarına yardım etmek amacındaydılar. Mektupta yazılana göre, bunun için topladıkları ianeler yaraları sarmaya yetmiyordu.[12]

Karakışla'nın da yazdığı gibi, iane topladıkları da doğru. Daha sonra bu cemiyetin dolandırıcı olarak ihbar edilmesi için aracı olan *Tanîn* gazetesinde, bu cemiyetin ianeleri ile ilgili bir haber yayınlandı. 16 Haziran 1909 tarihli bu habere göre, Osmanlı Hilal-i Ahmer ve Terakkiperver Cemiyet-i Nisvaniyesi tarafından toplanan paranın toplamı 10.364 kuruş ve 10 paraya ulaşmış bulunuyordu.[13]

Ancak Mayıs'ta henüz paraları bu

Dönemin kadın kıyafet ve Batı'lı saç modellerinden iki örnek.

ref bin Süleyman tarafından yazılmış 1 Temmuz 1325 (14 Temmuz 1909) tarihli bir takdir yazısıdır. Buna göre "müdür Fuad ve İsmail Hakkı[16] Beyler'in taht-ı idârelerinde Dersaâdet'den gelen Hilal-i Ahmer Cemiyeti-i Nisvaniyesi" Adana'da bulunduğu sure boyunca her gün gurebâ hastanesinde çalışmıştır. Ermeni Piskoposu'nun Adana Vekili'nin de neredeyse aynı anlamı taşıyan sözlerini içeren 30 Haziran 1325 (13 Temmuz 1909) tarihli bir yazının kopyası da bulunuyor, bu defterde. 3 Temmuz 1325 (16 Temmuz 1909) tarihli ve Adana Rus Konsolos Tercümanı ile 14 Temmuz 1909 tarihli bir İngiliz yardım heyetinin başkanı imzalı yazılar da heyetin Adana'daki faaliyetleri ile ilgili övgü dolu sözler içeriyor. Yukarıda bahsettiğim gibi, bu yazılar dosyada bulunan defetere yazılan kopyalar ve elimizde asılları bulunmuyor. Bu yüzden bu yazılar sahte mi, değil mi, hiçbir zaman kesin bilemeyeceğiz. Ancak bu yazılara göre cemiyetin heyeti Adana'ya gidip, orada gayet faydalı faaliyetlerde bulunmuştur.

Adana'dan sonra da cemiyet faaliyetlerine devam etti. Ancak bu arada İstanbul'da Karakışla'nın yazmış olduğu skandal patlak verdi. Bu nedenle mi yoksa başka bir nedenden ötürü mü olduğu bilinmiyor ama, bundan sonraki tarihlere ait yazılarda cemiyetin ismi Hilal-i Ahmer ve Fukuraperver Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi olmuştu.

Hilal-i Ahmer ve Fukuraperver Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi

25 Ağustos 1325 (7 Eylul 1909) tarihli bir yazıda cemiyetten ilk defa Hilal-i Ahmer ve Fukuraperver Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi olarak bahsediliyor. Cemiyet bu ad altında Suriye'de faaliyetlerde bulunuyor. Haifa kazası belediye başkan vekili İbrahim Abdülkadir tarafından yazılan bu şahâdetnameye göre, iki ay Haifa'da kalan cemiyetin doktorları sekiz yüzden fazla fakir ve bîkes kişiyi bedava tedavi etmişler. Haifa'dan sonra başka bir yerlere gittikleri de öbür yazılardan belli oluyor. Nablus'ta 1909 Ekim'inde Fuad Raif ve Doktor Bezeziyan (Fransızca tercümesinde Dr. Benoit olarak geçiyor) Hilal-i Ahmer ve Fukuraperver Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi adını kullanarak çalışmışlar. Yine aynı ayda, Beni Saab'te ise Osman Nuri ve Fuad Bey'lerden Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin azaları olarak bahsediliyor. Cemiyetin ondan sonra çalıştığı yerlerde, sırasıyla Sa'ida (Kasım 1909), Duma (Mart 1910), 'Aclun (Nisan 1910), Ma'ân (Nisan 1910), Salte (Nisan 1910) ve Kerek'te (Nisan 1910) Hilal-i Ahmer Cemiyeti adına özellikle Madam Öjeni Vitalis ve Filo Peştemalciyan ile Osman Nuri, Nisyanizade Hilmi ve Selaheddin Beyler tarafından fakirler muayene ve tedavi edilmiş ve hastalara ilaç verilmiştir.

Dikkat çeken nokta şu: bu yazılarda Mari Ağacanyan'ın ismi hiç geçmiyor. Karakışla'nın yazdığı dolandırıcılık hikayesinden sonra Mari Ağacanyan ortadan kaybolmuştur. Ancak, onun verdiği on beş kişilik listedeki isimlerin bazılarının Hilal-i Ahmer ve Fukuraperver Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi ya da Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nde bir rol oynadıklarını da görüyoruz. Mari Ağacanyan'ın listesinden tanıdığımız Fuad Raif cemiyetin müdürü olarak gözüküyor. Defterdeki giriş yazısının altında da onun ismi var. Yine o listede adı geçen Osman Nuri, yeni cemiyetin heyet-i iane memuru olmuştur. Başka tanıdık bir isim, Öjeni Vitalis, mekteb müdiresi olmuştur. Mari Ağacanyan'ın verdiği listeye sonradan katılan yeni isimler ise: veznedar Nuri Osman, dahiliye memuresi Filo Peştemalciyan, katib Selaheddin, Mehmed, ve imzası okunmayan bir muhasebe memuru. Ayrıca defterde adı geçen Hilmi Bey de onun listesinde yoktur.

Böyle bir defter oluşturmaya niye ihtiyaç duyulmuştu? Bu sorunun ce-

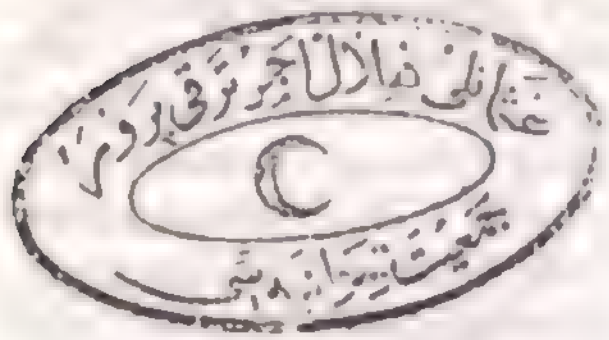

Cemiyet'in adını taşıyan "sahte" makbuzlarda bulunan amblem ve mühür.

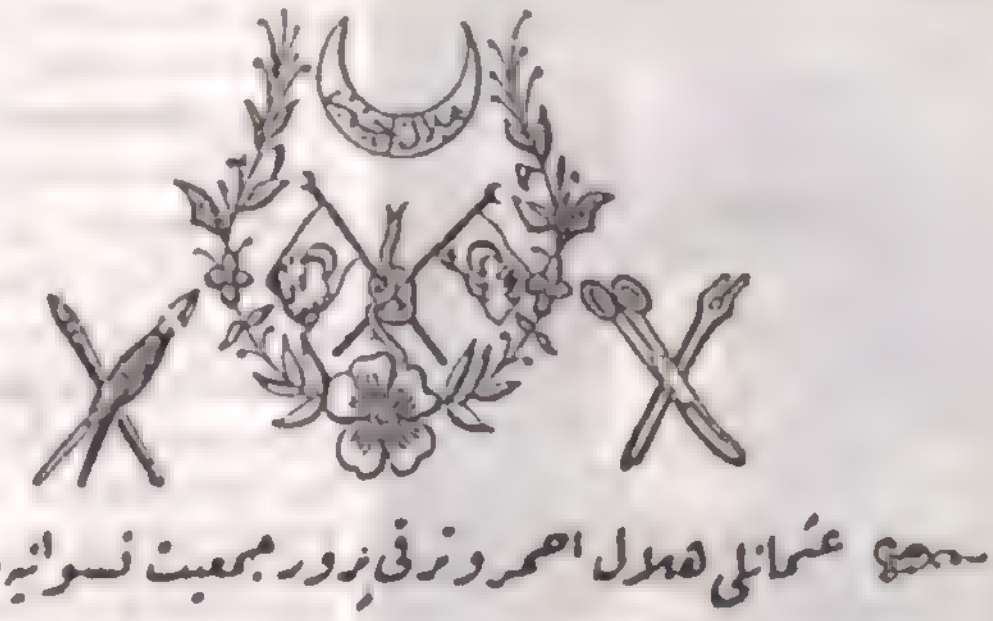

vabı dosyadaki öbür evraklardan anlaşılıyor. 5 Haziran 1326 (18 Haziran 1910) tarihinde komiser vekili Hasan Fehmi tarafından Mısır'dan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir telgrafa göre, Madam Filo Peştemalciyan ve Osman Nuri, Suriye'deki faaliyetlerinin ardından Mısır'a geçmişlerdi. Iskenderiye'de Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin adına bir şube açmak istediler. Hasan Fehmi ise bu kişilerin gerçekten Hilal-i Ahmer Cemiyetini temsil edip etmediklerini öğrenmek istedi. Galiba bundan biraz şüpheleniyordu. Nedeni de 26 Haziran 1326 (9 Temmuz 1910) tarihli ve Fuad Raif imzalı bir mektuptan anlaşıldığı gibi, *el-Ahrâm* gazetesinde "he'yeti lekelemek maksad-ı hainânesiyle" bir yazının çıkmış olması. Bu yazının üzerine hem Fuad Raif hem de Iskenderiye Muhafızlığı faaliyete geçti. Fuad Raif Mısır Fevkalade Komiserliği'ne yukarıda geçen mektubu yazıp Hilal-i Ahmer ve Fukuraperver Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi'nin yasal ve çok faydalı hizmetlerde bulunan bir cemiyet olduğunu ispat etmeye çalıştı. Iskenderiye Muhafızlığı ise Mısır Fevkalade Komiser Vekili Hasan Fehmi'ye bu kişilerin cemiyet adına böyle bir faaliyette bulunmalarının yasal olup olmadığını sordu. İşte bunu öğrenmek için, Hasan Fehmi yukarıda bahsettiğim telgrafı Dahiliye Nezareti'ne gönderdi.

Yukarıdan anlaşıldığı gibi bizi ilgilendiren asıl konu Hilal-i Ahmer ve Fukuraperver Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi'nin yasal olup olmadığı. Fuad Raif'in yazdığına göre Hilal-i Ahmer ve Fukaraperver Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi yasal bir dernekti. Mektubunda başlıca şu gerekçeleri gösteriyor: Adana seyahati için resmî dairelerden izin ve destek istenirken birinci olarak Sıhhiye Nezareti'nden, yani Sağlık Bakanlığı'ndan, heyete 7.000 kuruşluk sağlık malzemeleri verilmiştir. İkincisi, "Hilal-i Ahmer Cemiyet-i resmiyesi" de bu heyetin gideceği yerleri ve orada yapacağı işleri teşvik ediyordu. Üçüncüsü, "irâde-i seniyye ile hey'et harcırâhının tesviye edilmesi ve (...) heyetimize mikdarı istihkâr olunamayacak (hor görülemeyecek) kadar müâlecât (ilaç) teslîm etmesi". Dördüncü ve en önemlisi ise, Fuad Raif'ın yazdığına göre, Dahiliye Nezareti'nin 244 nolu ve 3 Mayıs 1325 (18 Mayıs 1909) tarihli emirnamesidir. Bu emirname ile Adana Vilayeti'nden, cemiyet adına oraya gelen heyete yardımcı olmaları istenmişti. Dosyanın ilk bölümünde gerçekten de böyle bir emirnamenin müsvettesi var. Tarihi ise 30 Nisan 1325 (13 Mayıs 1909) ve kayıt numarası 218. Fuad Raif'e göre özellikle bu emirname demeğin resmen tanındığını ve yasal olduğunu gösteriyor. Mektubunda yazdığına göre, demek bu resmî dairelerden kabul gördükten sonra heyetini Adana'ya göndermiş ve bu heyet oradan başka Osmanlı topraklarına geçmiştir. Fuad Raif bunun ispatı olarak defterde kopyaları bulunan şehadetnameleri gösteriyordu. Ayrıca cemiyetin hesaplarının da tam olduğunu ve santimine kadar defterlere işlenmiş olduğunu yazdı. Mısır'a ise yine yardımsever bir iş için gelmişlerdi. Amaçları "burada da Türkçe, Fransızca, İngilizce, ve bazı sanayi ta'lîm ve tedrîs ettirmek maksadıyla etfâl-i yetime-i vatan (vatanın yetim çocukları) namına meccanen (parasız) heyet-i acizânemizce tasmîm edilen mektebin küşâdına ve sokaklarda tutulacak yakası ve kapılacak paçası kalmayan Osmanlı etfâl-i yetime ve bîkes ve fakirlerinin ta'lîm ve terbiyeleri" için çalışmaktı.

Mısır Komiser Vekili Hasan Fehmi'nin 5 Haziran 1910 tarihli mektubuna cevaben Dahiliye Nezareti'nden 16 Haziran 1326 (29 Haziran 1910) tarihli bir telgrafname gönderildi. Bu telgrafnameye göre, araştırmalar sonucunda Madam Peştemalciyan ve Osman Nuri'nin Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile hiçbir alakaları olmadığı anlaşılmıştır. Ancak Hasan Fehmi, Fuad Raif'in mektubunu aldıktan sonra Dahiliye Nezareti'ne bir yazı daha yazar. 29 Haziran 1326 (12 Temmuz 1910) tarihli bu yazısında, Fuad Raif'in mektubu ve ilişikte bulunan defterden dolayı kendisinin Hilal-i Ahmer ve Fukaraperver Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi ile ilgili iddiaların doğru olup olmadığını artık anlayamadığını belirtmekte ve Dahiliye Nezareti'nden bu konuya bir an önce açıklık getirilmesini istemek-

Hilâl-i Ahmer ve Fukaraperver Cemiyeti Hayriye-i Nisvaniyesi'nin amblemi.

tedir. Dahiliye Nezareti ise İstanbul Vilayeti'nden böyle bir derneğin ne zaman ve nasıl kurulduğuna ve Fuad Raif isimli kişinin bu dernek ile nasıl bir ilişkisinin olduğuna dair bir bilgi olup olmadığını öğrenmek istedi. İstanbul Vilayeti'nin cevabı çok ilginç. Öyle bir derneğin resmî kuruluşu ile ilgili ne İstanbul Vilayeti'nde ne de başka yerlerde bir kaydı bulunmadığını, fakat bu derneğin Cemiyetler Kanunu'ndan önce kurulmuş olmasından dolayı resmî kaydının bulunmamasının da olağanüstü bir durum olmadığı belirtildi. Ancak İstanbul Vilayeti resmî daireler ile yapmış olduğu yazışmaların derneğin bu daireler tarafından resmen tanınmış olması anlamına gelip gelmediği ile ilgili kararı Dahiliye Nezareti'ne bırakıyordu.

Mısır Fevkalade Komiseri Hasan Fehmi bu arada Dahiliye Nezareti'ne 21 Temmuz 1326 (3 Ağustos 1910) tarihinde bir telgraf çekmiştir. Telgrafta Fuad Raif Bey'in "Kahire Muhafızlığına müracaatla on kişiden ibaret rüfekasının mesârif-i seferiyelerinin tesviyesini (arkadaşlarının yol parasının verilmesini)" istediğini belirtti. Daha önceki yazısına henüz cevap alamadığı için Mısır Fevkalade Komiserliği Fuad Raif'in bu ricasının da Dahiliye Nezareti'ne bildirmesini uygun görmüştür.

Bütün bu yazışmaların sonucunda Dahiliye Nezareti 31 Temmuz 1326 (13 Ağustos 1910) tarihinde Mısır Fevkalade Komiserliği'ne bir telgraf çeker. İçindeki cevap gayet kısadır: "Hilal-i Ahmer ve Fukuraperver Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi'nin mevcûdiyet-i kanûniyesine (yasal varlığına) dair İstanbul Vilayeti'nce malûmat olmadığı gibi, Madam Peştemalciyan ile Osman Nuri ve Fuad Raif'in zikr olunan cemiyete bir nisbetleri bulunmadığı da anlaşılmıştır."

Dahiliye Nezareti'nin bu cevabı kısaydı ama yeterince net değildi. Dosyada bulunan evraklara bakılırsa Dâhiliye Nezaret'nin böyle bir sonuca varması ilginçtir. Örneğin, Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile hiç bir yazışma yapılmamıştır. Yine de Madam Peştemalciyan ve Osman Nuri'nin Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile ilgileri olmadığı daha önce de bildirilmişti. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Hilal-i Ahmer ve Fukuraperver Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi'nin varlığından haberi olup olmadığı ve Fuad Raif'in yazdığı gibi onun faaliyetlerine destek olup olmadığı da belli olmuyor, o yüzden. Dosyada bulunan evraklardan tek anlaşılan, Dahiliye Nezareti'nin önce bu derneğe destek vermiş olduğu. Aynı Dahiliye Nezareti on beş ay sonra ayrıntılı araştırma yapmadan -örneğin defterde adı geçen kişilere sormadan- görünürde aynı derneğin resmî varlığını inkar ediyor. Daha da ilginçi, bu dosyada Karakışla'nın yazdığı sahtekarlık olayından hiç mi hiç bahsedilmiyor. Dahiliye Nezareti'nin yaptığı araştırmalar ve Mısır Fevkalade Komiserliği'ne verdiği cevap gerçeği kavramak için yetersizdir. Bu derneğin gerçekten var olan hayırsever bir dernek olup olmadığını tespit etmek, başka kaynaklar mevcut değilken artık gayet zor. Ancak şunu öğrendik bu dosyadan: Dahiliye Nezareti'nin bu dernek hakkında bilgi almak istediği zaman ilk başvurduğu yer İstanbul vilayeti idi. Bu da Osmanlı kadın dernekleri ile ilgili bilgilerin, daha önce bir makalemde de yazmış olduğum gibi, büyük bir ihtimalle vilayet arşivlerinde bulunmakta olduğunu, ispat ediyor.[17]

NOTLAR

1 Yavuz Selim Karakışla, "'Osmanlı Hilâl-i Ahmer Terakkıperver Cemiyet-i Nisvâniyesi': Dolandırıcıların 'Sahte' Osmanlı Kadın Örgütü," **Tarih ve Toplum**, Cilt XXXVII, No: 220, Nisan 2002, ss. 11-16.

2 BOA, DH.MUİ, 108-2/13, 18Ş1328.

3 Tank Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984, s. 476.

4 Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, İstanbul: Metis Yayınları, 1994, s. 52.

5 "Une union progressiste des femmes turques.....," **Osmanischer Lloyd/Lloyd Ottoman**, 10.1.1909, s. 3.

6 "Sabah ceride-i muteberesi...," **Tanin**, No. 247, 26 Mart 1325, 8 Nisan 1909, s. 3.

7 Nicole A.N.M. Van Os, "Kandilli Sultânî-i İnâs: Bir devlet adamının teşebbüs-i şâhsisi nasıl sonuçlandı?" **Tarih ve Toplum**, Cilt XXVIII, No: 163, Temmuz 1997, ss. 26-34.

8 Emine Semiye, "Hanımlara dâir: terakkıyât-i nisvâniyeyi kimden bekleyelim?" **Mehasin**, No: 10, Eylül 1325 (Eylül/Ekim 1909), ss. 733-736. Ancak bu ayrıntıları veren bir habere **Volkân** dergisinde rastlamadım.

9 Marcelle Tinayre, **Notes d'une voyageuse en Turquie**, Paris: Calmann-Lévy, [t.y.], s. 19-20.

10 Nicole A.N.M. Van Os, "Kandilli Sultânî-i İnâs: Bir devlet adamının teşebbüs-i şâhsisi nasıl sonuçlandı?", ss. 26-34.

11 Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s. 52.

12 BOA, DH.MUİ, 108-2/13, 18Ş1328.

13 "Osmanlı Hilâl-i Ahmer ve Terakkiperver Cemiyet-i Nisvaniyesi....", **Tanin**, No. 282, 2 Haziran 1325, 15 Haziran 1909, s. 4.

14 BOA, DH.MUİ, 108-2/13, 18Ş1328.

15 BOA, DH.MUİ, 108-2/13, 18Ş1328.

16 Burada dikkat çeken bir nokta şu: Hakkı İsmail ismi Mari Ağacanyan'ın verdiği listede geçmiyor.

17 Nicole A.N.M. Van Os, "Ottoman Women's Organizations: sources of the past, sources for the future," **Islam and Christian-Muslim Relations**, Cilt. XI, No: 3, 2000, ss. 369-383.

BİR BELGE

İLÂN-I RESMÎ

Abdullah Uçman

Cümleye ma'lüm olduğu üzere metbû-ı mufahhamımız pâdişâhımız efendimiz hazretlerinin bizzat te'sîs ve ilân buyurmuş oldukları Kanun-ı Esâsî ahkâmının bu sırada mevkî-i tatbîka vaz'ıyla Dersâdet ve vilâyâtça intihâbâta ibtidâr olunması isâbet-efzâ-yı sünüh ve sudûr olan irâde-i seniyye-i mülûkâne icâbât-ı âliyesinden olarak keyfiyet merci-i âidinden lâzım gelenlere tebliğ ve iş'âr olunmuş ve işbu lütf-ı nevîn-i cenâb-ı cihân-bânîden dolayı sunûf-ı tebaa-i şâhâne cânibinden taraf taraf izhâr-ı şâdmânî ve mübâhât ve atabe-i seniyye-i hilâfet-penâhîye arz-ı teşekkürât edilmesi mücib-i mahzûziyet-i seniyye olarak keyfiyet gazeteler vasıtasıyla herkese tebşîr ve ilân kılınmış idi. Kanun-ı mezkûr ahkâmının harfiyyen mevkî-i tatbîka vaz'ı ve bunun hiçbir vakitde hiçbir sebeple mer'iyyetine halel gelmemesi matlûb-ı kat'î-i hazret-i pâdişâhî olmasıyla her tarafça hemân intihâbâta kemâl-i sür'at ve i'tinâ ile devam olunarak bi-mennihi Teâlâ kanun-ı mezkûrun kırk üçüncü maddesi hükmünce önümüzdeki Teşrîn-i sânî ibtidâsında Meclis-i Mebusân'ın küşâdı devletçe takarrür ederek ol bâbda sâniha-pîrâyı sudûr olan emr ü fermân-ı hümâyûn-ı mülûkâne muktezâ-yı münîfî üzre keyfiyet icab edenlere ez ser-i nev tebliğ ve iş'âr olunmuştur. Binâberîn zât-ı şevket-simât hazret-i pâdişâhînin eser-i merhamet ve şemere-i hüsn-i niyyet-i şâhâneleri olduğu delâil-i adîde ile kat'iyyen sâbit olan işbu âtıfet-i mahsûsa-i mülûkâneleri sunûf-ı tebaa-i sâdıka taraflarından kemâl-i emniyyet ve itimâd ile telâkki olunarak evsâf-ı matlûbeyi hâiz zevâtın intihâbına şimdiden mübâşeret ve kanun-ı mezkûr ahkâmıyla kabil-i te'lîf olmayan ve sıfat-ı tâbiiyyet ve sadâkata yakışmayan her türlü metâlib ve harekâtdan mübâadet edilerek haklarındaki hüsn-i zann-ı âlî vechiyle işbu lutf-ı bî-adiyle kabiliyet ve istihkaklarını enzâr-ı enâmda bir kat daha isbât etmeleri rü'yet ve hamiyyet-i vataniyeleri icâbından olup maâzallahi Teâlâ kendilerinden marzî-i pâdişâhîye muhâlif ednâ bir hareketin vukûu memleket ve devlet için ta'mîri nâ-kabil zarar müstelzim olarak, bu ise hamiyyet-i milliye ile nâ-kabil-i te'lif olacağının nazar-ı dikkatten dür tutulmaması ve üç günden beri devam olunan nümâyişlere nihayet verilmesi cümleye tavsiye ve i'lân olunur.

(**Sabah**'ın ilâvesi, 14 Temmuz sene 1324, Pazartesi).

Bilindiği gibi 24 Temmuz 1908'de (11 Temmuz 1324) Sultan II. Abdülhamit'in istemeye istemeye de olsa Meşrutiyet'i ikinci defa ilan edip yürürlüğe koymasıyla birlikte başta İstanbul, Selanik ve Manastır olmak üzere memleketin daha birçok vilâyetinde halk büyük bir sevinç ve coşkunluk içinde sokaklara dökülür, kendisine "bahşedilen" hürriyeti çeşitli şenlik ve nümayişlerle kutlamaya girişir. Ancak Meşrutiyet'in sağlamış olduğu serbestlik ortamında, Mehmed Âkif'in:

> Bir de İstanbul'a geldim ki: Bütün çarşı, pazar
> Nârâdan çalkalanıyor, öyle ya... hürriyet var!

mısralarıyla başlayan ünlü "Süleymaniye Kürsüsünde" adlı manzumesinde realist bir tablo halinde canlandırdığı gibi, serbestliğin; topluma kısa zamanda bir kargaşa ortamına sürüklediği de gözden kaçmaz. İşte bunu önlemek için, Meşrutiyet'in ilanından üç gün sonra saray tarafından yayımlanan resmî tebliğde, padişahın lütfu sonucu Kanun-ı Esâsî hükümlerinin yeniden uygulamaya konuldu ve bunun gereği olarak en kısa zamanda seçimlerin yapılmak suretiyle Kasım ayı başlarında da Meclis-i Mebusân'ın açılacağı, dolayısıyla mevcut nümayiş ve taşkınlıkların sona ermesi istenmektedir.

Ben burada siyasî ve sosyal açıdan son derece önemli olan bu belgeyle ilgili olarak bir noktayı daha belirtmek istiyorum; o da, **Sabah** gazetesinin ilavesi olarak 10 para karşılığında halka dağıtmak üzere basılan bu metinde kullanılan dilin ne kadar ağır ve anlaşılmaz olduğu hususudur. Tanzimat'tan sonra başlayan ve II. Meşrutiyet'ten sonra, özellikle 1912'de **Genç Kalemler** hareketiyle biraz daha hedefine yaklaşan dilde sadeleşme teşebbüslerinin ne kadar gerekli olduğunu tek başına bu metin bile açıkça göstermektedir.

Dubrovnik'ten İstanbul'a

Jacques Pervititch ve Ailesi

MUSEMMA SABANCIOĞLU
NENAD VEKARIC

İki imzalı bir yazıda "ben" dili kullanmak yazıyı anlaşılmaz hale getirebilir. Ancak Jacques Pervititch'le ilgili yazacaklarım ortak yürütülen bir çalışmanin değil, iki safhalı bir araştırmanın ürünü. Jacques Pervititch'le ilgili Türkiye'deki kaynağın tükendiği noktada Hırvatistan arşivlerinden faydalandım. Sonuçta ortaya Türkiye'deki okur için tarafımdan kaleme alınan, Hırvatistan'daki okur içinse Hırvat Bilim ve Sanat Akademisi'ne bağlı Dubrovnik'teki Tarih Enstitüsü Başkanı Nenad Vekaric tarafından kaleme alınacak bu çalışma çıktı.[1]

Jacques Pervititch'le ilgili iki yıl öncesine kadar sağlıklı herhangi bir bilgi yoktu. 1922-1945 arasında İstanbul'un kadastral sigorta haritalarını çıkarmış, bugün özellikle mimarlar tarafından yakından bilinen bu topograf mühendisle ilgili pek çok yerde kaynak belirtilmeden verilen tek bilgi Hırvat asıllı Avusturyalı biri olduğu ve bu iş için Türkiye'ye gelip, daha sonra "geri"ye döndüğünden ibaretti. Aslında bu senaryo akla uzak değil, çünkü İstanbul'la ilgili çalışan mimarlar, haritacılar ve şehir planlamacıları belli projeler çerçevesinde İstanbul'a gelmiş ve gitmişlerdi. 1902'de II. Abdülhamit'in isteği üzerine Paris başmimarı Joseph Antoine Bouvard'a şehri güzelleştirmesi için bir plan ısmarlanmıştı (hatta Bouvard bu planı İstanbul'a gelmeden çizer).[2]

Jacques Pervititch'in ilk kez yayımlanan fotoğrafı..

1904-1906'da Charles E. Goad İngiltere'den gelerek İstanbul'un sigorta haritalarını çıkarmıştır ve Henri Prost Fransa'dan gelerek 1932-1937'de İstanbul'un planlamasıyla ilgili çalışmıştır. Jacques Pervititch için de aynı şeyi düşünmek garip değildir. Ancak diğerlerinden farklı olarak Jacques Pervititch İstanbul'da üç beş sene değil haritaların yapıldığı tarihe bakarsak (1922-1945) 23 yıl yaşamış olmalıydı.

Tarih Vakfı ve Axa Oyak Sigorta tarafından 2000'in başında yayımlanan *Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul* kitabının hazırlığı sırasında ta-

---

• Araştırmacı.

•• Dubrovnik Tarih Enstitüsü Başkanı.

1 The Family of Jacques Pervititch isimli makale Dubrovnik'teki Tarih Enstitütüsü'nün yayınlan olan **Dubrovnik Annal**'da İngilizce, **Dubrovnik Anali**'de Hırvatça olarak 2003'te yayımlanacaktır.

2 İlhan Tekeli, İcabında Plan, **İstanbul**, Ocak 1993, Sayı: 4, s. 29).

nıştığım Pervititch haritaları ile ilgili daha önce de yayın yapma şansım olmuştu. Nitekim bu makalelerde Pervititch haritalarının kullanım alanlarına, sistematiğine ve ayrıntılarına yer verdiğim için burada sadece isimlerini vermekle yetineceğim.[3]

Bu yazılar, haritalardan yola çıkarak Pervititch'in hayathikâyesi ilgili birtakım akıl yürütmelerden daha öteye geçememişti. Son iki yılda birazdan kısaca değinceğim bir dizi tesadüf sonucu arşiv belgelerine ulaşıldı ve Jacques Pervititch'le ilgili az da olsa birtakım bilgiler bulundu.

Jacques (Jakov, Jakobo) Pervititch 17 Şubat 1877'de bugün Hırvatistan Cumhuriyeti'nin sınırları içerisinde olan Dubrovnik kentinin 17 kilometre güneyindeki Mocici, Cavtat'ta doğmuştur Babası Petar Pervititch 1839'da Cavtat'ta doğmuş[4] ve

Feriköy Latin Katolik Mezarlığı'nda Pervititch ailesine ait mezarlardan ilginç örnekler.

İstanbul'da ölmüştür, ölüm tarihi belli değildir. Denizci olan Petar Pervititch ve kardeşi Vlaho Pervititch İstanbul'a gidip gelen gemilerde çalışan denizcilerdir. Nitekim Vlaho Pervititch 1865'te Çanakkale açıklarında denizde ölür.[5] Petar Pervititch ise 1880'de üç çocuğu ve karısıyla İstanbul'a göç etmiştir. Cavtat Katolik Kilisesi'ndeki "aile kayıtları"na (status animarum) göre Petar Pervititch ve karısı Marianna Guljelmovic'in ilk üçü Cavtat'ta son ikisi İstanbul'da doğan toplam beş çocukları olur. Jacques Pervititch'in annesi Marianna Guljelmovic 1846'ta Cavtat'ta doğmuş ve 1942'de yine Cavtat'ta ölmüştür. Ailenin üçüncü çocuğu Paula Pervititch 1878'de Cavtat'ta doğmuş, 1908 İstanbul'da ölmüştür. 1885'te İstanbul'da ölen Auguste Pervititch'in doğum tarihi bel-

3 Jacques Pervititch ve Haritaları, **Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul**, Tarih Vakfı-Axa Oyak Sigorta işbirliği, İstanbul, 2000, sf: 21-24.
Jacques Pervititch ve Sigorta Haritaları, **Toplumsal Tarih**, Ekim 2000, Sayı: 82, ss. 32-39. Haritaların Kullanıma Dair Bir Kaç Not, **Cumhuriyet Kitap**, 4 Ekim 2001, s.6.

4 Cavtat Katolik Kilisesi Arşivi kayıtları (1750-1845.

5 Cavtat Bölge Mahkemesi Arşiv Kayıt No: 819.

1927 yılının Ortaköy gayrimenkul haritası.

li değildir.[6] Petar (Pierre) Pervititch ise 1887 İstanbul'da doğmuş, 1926'da Dubrovnik'te ölmüştür.[7]

Auguste, Pierre ve Jacques isimli çocuklar 1935'te kapanan Saint Pierre İlkokulu'nda okumuşlardır. Daha sonra burslu olarak Saint Joseph Fransız Lisesi'nde eğitimleri devam etmiştir. 1894'te Saint Joseph Fransız Lisesi'nden derece ile mezun olan Jacques Pervititch (eğer gördüyse) yüksek öğrenimini yurtdışında görmüş olmalı. O dönemde Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde haritacılık eğitimi sadece askeri okullarda verilmekteydi. 1894'te Saint Joseph'teki mezuniyetinin ardından Jacques Pervititch'le ilgili ilk kayıt 1903'e aittir. Jacques Pervititch 21 Şubat 1903'te Josephine Drossa ile evlenir.[8] Evlendikleri yıl Marcel isimli bir oğulları olur. 1907'de Jeanne isimli bir kızları, 1911'de Henry isimli bir oğulları daha olur. İlk iki çocuğun doğduğu yıllarda Pervititch ailesi Tarlabaşı'nda Aynalı Çeşme sokağında oturmaktadırlar. Henri Pervititch'in doğduğu yıllarda ise aile Kadıköy'de Yaver Sokak No:7'de ikâmet etmektedirler. Jacques Pervititch'in her iki oğlu'da Saint Joseph'te okumuştur.[9]

Ailenin en küçük oğlu Henri

6 Jacques Pervititch'le ilgili kilise kayıtları Saint Marie Draperis'dedir. Ancak İstanbul doğumlu olan Auguste Pervititch'le ilgili İstanbul'daki diğer Katolik kiliselerinde herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

7 Status Animarum Cavtat No:2 Cavtat Katolik Kilisesi Arşivi Kayıtları).

8 Saint Marie Draperis Kilisesi Arşivi, 1903 tarihli evlilik defteri, kayıt numarası yok.

9 Saint Joseph Lisesi'nin düzenli bir arşivi yoktur. Bu bilgilerin hepsi okuldaki frére'lerden Ange Michel'e ait özel arşivden çıkmıştır.

Pervititch'in hazırladığı 63 pafta numaralı Eminönü gayrimenkul haritası.

1924'te 14 yaşındayken ölür. Henri Pervititch'in doğumundan (1911), ilk Pervititch haritasının basıldığı 1922'ye kadar aileyle ilgili herhangi bir kayıt bulunamamıştır. Ancak 1922-1945 arasında Jacques Pervititch aslen önceleri telifi Türkiye Sigortacılar Daire-i Merkeziyesi'ne daha sonraları telifi kendisine ait olan haritalar çizmiştir. Nitekim son haritanın tarihi olan 1945 aynı zamanda Jacques Pervititch'in ölüm yılıdır. Saint Marie Draperis kilisesi kayıtlarına göre Jacques Pervititch 13 Aralık 1945'te "aniden" ölmüştür. Pervititch ailesinin mezarı Feriköy Latin Katolik Mezarlığı'nda bulunmaktadır.

Pervititch ailesinin soyağacı.

Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul isimli kitabın matbaada olduğu günlerde, internet taramalarından birini daha yaparken, daha doğrusu araştırmaya devam ederken Saint Joseph Fransız Lisesi'nin sayfasının eski mezunlar bölümünde 1894 mezunu bir Jacques Pervititch'in olduğunu farkettim. Soyadındaki küçük bir harf değişikliği, yani Saint Joseph'in web sayfasında Pervitich olarak yazılması bu bilgiden aylarca uzak kalınama neden olmuştu. Daha sonra Saint Joseph Lisesi Mezunlar Derneği aracılığıyla lisenin arşivinde bir araştırma yapmak istedim, ancak mümkün olmadığını söylediler. Bu tutum zamanla yumuşadı ve okul arşivinde Frére Ange Michel ile çalıştık. Saint Joseph mezunu olan kişinin haritaları yapan kişi olduğunun sağlamasını yapmak çok kolay oldu. Okulun tavan arasında 1939 tarihli Kadıköy Moda paftası (Saint Joseph'in olduğu pafta) okul arşivine kendisi tarafından özel bir notla hediye edilmişti.[10] Jacques Pervititch'le ilgili bulunan ilk bilgiler, Saint Pierre İlkokulu'ndan burslu olarak Saint Joseph'e geçtiği, başarı, iftihar belgeleri, mezuniyet notları, Jacques Pervititch için Hristo Keşişoğlu tarafından ödenmiş okul taksitleri ile ilgili kayıtlar ve o günlerde oğlu olduğundan neredeyse emin olduğumuz Henri Pervititch'e ait okul taksit makbuzları ve başarı belgeleri oldu.

Bu bilgiler ışığında henüz mezhebi bilinmeyen Pervititch ailesinin Katolik olduğu bilgisine ulaşıldı. Tam bu aşamada daha sonraları da araştırmaya doğrudan katkısı olacak Sayın Rinaldo Marmara'dan ailenin mezarının Feriköy Latin Katolik Mezarlığı'nda olduğu öğrenildi. Mezarlıkta Saint Albert karesinde yer alan mezarın, mezarlıktaki kaydından aileye ait dinî kayıtların Beyoğlu'ndaki Saint Marie Draperis Kilisesi'nde olduğu öğrenildi.

10 "A son college toujours alme ce modeste souvenir d'un "ancien" reconnaissant."

Kilise kayıtlarına ulaşılmasıyla Jacques Pervititch'in tam olarak doğum yeri bilgisi, ölüm[11] ve evlilik kayıtları ile doğan ilk iki çocuğunun vaftiz kayıtlarına[12] ulaşılmış oldu. Saint Marie Draperis'de Jacques Pervititch'in "Ex-Dalmatia, Raguza" doğumlu olduğu yazıyordu. Kilise defterlerinde yer alan vaftiz kayıtlarından ailenin 1900'lerde Tarlabaşı'ndaki Aynalı Çeşme Sokak'ta oturduğu öğrenildi. Henri Pervititch için Jacques Pervititch tarafından Saint Joseph'e ödenen taksitlerde ailenin adresi Yaver Yolu No:7 Kadıköy olarak değişmişti. Kiliseden öğrenilen bir başka bilgi ise Jacques Pervititch'in kızı Jeanne Pervititch'in Nazım Kurt ile evlenerek Türk vatandaşlığına geçtiği idi. Sonraları Nazım Kurt hakkında herhangi bir bilgi ya da çiftin çocuklarının olup olmadığı üzerine sürdürülen araştırma sonuçsuz kaldı.

Aynalı Çeşme Sokak'taki binanın numarası belli olmadığından sokakta yapılan araştırma bir sonuca ulaşmadı. Ancak Kadıköy Mühürdar'daki Yaver Sokak No:7'de eski kâgir bir bina vardı. Sokaktaki en eski ev olarak bugüne kadar gelmeyi başarmış evin geçmişi hakkında yaklaşık bir tam gün yaptığım araştırma bir yere varmadı. Sokağın en eskileri, binanın Ermeni bir çifte ait olduğunu, 1960'larda eşlerin birbirlerinin peşisıra öldükleri-

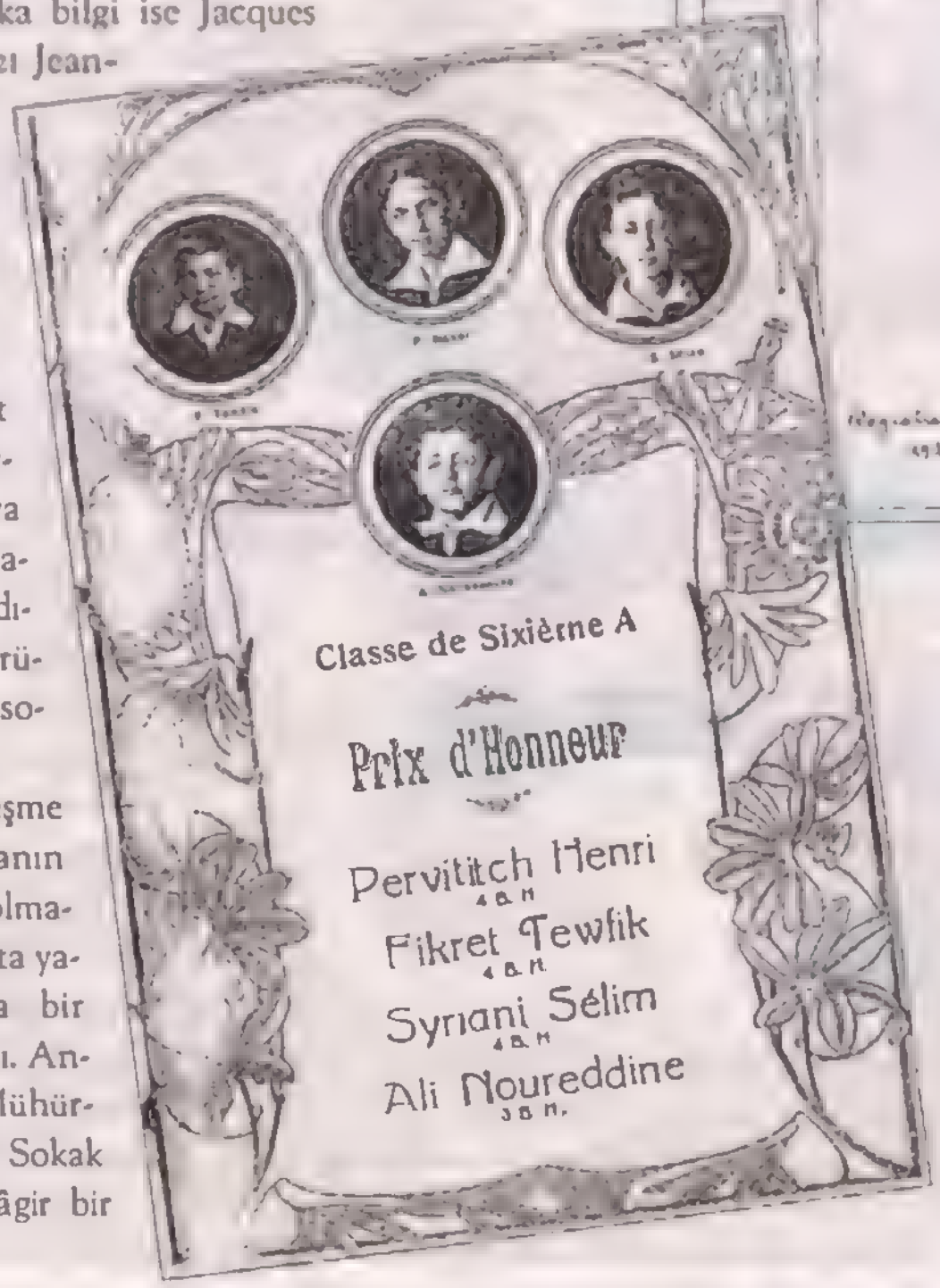

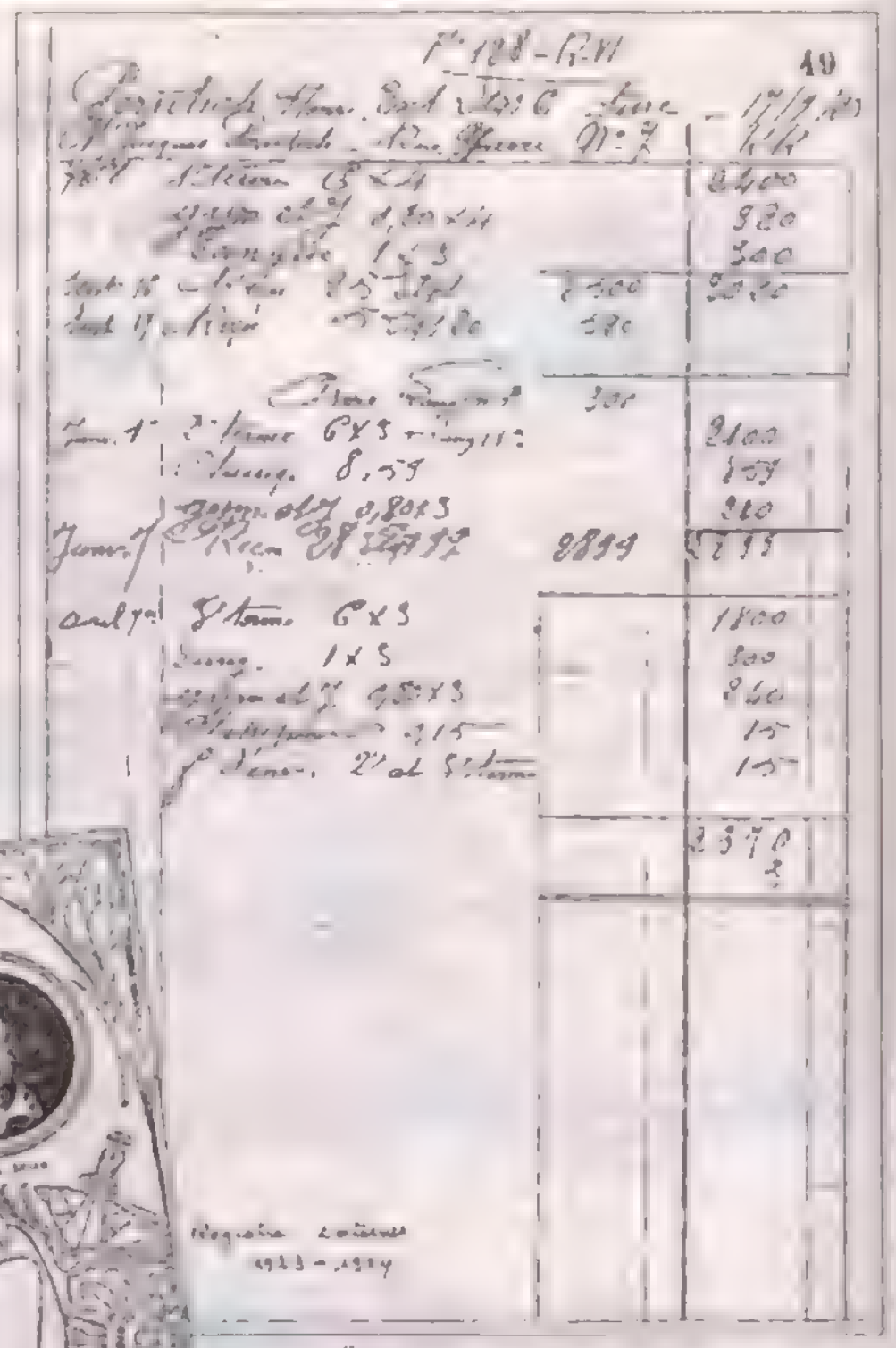

(Üstte) 1923-1924 muhasebe kayıtları. (Saint Joseph Fransız Lisesi Arşivi) (Solda) Saint Joseph Fransız Lisesi Arşivi. 1925'te Henri Pirvititch'e ait onur belgesi.

ni ve varisleri olmadığı için binanın uzun bir süre metruk kaldıktan sonra Hazine'ye devredildiğini söylediler.

Bugün Hırvatistan Cumhuriyeti'nin sınırları içinde kalan, Osmanlı'nın andığı adıyla Raguza, yani Dubrovnik'teki kayıtlara ulaşmak, İstanbul'daki kayıtlara ulaşmaktan çok daha kolay oldu. Internet, daha açık söylemek gerekirse ICQ yoluyla Hırvatistan'da yaşayan kişilere ulaşıldı ve Hırvatça'nın bilemediğim yazılış özelliklerinden dolayı ulaşamadığımı tahmin ettiğim telefon rehberinde bir tarama yapılması sağlandı. Nitekim Pervititch soyadı Hırvatça'da Pervitiæ olarak yazılıyordu. Durovnik'in Mocici Cavtat kasabasında halen Antun Pervititch isimli birinin yaşadığı bilgisine ulaşıldıktan sonra araştırmanın Hırvatistan kısmı hızla ilerledi. Dubrovnik'teki Tarih Enstitüsü'nde yaklaşık beş yıldır devam eden, Dubrovnik'te yaşayan ai-

11 Saint Marie Draperis ölüm kayıtları, Defter No: 12, KAYIT NO: 520.

12 Saint Marie Draperis Kayıtları, Vaftiz defterleri no: 12 (1898-1908).
Jeanne Pervititch vaftiz kayıt no: 1839, doğum tarihi 16 Temmuz 1907, vaftiz tarihi 1 Aralık 1907.
Marcel Pervititch vaftiz kayıt no: 1234, doğum tarihi 29 Aralık 1903, vaftiz tarihi 1 Mayıs 1904.

PRIX D'HONNEUR

MÉRITES RÉUNIS

1ER PRIX

OFFERT PAR

Son Excellence Monsieur CAMBON

Ambassadeur de France près la Sublime Porte

Barbier Oscar

2ME PRIX

Offert par l'Association Amicale des Anciens Élèves

Pervitich Jacques

Saint Joseph Fransız Lisesi, 1895 yıllığı. Jacques Pervititch'e ait onur belgesi.

lelerin soyağacını çıkarma projesi kapsamında Pervititch ailesi de yer alıyordu. Enstitünün başındaki Nenad Vekaric'le yazışmamız yaklaşık bir ay devam etti. Ailenin Dubrovnik'te 15. yüzyıla kadar geriye giden kayıtları mevcuttu. Bir kolunun İstanbul'da devam ettiği bilgisine sahip olan Nenad Vekaric tesadüfen Pervititch haritalarını da görmüş, ama Jacques Pervititch'le ilgili çok istemesine rağmen İstanbul'a gelmeden bir araştırma yapamayacağını anlayarak araştırmadan bir süre önce vazgeçmişti. Dr. Nenad Vekaric aslında soyağaçlarını, esas araştırma alanı olan "nüfus hareketliliği" konusunda bir yöntem olarak kullanıyordu. 15. yüzyıla kadar geri giden, son derece düzenli tutulmuş kilise ve mahkeme kayıtları ile vasiyetnameler bir ailenin soyağacını çıkartmada esas kaynak olarak kullanılıyordu. 9-15 Haziran 2002'de Dubrovnik'e yaptığım ziyaret sırasında Pervititch ailesinin İstanbul'da ölen üyelerinin ölüm tarihlerini de soyağacına ekleyerek Nenad Vekaric'in onlarca soyağacı çalışmasından birini tamamlamış olduk.

Hırvatistan'da aileyle ilgili, halihazırda Pervititch soyadını taşıyan kişilerden de sözel olarak başka bilgilere de ulaşmak mümkün oldu, ancak bunlar yazılı belgelerin söylediğinden daha fazla değildi. Pervititch ailesi bugün Cavtat'ta hayli büyük bir aile. Ailenin yaşlıları ise, kendilerinden birilerinin İstanbul'a gittiğini ve orada olduklarını büyüklerinden duymuş olmanın dışında bir bilgiye sahip değiller. Bugün İstanbul'da Pervititch ailesi en son 1961'te Jeanne Pervititch Kurt'un ölmesiyle sonlanmış görünüyor.[13]

Tahmin edilebileceği gibi araştırmanın sürdüğü iki yıl boyunca ihtiyatla yaklaşılması gereken pek çok bilgiye de ulaşıldı. Ancak bunların bazıları belgesi bulunamadığı, ya da doğruluğu sağlanamadığı için kullanılamaz durumdadır. Bu türden bilgileri, ailenin Yeşilköy'de bir yazlığının olduğu, Jacques Pervititch'in kısa bir süre Güzel Sanatlar Akademisi'nde ders verdiği, tek ayağı aksayan ve "çapkın" biri olduğu halinde özetlemek mümkün. Son olarak Feriköy Latin Katolik Mezarlığı'nda aile mezarını arada bir ziyaret eden, yıkatıp temizleten, Lübnan uyruklu soyadı İstamboulie olan birinden mezar bekçisi bahsetse de bu son iki yıl boyunca kendisi mezara gelmedi ve kendisine ulaşmak mümkün olmadı.

Sonuç yerine

Bu türden bir çalışmaya bir sonuç paragrafı yazmak zor bir iş, çünkü Jacues Pervititch'le ilgili buraya yazdığım her bilgi, tam da vazgeçmek üzereyken, artık yeni bir bilgiye ulaşmanın neredeyse imkansız olduğunu düşünmeye başlamışken ortaya çıktı. Daha önce de belirttiğim gibi bu araştırma iki yıldan daha fazla bir zaman devam etti. Aslında çok değil sadece elli yıl önceye kadar İstanbul'da yaşayan biri için iki yılda bulunabilen bu bilgiler az sayılır. Jacques Pervititch yaptığı iş dışında herhangi bir sıradışı özellik göstermeyen sıradan bir kişidir ve hakkında yapılan bir araştırmanın kolaylaştırıcı hiçbir tarafı bulunmamaktadır. Türkiye'deki arşivlerin bazen eksik, bazen tasnif edilmemiş bazen de bütünüyle ulaşılmaz olmasının getirdiği "fazlalıklar" araştırmacı için artık beklenmedik bir durum değil. Hatta kolay ulaşılan bir belge çoğu zaman şansın yaver gittiği o günün hediyesi gibi oluyor. Yine de tüm zorluklara karşın bu araştırma sırasında yakın çevremin beni "Matmazel Pervitiç" olarak anmasının hakkını verdim sanırım.

13 Saint Marie Drapen's Kayıtları. Ölüm defterleri, defter no.12, kayıt no:659, ölüm tarihi: 16 Mayıs 1961.

* Bu araştırmanın "hikaye" kısmı hakkında aynı heyecanı en az benim kadar yaşayan özel birinin emeği ile oluşturulmuş bir de web sayfası var: http://www.its.caltech.edu/~arkadas/Jacques_ve_Musemma.html

Paralarda ve Madalyalarda

Ay Yıldız Motifi

METİN ERÜRETEN

Tüm ülkelerin, geçmişleri ile bağlantılı olarak ulusal simgeleri, geleneksel resim, şekil ve motifleri bulunmaktadır. Bunlar o ülkelerin resmî sembollerinde, anıtlarında, bayraklarında, çeşitli yapı ve eşyalarında kendilerini gösterirler.

Bugün Türk bayrağını da süsleyen ay yıldız motifinin geçmişi tetkik edildiğinde, bu ilginç ve görkemli motifin pek çok eski uygarlığın resmî simgesi olduğu görülür.

Güneşin, ayın ve yıldızların, insanlar üzerinde bütün zamanlarda önemli etkileri olmuştur. Eski çağlarda bunlara tanrısal güçler olarak bakılmış, pek çok yerde ve zamanda bu gök cisimleri insanların tapındıkları putlar olmuştur. Güneş en büyük güç kaynağı ve gündüzlerin hakimi, ay ve yıldızlar ise gecelerin simgesi olma özelliğini daima ellerinde bulundurmuşlardır.

Sümer kralı Ur-Nammu'nun ayyıldızlı steli.

Atina tetradrahmi MÖ 449-413 Gümüş 17,16 gr. 22 mm. Ön yüz: Tanrıça Athena; Arka yüz: Başkuş, Zeytin dalı, Hilâl, ATE.

Güneş, ay ve yıldız motifleri ayrı ayrı olmak üzere pek çok ülkenin alâmeti olmuştur. Ayın bir evresi olan hilal ile, onun içinde veya önünde bulunan yıldızın birlikte resmî simge olarak kullanılmasına Sümer, Asur, Hitit, Mısır, Fenike gibi uygarlıklarda rastlanmıştır. Bu uygarlıkların dinlerinde ay mabudunun öneminin çok yüksek olduğu, ayrıca hilalin zühre (venüs) yıldızı ile bir araya gelmesi halinin, hayır ve saadet alameti olarak kabul edildiği bilinmektedir.

Para ve madalya bilimi olan nümismatik, net ve yanılmaz delilleri ile tarih ve arkeolojinin daima en önemli yardımcısı olmuştur. Eski para ve madalyaların tetkiki sonucunda geçmiş medeniyetlerin bilinmeyenleri gün ışığına çıkmıştır.

Para ve madalyalar günümüzde olduğu gibi eski çağlarda da ülkelerin en önemli resmî simgeleri ve kıymetleri olmuşlardır. Para bastırmak bir ülke ve hükümdar için her zaman istiklal alâmeti sayılmıştır. Bu sebepten dolayı para basımı işlemi büyük itina gösterilmek suretiyle, devrinin en üstün tekniği ve sanatı kullanılarak, ülkenin ve milletin sembollerini taşıyacak şekilde imal edilmişlerdir.

Dünyada ilk paranın milattan önce 7. yüzyılda Batı Anadolu'da Lidya'lılar tarafından icad edilerek kullanılmasına başlanmasının ardından,

* Araştırmacı, yazar.

para basımı ve kullanımı diğer devletlere de süratle sıçramış, bağımsız hareket edebilen her devlet kendi ulusal simgelerini ve inançlarını taşıyan paralarını darp ve imal ederek halkın kullanımına sunmuşlardır.

İlk dönem antik çağ paraları üzerinde genellikle mitolojik tasvirler, aslan, at, sığır, baykuş gibi simgesel hayvanlar ile insan görünümlü Zeus, Athena, Herakles gibi tanrı figürleri ve kutsal sayılan motifler bulunmaktadır.

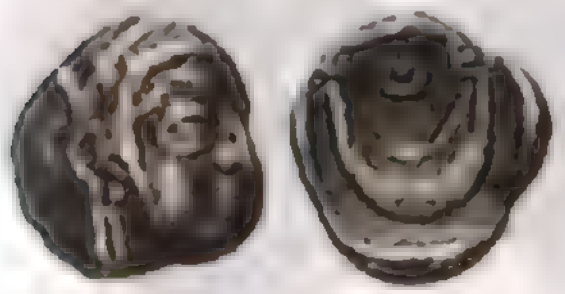

Ön yüz: Tanrı Atena; arka yüz: Hilâl ve ATE. MÖ 393 öncesi, gümüş 0,17 gr.

Avrupa-Asya ve Arap Devletlerinin Paralarında Ay-Yıldız

Ay (hilal) ve yıldız motifleri ayrı ayrı olmak üzere, değişik dönemlerde pek çok ülkenin parasında vardır.

Ay yıldız motifi, (hilal ve önünde yıldızla beraber) milattan önceki yıllarda Pers, Antik Grek, Pontus, Roma, Yahudi ve milattan sonraki yıllarda ise, Sasani, Arap Sasani ile bazı Avrupa ve Asya devletlerinin paralarında görülmüştür.

MÖ 4. yüzyıldan MÖ 65 yıllarına kadar Anadolu'nun kuzeyinde Karadeniz kıyılarında yaşamış ve daha sonra Roma İmparatorluğu'na katılmış olan Pontus devletine ait paraların büyük çoğunluğunda ay yıldız motifi kullanılmıştır.

İran'da hüküm sürmüş olan Pers ve Part (Elmais) paralarında da ay yıldız motifi görülmüştür.

İran'da Part İmparatorluğu'ndan sonra kurulan ve MS 224-651 yılları arasında yaşamış olan Sasani devletine ait paralarda ay yıldızın vazgeçilmez motifler olduğu görülmektedir.

Etrafı ay yıldızlarla çevrili gümüş bir Sasani parası. Gümüş 4,1 gr. 30 mm.

Sasani paraları aynı yıllarda Araplar tarafından da kullanılmıştır. İslamiyetin ilk yıllarında ve Hz. Muhammed zamanında para basılmamış, Halife Ömer zamanında da Sasani paraları değiştirilmemiş ancak bu paralarda ufak değişiklikler, Arapça isim ve ibare ilaveleri yapılarak basımına ve kullanımına devam edilmiştir. Arap Sasani paraları adı verilen bu paralar Emevi devletinin ilk yıllarına ve hatta Abbasiler zamanında Taberistan'da Hicri 170 senelerine kadar da baki kalmıştır. Arap Sasani paralarının tümünde ve paraların her iki yüzünde, dört ayrı istikamete bakan dörder ay yıldız bulunmaktadır. Bu paraların ortalarında, bir yüzünde hükümdarın, diğer yüzünde kutsal ateşin ve ateşgede'lerin tasvirleri vardır.

İslam dünyası bir süre bu paraları kullandıktan sonra, Emeviler, Abbasiler gibi güçlü Arap İslam devletleri kendi paralarını basmaya ve kullanmaya başlayacaklar ve bu tarihten sonra da herhalde bir nevi put olarak gördükleri ay yıldız motifine paralarında bir daha hiç yer vermeyeceklerdir.

(Üstte) Etrafı stilize ayyıldız motifleriyle stilsiz gümüş bir Makedonya tetradrahmisi, MÖ 158-150, 16,8 gr. 31,5 mm. (Altta) Ay yıldız motifli MÖ 115-63 yıllarında basılmış Kral Mitridates'e ait bir Pontus tetradrahmisi. Gümüş 16,8 gr, 32 mm.

MÖ 7. yüzyıldan, MS 395 yılında doğu ve batı olarak ikiye ayrılıncaya kadar Avrupa'nın, Ön Asya'nın ve Kuzey Afrika'nın büyük bölümünde dev bir imparatorluk kurmuş olan Büyük Roma devleti pek çok antik ülkeyi ve uygarlığı hükümranlığı altına almış ve MÖ 3. yüzyıldan itibaren çeşitli darphanelerde para bastırmıştır.

Roma İmparatorluğu'nun bazı paralarında ay

Her iki yüzünün etrafında dörder ay yıldız bulunan gümüş bir Arap Sasani parası. Gümüş 3,85 gr 31 mm.

Roma, Moesia bölgesi, (Balkanlar)
Septimius Severus, MS 193-211, bakır 16 mm, 3,6 gr.

Roma, Hadrianus MS 117-136, gumuş Denarius, 3,24 gr.

Roma, P.Clodius MÖ 42 gümüş denarius.

Roma, Riva Faustina MS 175 gümüş 3,21.

Roma, Hadrianus, gümüş denarius, 3,27 gr.

yıldız motifi en görkemli şekilde ve paraların bir yüzünü tamamen kaplayacak şekilde kullanılmıştır.

Yapılan arkeolojik araştırmalar İstanbul'daki ilk yerleşimin onbinlerce yıl önceye indiğini göstermiştir. Küçükçekmece'nin kuzeyindeki Yarımburgaz Mağarası'nın alt paleolitik çağda insanlar ve hayvanlar tarafından kullandığı ve uzun süre terkedildikten sonra günümüzden 7500 yıl kadar önce yeniden iskan edildiği, Kadıköy'de, Fikirtepe'de ve Pendik'te MÖ 5000 yıllarında kulübelerde oturan ve pişmiş topraktan eşyalar yapan insanların yaşadıkları anlaşılmıştır. MÖ 1. binyılın başlarında İstanbul Boğazı'nın her iki yakasının yoğun bir şekilde iskan edilmiş olduğu da en son araştırmalara göre kuşkusuzdur.

Byzantion Paraları

İstanbul'daki ilk kent olan, bugünkü Topkapı Sarayı ve civarındaki Byzantion'u efsaneye göre, orta Yunanistan'daki Megara kentinden gelen kolonyalistler MÖ 7. yüzyılda kurmuşlardır. Bundan kısa bir süre önce aynı kolonyalistlerin bu günkü Kadıköy'deki Kalkhedon kentini kurdukları da bilinmektedir.

Byzantion kenti ilk paralarını MÖ 4. yüzyılda basmıştır. Bu paraların üzerinde yunus balığının üstünde bir sığır tasviri ile arka yüzünde dört parçalı çukur zımba vardır. Daha sonra basılan paralarda Grek tanrılarının figürleri, denizle ilgili tasvirler ile kentin simgesi olan BY harfleri bulunur. Bazı paralarda ise kentin adı tam yani BYZANTION olarak yazılmıştır.

Byzantion kentinin Roma İmpara-

torluğu döneminde basmış olduğu paralarının bazısında ay yıldız motifi ile bunun üzerinde BYZANTION yazısı bulunur.

Roma İmparatoru büyük Constantin'in kente tamamen egemen olarak yeniden hükümdarlığı kurması üzerine şehrin adı Constantinopolis olarak adlandırılarak Roma İmparatorluğu'nun en büyük şehirlerinden biri olmuştur.

Roma İmparatorluğu'nun MS 395 yılında ikiye bölünmesi üzerine Constantinopolis şehri Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olmuş ve 1453 yılında yıkılışına kadar da bu adla anılır olmuştur. Bizans İmparatorluğu basmış olduğu paralarda ay yıldız motifine yer vermemiş, istisna olarak bir iki bakır parasında imparator tasvirinin başında hilal içinde haç motifi görülmüştür.

Osmanlı Paralarında Ay-Yıldız Ne Zaman Kullanıldı?

Bazı yayınlarda ve ansiklopedilerde Osmanlıların ay yıldız motifini Bizans İmparatorluğu'ndan aldıkları yazılı ise de bu doğru değildir. Çünkü hem Bizans İmparatorluğu'nda ay yıldız yaygın olarak kullanılan bir motif değildir, hem de Fatih Sultan Mehmet'in Constantinopolis şehrini alarak Bizans devletine son vermesinin ardından ay yıldız motifi hiç bir şekilde ne paralarda, ne yapılarda ve ne de etnografik eşyalar üzerinde katiyetle kullanılmamıştır. Ta ki 300 yıldan fazla bir zaman geçip de Sultan III.Selim'in 1789 yılında Osmanlı tahtına geçmesine kadar.

Osmanlı devletinden önce Anadolu'da yaşamış olan Türk devletleri ve beyliklerinde bir iki şüpheli istisna dışında (aşağıda görülen Selçuklu devleti paraları) ay yıldız motifli para görülmediği gibi bu motifi taşıyan yapıya ve eşyaya da rastlanmamıştır. Orta Asya'da yaşamış olan Şaman dinine mensup bazı Türk ve diğer Asya kavimlerinin mezarlarında ayrı ayrı olmak üzere ay ve yıldız motifleri seyrek olarak görülmüştür.

13. yüzyıldan itibaren bazı Avrupa ülkelerinde, bilhassa Fransız ve İngiliz paralarında ay yıldız motifinin kullanıldığı görülmektedir.

Feudal Fransız parası, (Raymond VII.) MS 1222-1249, 17 mm.

İngiliz kralı I. Edvard, IV. Henri ve I. John' un mühründe de ay yıldız motifi vardır. Ayrıca I. Edvard'ın zırhında ay yıldız motifli bir rozet olduğu bilinmektedir.

Avrupa'da 12. yüzyıldan itibaren bazı şehirlerin ve soylu ailelerin bayrak, flama ve arınalarında da ay yıldız motifi dikkat çekmektedir.

Macar paralarının bazılarında da ay yıldız motifi görülmüştür.

Anadolu'da ilk defa MS 1075-1318 yılları arasında büyük bir Türk imparatorluğu kurınuş olan Anadolu Selçuklu devleti paralarının bir kısmı resimli olarak tasarlanarak darbedilmişlerdir. Bunlar, at üzerinde süvari, çift başlı kartal, aslan, güneş, hilal ve yıldızlarla tezyin edilmiş "şir-i hurşit'li" (aslan ve güneşli) paralardır. Bu paralarda hilal ve yıldız motifleri ayrı ayrı yerlere serpiştirilmiştir.

Çok çeşitli kalıpları görülen Şir-i Hurşit'li (aslan ve güneşli) paraların istisnai olarak rastlanmış olan bir ta-

İngiliz gümüş Long Cross penny (uzun haç) paraları. MS 1247-1272. (Ön ve arka yüzü, başta ön yüzün çizimi görülmektedir)

Bizans imparatorunun başında hilal içinde haç motifi bulunan bakır bir Bizans parası.

1300'lü yıllarda basılmış olan bir yüzü ay yıldızlı diğer yüzü haç motifli İngiliz parası. (MS 1307-1327)

Alman Hessen eyaletine bağlı bir şehir arması (1234-1718)

(Solda) İllurya'nın (Hırvatistan bölgesi) 12.-16. yüzyıllar arasında kullandığı arma. (Ortada) Bir Alman soylu aile arması (1321-15. yüzyıl). (Sağda) İngiltere'nin Portsmouth şehrinin XII. XX. yüzyıllardaki ay yıldız motifleriyle süslü arması.

Macar, Bela IV MS 1235-1270 Gümüş dinar, 0,49 gr.

nesinde, güneşin solundaki hilal benzerinin içinde bir nokta varsa da (Arap alfabesindeki nun yani N harfine de benzemektedir) bunu ay yıldız olarak kabul edebilmek yorum meselesidir. Paradaki diğer yıldızların köşeli olarak yapıldığı dikkate alındığında bu noktanın da bir yıldız motifi olabileceği pek mümkün gözükmemektedir.

Pek çok motif ve resim ihtiva eden Selçuklu bakır paralarından bir tanesinde (I. Keykavus'un bir bakır parasında) sultan yazısının üzerinde küçük bir ay yıldız motifine de istisnai olarak rastlanmıştır.

MS 1299 tarihinde kurulan ve tarihteki en güçlü Türk devletlerinden biri olan Osmanlı İmparatorluğu'nun, 1800'lü yıllardan önceki bayrak ve sancakları hakkında bu gün elimizde kesin bilgi yoktur. Daha sonraki yıllarda yazılmış olan eserlerde, ilk Osmanlı bayrağının beyaz renkte olduğu kaydedilir. Sultan 1. Mahmut'tan sonra (1730-1754) Osmanlı donanmasında özellikle yeşil sancakların kullanıldığı, bu sancakların bazılarının üzerinde üç hilal, bazılarında zülfikar ve kelime-i tevhid bulunduğu sanılmaktadır. Limanlara ait bayraklar arasında İstanbul limanının üç hilalli yeşil bayrağı olduğu da rivayet edilmektedir.

Fevzi Kurdoğlu tarafından yazılmış olan *Türk Bayrağı ve Ay Yıldız* adlı kitapta da belirtilen Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hazine-i Evrak Dairesi, Bahriye 8160 no'da kayıtlı bir belge, sancakların kırmızıya dönüştürülmesi ile ilgilidir. Bu belgede, Hicri 1207 tarihli sadrazam onaylı, Kaptan Paşa'nın takririnde Donanma-i Hümayun kalyonlarının sancak bezlerinin yeşil renkli olduğu, halen yapılmakta

Selçuklu Sultanı II. Keyhusrev'e ait bir gümüş dirhemin ön yüzünde aslan güneş hilâl ve yıldız motifleri. 23 mm 2,85 gr. (genellikle en çok darbedilmiş olan Selçuklu paralarından)

Selçuklu devletinin Ermeni devleti ile ortak bastırmış olduğu paranın (Sultan II. Keyhüsrev ile Hetum) Ermenice olan yüzünde suvari resiminin etrafında hilâl, yıldız ve haç motifleri görülmektedir. Sis darbı sene hicri 641 yılı gümüş dirhem 24 mm, 2,9 gr. (Anatolian coins-Mehmet Eti, Üstün Erek)

Selçuklu Sultanı II. Keyhusrev'in gümüş dirhemi. Ön yüz: Şir-i hurşit (Aslan ve güneş) tasviri ile yıldızlar, Arka yüz: Essultan ül azam Keyhüsrev bin Keykubad Duribe Haza El Dirhem Bi Sivas Fi Sene erbain ve Sittemie (Sene 640 Hicri) 21 mm, 3 gr. (Anatolian Coins-Mehmet Eti, Üstün Erek)

olan sancak bezlerinin yeşil boyalarının bozuk ve hileli oldukları, bunların maviye boyanmış gibi kötü gözüktükleri, sancakların kırmızı renkli olarak yapılmaları halinde hem daha iyi gözükecekleri hem de Ankara'dan beyaz şal getirtilerek İstanbul'da boyatılması halinde daha ucuza malolacağı ve Avrupa şalından da daha güzel olacağı belirtilmektedir.

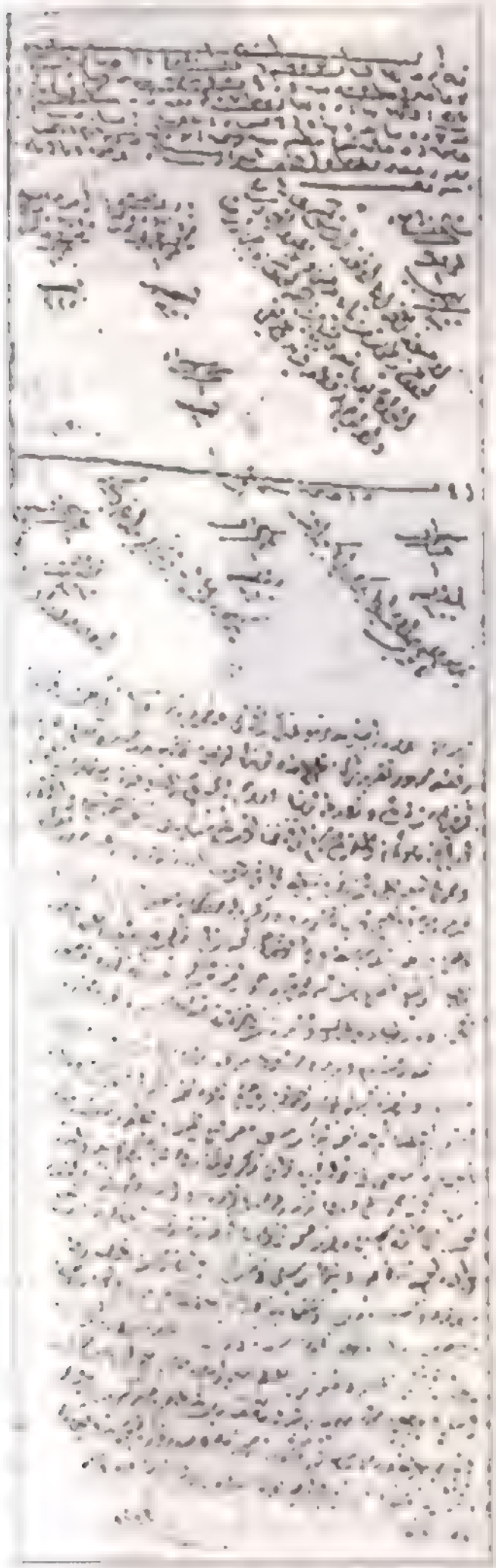

Sancaklara ay yıldız ilave edilmesiyle ilgili ferman.

Sultan III. Selim'e ait mühür. Ortada sultanın tuğrası ve altında 1203 (1789) tarihi, tacın altında sekiz köşeli yıldızı olan bir ay yıldız motifi görülmektedir.

Amiral Nelson, göğsünde Hilal nişanı ile.

Sultan II. Selim "Vaka-i Mısriye Madalyası" ön yüz tuğra ve 1801 tarihi, arka yüz: ay yıldız (8 köşeli). Mücevherli ve sade olmak üzere muhtelif boyda altın ve gümüş çeşitleri vardır. Yukardaki örnek; altın mücevherli 41,5 gr. 55 mm.

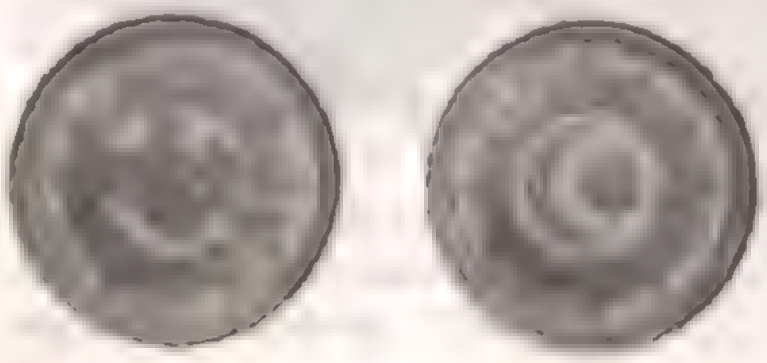

Sultan II. Mahmud "Hilal-i Osmani Madalyası" altın ve gümüş, yukardaki örnek; altın 37,8 gr. 44 mm. Ön yüz tuğra ve 1223 Hicri tarihi, arka yüz ay yıldız (8 köşeli)

Katip Çelebi'nin yazmış olduğu Tuhfet ül kibar fi esfar ül bihar adlı eserde 61. sayfada (1329) Barbaros Hayreddin Paşa'nın gemisinin sancağı.

Anlaşılmaktadır ki bu belgede belirtildiği gibi evvelce yeşil renkli olan sancaklar bu tarihten sonra kırmızı olarak imal edilerek kullanılmaya başlanmıştır.

Yukarıda adı geçen kitapta Deniz Müzesi'nden alınan bir belge de sancaklara ay yıldız ilave edilmesi ile ilgilidir. Yanda resmi görülen 1207 Hicri tarihli belge sancakların kırmızıya dönüştürülmesine ait olan belgeden 174 gün sonrasına aittir ve sancaklara ay yıldız ilave edilmesine dairdir.

Belgelerden de anlaşıldığı üzere yenilikçi ve Avrupai tarzı benimseyen Sultan III. Selim belki de İngilizlerin imal ederek kendisine gönderdikleri mühürden de etkilenerek o güne kadar Osmanlı İmpara-

Sultan II. Mahmut "Hünkar İskelesi Madalyası"; altın gümüş ve bronz çeşitleri vardır. Ön yüz: Tuğra ve 1249 Hicri tarihi, arka yüz: Ayyıldız (8 köşeli) ve 1833 miladi tarihli.

Beş kuruşluk çeyrek mecidiye. Gümüş 6 gr. 24 .

(Solda ve üstte) Ay yıldız nişanlardan iki örnek.
(Üstte sağda)Sultan Abdülmecid, Bosna madalyası, gümüş, ön yüz tuğra, arka yüz ay yıldız (beş köşeli yıldız), sene 1266, 22.7 gr, 37 mm.

Sultan Mahmud 30 Para, ön yüz: Tuğranın sağında ay yıldız ve hepsi büyük bir ay içinde, arka yüz: Büyük bir ay içinde "Dun be 24 fi Trablusgarb 1223" Gümüş 7.6 gr.

Sultan V. Murat altın lira. Ön yüz: Tuğra, altta sen 1, üstte ay yıldız, arka yüz: Azze Nasara Duribe Fi Konstantiniye 7,2 gr. 22 mm.

Üçüncu derece kılıçlı mecidi nişanı 1268 Hicri tarihli (1851) Gümüş mineli, 65 mm.

Sultan Abdülaziz'in ihdas ettiği "Osmanlı Nişanı" 3. derece 1278 Hicri tarihli (1862), gümüş ve mineli, 63 mm.

Sultan II. Abdulhamit dönemi "Şefkat Nişanı" 2. derece, altın mücevherli, Hicri 1295 (1878) tarihli, 70 mm.

Sultan Reşad dönemi "Maarif Nişanı" 1. derece, gümüş mineli, Hicri 1328 (1910) tarihli, 40x60 mm.

İstiklâl Madalyası, pirinç, 15 gr. 40x35 mm. Ön yüz: 23 Nisan 1336 arka yüz: 1 Teşrinisani 1338.

1927 tarihli Ankara altını 7,2 gr. 22 mm. Ön yüz: Türkiye Cumhuriyeti. Arka yüz: Ankara 23 Nasin 1336.

torluğu'nda hiç kullanılmamış olan ay yıldız motifini Osmanlı devletine resmî bir simge olarak kazandıracak ve günümüze kadar gelmesini sağlayacaktır..

Fransa, İngiltere'nin Akdeniz'deki ustünlüğüne son vermek ve Hindistan'daki sömürgelerini ele geçirmek için öncelikle Osmanlı hakimiyetindeki Mısır'ı işgal etmek istemiş ve Napolyon Bonapart 1798 yılında Kahire'ye girmiştir. Bu olay üzerine İngiliz Amirali Nelson Fransız donanmasını Abukır'da yakalayarak önemli bölümünü yakmıştır. Olay İstanbul'da büyük memnuniyetle karşılanmış, Sultan III. Selim Amiral Nelson'a pırlantalı çelenk, kürk ve altın hediyeler göndermiş ve Nelson'un resminde göğüsünde görülen pırlantalı şualarla bezeli Hilal nişanını da vermiştir. Bu nişan Osmanlı devletinin ilk ay yıldızlı nişanıdır. Bu nişanın pırlantasız nevileri de madalya olarak imal edilerek Vaka-i Mısriye madalyası adı ile Mısır'da yapılan savaşlarda yararlılık gösterenlere ve bilhassa İngiliz askerlerine verilmiştir.

Yukarıda resmi görülen "Vaka-i Mısriye" madalyasının bir tarafı, Sultan III. Selim'in tuğrasını ve Latin rakamları ile 1801 tarihini, diğer tarafı ise sekiz köşeli yıldızı olan bir ay yıldız motifi taşımaktadır. İngilizlerin kendilerine hiç de yabancı olmayan, bir dönem paralarını süsleyen, hatta krallarının mühürlerine kazınmış olan bu ay yıldız motifli nişan ve madalyaları çok beğendikleri muhakkaktır.

Devletin en önemli resmî kıymetlerinden biri olan madalyalarda, ilk defa ay yıldız motifi Sultan III. Selim'in ihdas etmiş olduğu "Vaka-i Mısriye" (Mısır olayı) madalyalarında görülmektedir. Bu önemli yenilik Osmanlı devletine ve Türk milletine vazgeçilmez bir millî motif olarak kazandırılacak, imparatorluğun sonuna kadar yaygın olarak sürecek ve Osmanlı devletinin yıkılınası üzerine kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'ne de devrolacaktır.

Sultan II. Mahmud dönemi madalyalarında ay yıldız motifi önemle kullanılan bir motif olmakta devam etmiştir.

Osmanlı devletinin paralarında ay yıldız motifi ilk defa Sultan II. Mahmud döneminde uzak darphanelerde istisnai olarak, diğer motiflerin yanında ve nadiren görülmüştür. Bunlardan birisi Trablusgarp darphanesinde basılmış olan bir 30 paradır. Bağdat darphanesinde basılmış olan bir bakır parada da ay yıldız motifine rastlanmıştır. Ancak bu dönemde merkezî darphane (Darphane-i Amire) olan İstanbul (Kostantiniye) darphanesinde basılan paralarda ay yıldız motifine rastlanmamıştır.

Sultan Abdülmecit tahta çıkışının 5. yılında önemli bir para reformu yapmış, Londra'dan modern darp makineleri ile teknik elemanları getirterek 1844 yılından itibaren yeni ve modern Osmanlı paralarını darb ettirmeye başlamıştır. Mecidiye adı verilen bu paraların altın, gümüş ve

Türkiye Cumhuriyeti'nın ilk dönem madeni paralarından 25 (1928 tarihli) ve 10 kuruşların (1340 tarihli) ön ve arka yüzleri.

Harf devriminden sonra basılan Türk paralarından ayyıldızlı bazı örnekler.

bronz olmak üzere muhtelif kıymetlerde çeşitleri vardır. Altınlar: Çeyrek lira, yarım lira, bir lira, iki buçuk lira, beş lira. Gümüşler: yarım kuruş, bir kuruş, iki kuruş, beş kuruş, on kuruş, yirmi kuruş. Bronzlar: bir para, beş para, on para, yirmi para, kırk para gibi.

Gümüş mecidiye aksamlarının her iki yüzlerinin etrafı stilize ay yıldızlardan oluşmaktadır ve yıldızları 5 köşelidir.

Osmanlı altın paralarında ay yıldız motifini ilk kez kullanan Sultan V. Murat olmuştur.

Sultan Reşat döneminde ay yıldız motifi son şekline ulaşmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ay yıldız motifi halk tarafından iyice benimsenmiş, etnografik eşyaların süslemelerinde dahi kendini göstermeye başlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin harf devrimi öncesindeki meskukatı üzerinde yine ay yıldız vazgeçilmez motif olarak kullanılmıştır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye Cumhuriyeti için bir devlet arması ihtiyacı doğmuş ve 1925 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nca bunun için bir yarışma açılmıştır. Yarışma sonucunda ressam Namık İsmail'in yapmış olduğu, üzerinde kurt resmi ve ayyıldız bulunan arma uygun görülmüş ise de, daha sonra uygulamaya konulmamıştır. Yeni devletin armaları için çizilen kurt başı simgeler, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'e gösterildiği zaman şöyle demiştir "Bunların hiçbiri bugünkü dünyamızın içinde kurulan yeni bir devletin arması olamaz. Devletin armasını sembolik bir insan başı olarak simgeleştirmeli. Bu dünyada her şey insan kafasından çıkar. Bir insan başının ifade edemiyeceği hiçbir şey düşünemiyorum.!" diyerek tartışmalara son noktayı koymuştur. (*Tarih ve Toplum*, Sayı 165, s. 22 "Türklerde armaların kaynağı ve Türkiyenin armaları ne olmalıdır?" Mehmet Başaran.)

Nümismatik araştırma ve koleksiyonlar için önemli bir tema olabilecek ay yıldızlı para ve madalyaların henüz bakir bir konu olması sebebiyle, araştırıldıkça bilinmeyen ay yıldızlı para ve madalyaların ortaya çıkacağı ve bununla ilgili koleksiyonların meydana geleceği muhakkaktır. Ayrıca, günümüzde ay yıldız, Pakistan, Tunus, Türkmenistan, Malezya, Moritanya, Singapur, Azerbaycan, Cezayir ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti gibi bir çok ülkenin de bayrağının ve kıymetlerinin motiflerini meydana getirmektedir.

KAYNAKLAR

Cüneyt Ölçer, **Sultan Mahmud II Zamanında Darp Edilen Osmanlı Madeni Paraları**, İstanbul 1970.

Metin Erüreten, **Osmanlı Paraları ve Madalyaları Belgelerle Tarihi**, İstanbul 2001.

Fevzi Kurtoğlu, **Türk Bayrağı ve Ay Yıldız**, Ankara 1987.

Meydan Larousse.

İslam Ansiklopedisi.

Tarih ve Toplum, Aylık Ansiklopedik Dergi.

Türk Nümismatik Derneği Bültenleri.

Katip Çelebi, **Tuhfet Ül Kibar Fi Esfar Ül Bihar**, İstanbul 1329.

Erdoğan Atak, **Antik Grek Sikkeleri Kataloğu**, İstanbul 1980.

Oğuz Tekin, **Bizans'tan I. Constantinus'a Kadar Eski Çağlarda İstanbul.**

Erdoğan Atak, **Antik Roma Sikkeleri Kataloğu**, İstanbul 1982.

Islamic Coins, Spink Auction, October 1999.

Şerafettin Erel, **Nadir Birkaç Sikke**, İstanbul 1963.

İ.Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri** Ankara 1984.

Celil Ender, **Karesi Saruhan Aydın ve Menteşe Beylikleri Paraları**, İstanbul 2000.

İbrahim.Artuk, Cevriye.Artuk, **İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu**, İstanbul 1970.

Şevki Nezihi Aykut, **Türkiye Selçuklu Sikkeleri** I, İstanbul 2000.

Web siteleri:

http://www.ottomanmedalsbook.com/

http://www.islamiccoinsgroup.50g.com/

http://www.edgarlowen.com/

http://mehmeteti.150m.com/index.htm

http://www.calgarycoin.com/hub.htm

http://www.sothebys.com/

http://www.ebay.com/

http://www.maltergalleries.com

http://www.wildwinds.com/

http://ancient-coins.com/legends/legends.htm

Not: Bu makalenin hazırlanmasında bana önemli yardımı olan, para resimlerini ve bilgilerini internetten ve kataloglardan temin eden Sn. Tevfik Yüksel Güven'e, ayrıca diğer konularda yardımları bulunan Sn. Erhan Uzsay'a, Sn. Behram Torumtay'a, Yahoo İslami Para grubuna ve bibliyografyada adı geçen web sitelerine ve yayıncılara teşekkür ederim.

E-Posta: erureten@flashmail.com

II. Meşrutiyet Döneminde Kurulmuş Bir Hizmetçi Bulma Ofisi

Umûm Hizmetkârân İdârehânesi (1911)

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Osmanlı emek tarihi çalışmalarında son otuz yılda çok önemli aşamalar kaydedildi.[1] Ancak, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde ev-içi ve ev-işi emeği, henüz kapsamlı bir incelemenin konusu olmamıştır.[2] Bu eksikliğin en önemli sebeplerinden birisi de ev-içi ve ev-işi emek türünün tamamen kadınlar tarafından üretilmekte oluşudur. Osmanlı emek tarihi üzerine yapılmış olan çalışmalarının hemen hemen hepsinin genelde ücretli erkek emeği üzerine yoğunlaşmış olması, kadınlar tarafından üretilen, ister ücretli olsun ister ücretsiz olsun, her türlü emeğin emek tarihi çalışmalarda pek yer almaması gibi bir talihsizlikle sonuçlanmıştır. Oysa, ev-içi ve ev-işi emeğinin ücretli kadın emeği kesiminden oluşan "hizmetçilik" gibi bir meslek, bugün bile gözümüzün önünde öylece dunnaktadır.[3]

Osmanlı İmparatorluğu'nda "hizmetçilik" mesleğinin ortaya çıkışı, kölelik döneminden kalma kurum ve alışkanlıkların 1839 yılında ilan edilen Tanzimat ile birlikte tarihe karışmasıyla gerçekleşti. Diğer bir deyişle, Tanzimat, Osmanlı İmparatorluğu'nda köleliği yasaklayınca, çeşitli isimler altında ev hizmetlerinde çalıştırılmakta olan kadın kölelerin yerini zamanla ücretli kadın işçiler, yani hizmetçiler almaya başlamıştı.

Yine de, "Tanzimat ilan edilince kölelik kalktı, ev-içi köleliğin yerini de hemen ücretli hizmetçilik aldı" demek pek doğru olmaz. Çünkü, Tanzimat ile birlikte azad edilen kadın kölelerin pek çoğu belki köle olmaktan kurtulmuşlar (emancipate), ama aslında hiçbir zaman Osmanlı toplumunun özgür (free) bireyleri olamamışlardı. Osmanlı İmparatorluğu gibi kapalı bir toplumda, kendisine ertesi gün özgür olduğu söylenen bir kadın kölenin, hemen pılısını pırtısını toplayıp, kendisini sokaklara attığını düşünmek biraz safdillilik olur. Üstelik, Osmanlı İmparatorluğu'nda eve kapalı olarak yaşayan kadın kölelerden pek çoğunun kendilerini özgürleştiren Tanzimat'tan haberi bile olmamıştı. Örneğin, çok miktarda cariye, halayık v.b. barındıran Osmanlı sarayında, Tanzimat'tan sonra önemli bir nüfus hareketi veya toplumsal ve sınıfsal değişiklik gözlenmemişti. Osmanlı sarayı, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihe karıştığı 29 Ekim 1923 tarihine kadar, "Osmanlı İmparatorluğu'nun en çok köle emeği kullanan kurumu" olma özelliğini hep korumuştu.

Ancak, Tanzimat'tan sonra köle alım-satımının yasaklanmış olmasının uzun vadeli etkileri de zamanla ortaya çıkmaya başladı.[4] Osmanlı pazarında köle arzı birdenbire kesilmiş olduğu için, elde var olan köle ve cariyelerin el altından satışlarında fiyatlar müthiş yükseldi.[5] Zamanla, karaborsada bile köle ve cariye bulunamamaya başlanınca, ortaya çıkmış olan bu emek boşluğunu doldurmak için, "evlatlık" v.b. gibi yeni yöntemler geliştirildi.[6] Bulunan yeni yöntemlerden bir tanesi de aslında oldukça Batı'lı bir kurum olmasına rağmen Doğu'da da başarıyla uygulanmış olan "hizmetçilik" kurumuydu.[7] Bu noktada, İstanbul'u 1914 yılında ziyaret etmiş olan Amerikalı seyyah Harry Griswold Dwight'ın karşılaştırmalı gözlemlerini ayrıntılarıyla birlikte, olduğu gibi aktarmayı uygun görüyorum:

"Buradaki [Doğu'daki] mutfaklarda Batı'lı bir kadının eli ayağı birbirine nasıl dolanırsa, İstanbul'lu bir aşçı da

• Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi, ykarakisla@boun.edu.tr.

modern bir mutfakta öyle şaşırıp kalır. Buradaki aşçılar bir tezgâh üzerindeki davlumbazlı ocaklara alışkın. Taş tezgâhın üzerinde, içine sacayakları oturtulduğu dizi dizi gözler var. Aşçılar bu gözlerde mangal kömürüyle küçük kamp ateşleri yakarak her birinde ayrı bir yemek pişiriyor. Aşçı bulmak zor değil. Bulacağınız aşçı büyük olasılıkla, bir Batılı'nın alıştığının aksine erkektir ve şehirde yaşayan yarım düzine milletten herhangi birine mensuptur. Ama Türkler nadiren aşçı oluyor. Türk hizmetkârlar kendi ölçülerine göre sadık ve dürüstler: hamallık, kapıcılık, seyislik ve bahçıvanlık işlerinin üstesinden hakkıyla geliyorlar; ancak Avrupa'lı işverenlerin beklentilerini karşılayacak yeni usulleri öğrenme konusunda yavaş ve isteksizler. Ev idaresi Asya'nın geri kalanında nasılsa öyle; bir haneyi birçok hizmetkâr çekip çeviriyor ve her biri ancak tek bir işi üstlenebiliyor. Türk kadınları, ara sıra temizliğe ya da çamaşıra gitmenin dışında asla Hıristiyan evlerinde çalışmıyor. Öte yandan Rum ve Ermeni kadınları, büyük evlerdeki kâhya kadınların baş yardımcısı; Türkler bile çoğunlukla onları çalıştırıyor. Rumlar en akıllıları ve en beceriklileri, ama kurnazlıkları yüzünden pek güvenilir sayılmazlar. Ermeniler o kadar kavrayışlı olmadıkları gibi gerekli inceliklerden de yoksunlar; Rumlar'dan daha dürüst oldukları konusunda da kuşkuluyum. Aslına bakarsanız İstanbul'daki efendi ve uşak ilişkisi, Batı'da olabileceğinden çok daha insani."[8]

Sebah&Joallier'in 22 Kanûnısânî 1339 (22 Ocak 1923) tarihli bir mutlu aile resmi: baba, anne, iki çocuk ve zenci hizmetçileri.

Hizmetçilik, on dokuzuncu yüzyılda Avrupa'da etkin ve yaygın bir şekilde uygulanan bir ücretli kadın mesleğiydi. Ancak, ev-içi ve ev-işi ağırlıklı yönüyle, hizmetçilik Osmanlı İmparatorluğu'nun şehirli yaşam koşullarına da oldukça uygun görünüyordu. 1870'lerden başlayarak kalbur üstü Osmanlı evlerinde de hizmetçiler görülmeye başlandı. Avrupaî bir yaşam tarzı sürmek isteyen Osmanlı aydınlarının ve seçkinlerinin evleri artık köleler değil, ücretli hizmetçiler tarafından çekip çevriliyordu. Hizmetçi kullanımı, modernleşen ve Batı'lılaşan Osmanlı'nın yeni ihtiyaçlarına da cevap veriyordu. Zamanla, "ev işlerinde hizmetçi kullanmak" fikri orta sınıf Osmanlı ailelerine bile yabancı gelmemeye başladı. II. Meşrutiyet (1908-1918) dönemine gelindiğinde, İstanbul'da hizmetçisi olmayan kalburüstü ev kalmamış gibiydi. Mütareke İstanbul'unda (1918-1923) esaret koşulları altında yaşanan Avrupa etkisi ve onun yarattığı geçici Avrupaî modalar, "hizmetçi sahibi olmak" fikrinin bir toplumsal prestij kaynağı haline gelmesiyle sonuçlanmıştı. Dahası, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçilirken, hizmetçi sahibi olmak kalbur üstü ve elit yaşam bir sürmenin de en önemli ölçütlerinden birisi haline gelmişti...

Hizmetçiler Hakkında İncelemeler

Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nda hizmetçilik konusunda yaşanmış olan bütün bu ilginç gelişmeler, henüz pek ayrıntılı bir şekilde incelenebilmiş değildir. Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti'nin "dolmuş", "arabesk", "gecekondu", "nataşa", v.b. gibi en tuhaf ve en kendine has sosyolojik fenomenlerinden birisi olan "gündelikçi kadınlar" hakkında da yakın zamanlara kadar hiçbir bilimsel çalışma bulunmuyordu. Önce, 1994 yılında antropolog Jenny B. White'ın daha sonra Türkçe'ye *Para ile Akraba: Kentsel Türkiye'de Kadın Emeği* adıyla çevrilmiş olan kitabında diğer çalışan kadınların yanısıra, "gündelikçi kadınlar" ile ilgili çeşitli bilgiler de derlenmiş oldu.[9] Daha sonra da, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin Sosyoloji Bölümü'nden Sibel Kalaycıoğlu ve Helga Rittersberger Tılıç, *Cömert "abla"ların Sadık "hanım"ları: Evlerimizdeki Gündelikçi Kadınlar* başlıklı kapsamlı incelemelerini yayımladılar.[10] 140 tanesi evlerde "gündelikçi kadın" olarak ve 11 tanesi de bürolarda "temizlik hizmetlisi" olarak istihdam edilmiş bulunan toplam 151 hizmetçi ile yüzyüze yapılmış olan görüşme ve anketlerin sonuçlarını bir araya getirip derleyen ve bu bulguları onları

evlerinde çalıştırmakta olan 81 "işveren kadın" ile yapılmış olan anketlerle karşılaştırarak yorumlayan bu çalışma, günümüzün "gündelikçi kadın hizmetçi" fenomeninin kavranması ve "part-time hizmetçi" pratiklerinin yanısıra, genelde hizmetçilerin çalışma dinamiklerinin de anlaşılması yolunda gayet önemli açılımlar sunmaktadır.[11] Diğer bir deyişle, hizmetçiler gündelik yaşamımızın bir parçası olmaya devam ettikçe, hizmetçileri ve hizmetçilerin tarihini konu alan araştırmaların sayısı da giderek artacak gibi görünmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda hizmetçiler ile ilgili olarak yapılmış ilk yayınlar ise, Osmanlı romanlarını konularına ve içeriklerine göre tasniflemek amacıyla hazırlanmış olan çalışmalardır. Örneğin, Bahriye Çeri *Türk Romanında Kadın (1923-1938)* kitabında bir altbaşlık olarak hizmetçi kadınlara da yer vermiştir.[12] Mahmud Şevket Esendal'ın *Ayaşlı ve Kiracıları* (1934) romanında kocasının erken yaştaki ölümünden sonra hizmetçilik yapmak durumunda kalan Halide; boyunca evlatları olduğu halde, ekonomik zorunluluklar nedeniyle yaşlılık yıllarında bile hizmetçilik etmek durumundaki dedikoducu hizmetçi Raife; kocası çalışmadığı için hizmetçilik etmek zorunda olan cahil ama zeki hizmetçi Ziynet, bu çalışmada farklı hizmetçi örnekleri olarak seçilmişlerdir.[13]

1996 yılından bu yana "hane halkında akraba olmayan üyeler" konusunda sürdürmekte olduğu çalışmaların sonuçlarını yakın zamanda "Evlerde el kızları: Cariyeler, Evlatlıklar, Gelinler" başlığıyla yayımlamış olan Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden Ferhunde Özbay da çalışmasını ağırlıkla romanlara dayandırmaktadır.[14] Halit Ziya Uşaklıgil'in "Ferhunde Kalfa" hikâyesinin "kendisini evin kızı gibi gören" baş aktörü Ferhunde; Reşat Nuri Gürtekin'in *Kızılcık Dalları* romanının evlatlık kızı Gülsüm; Vüsat O. Bener'in "Havva" hikayesine ismini veren "evlatlık" kahraman Havva; Erhan Bener'in *Elif'in Öyküsü* romanının baş kahramanı, kapıcı kızı olmaktan "evlatlık" adı altında hizmetçiliğe yükselen Elif ve daha nicesi.[15]

Resmin arkasında; "Şam'da Melih Bey'in bahçede hizmetçisi ve iki dadısı ile çıkardığımız resim" yazıyor.

Yakın bir dönemde, *Toplum ve Bilim* dergisinde Çiçek Öztek'in "Türk Romanında Efendiler ve Hizmetçiler" gibi iddialı bir başlık taşıyan bir makalesi yayımlandı.[16] Öztek, "Türkiye'de romanın 125 yıllık kısa tarihinde hizmetçi figürüne" bakarak, "modernleşme ile birlikte yeni hiyerarşilerin nasıl kurulduğunu" ve "evde sınıf ve cinsiyet hiyerarşilerinin kesiştiği noktada duran ve 'yüksek' ile 'aşağı'nın karşı karşıya geldiği çeşitli durumlar, gerilimler yaratan" hizmetçi kadınları incelemektedir: Namık Kemal'in *İntibâh* romanındaki Çerkez cariye Dilaşub; Ahmed Mithad Efendi'nin *Felâtun Beyle Râkım Efendi* romanındaki Çerkez cariye Canan; Samipaşazade Sezâi'nin Sergüzeşt romanındaki Dilber; Suat Derviş'in *Aksaray'dan Bir Perihan* romanına adını veren "gündelikçi" Perihan, v.b. gibi.[17]

Hizmetçi Belâsı

Türk romanından yola çıkan bu incelemelere henüz alınmamış olmalarına rağmen, Osmanlı edebiyatında yalnızca "hizmetçi" konusunu işleyen bazı başka önemli romanlar da var. Örneğin, Hüseyin Rahmi'nin *Mürebbiye* (1899)[18] romanı gibi; Burhan Cahid'in *Hizmetçi Bulıranı* (1927)[19] gibi; veya A. Rıfkı'nın *Hizmetçi Belâsı* (1911)[20] gibi.

"Hayât-ı kibârâne ve aşk-ı şebâbı, esrârengiz entrikaları, lisân-ı hakîkatle söyleyen millî roman" altbaşlığıyla yayımlanmış olan *Hizmetçi Belâsı*, aslında Hüseyin Rahmi'nin *Mürebbiye*'sinin kötü bir taklidi gibidir. Her iki roman da konak ve yalılara hizmetçi olarak alınan "düşük ahlaklı" bazı kadınların, evin erkek aile bireylerini ayartmak suretiyle yol açtıkları aile facialarını konu almaktadır. Tavır, davranış ve romanın akışı içindeki işlevi açısından *Hizmetçi Belâsı*'nın hizmetçi Nihal'i *Mürebbiye*'nin Anjel adlı mürebbiyesini, *Hizmetçi Belâsı*'ndaki "küçük kardeş Res-

mi Bey, Şemi'yi; ortanca kardeş Afif Bey, Sadri'yi; konağın asalağı çapkın halaoğlu Hasan Bey, Amca Bey'i; çevresinde olan biteni farketmeyen konağın olgun yaşlı kişisi Şeyda Bey, Dehri Efendi'yi; meraklı kahya kadın ise Edâ Hanım'ı karşılar."[21]

Yazarı A. Rıfkı'nın "konaklara, hânelere kabûl olunan hizmetçilerin nasıl bir dereke-i pestî-i fuhş ve rezâletde bulunduğu"nu okurlarına anlatmak için kaleme almış olduğunu söylediği *Hizmetçi Belâsı*, bütün olayların içinde yaşandığı yalının uzun uzadıya tasviriyle açılır.[22] Romanın kahramanları da okuyucuya ayrıntılarıyla, hatta çizilmiş resimleriyle birlikte, iyice tanıtıldıktan sonra, romanın olay örgüsüne geçilir.[23]

Romanın "belâ" unsuru olan hizmetçi Nihâl'in asıl adı Sıdıka'dır. Divan Katibi olan kocası Nafi Bey, Sultan II. Abdülhamid'e muhalif siyasî fikirlerinden dolayı, Sıdıka ile evlendikten yaklaşık sekiz ay sonra Fizan'a sürülmüştür. O zamana kadar basit bir ev kadını olan Sıdıka da hemen kendisini başka erkeklerin koynuna atmış ve giderek kötü yola düşmüştür. Zamanla, geçim zorluğu nedeniyle "Nihâl" takma adıyla hizmetçilik yapmaya ve çalıştığı bütün evlerde evin aile erkeklerini baştan çıkararak, "düşük ahlaklı, ama çok varlıklı bir hayat" sürmeye başlamıştır. Nihâl'in yolu nihayet, "fuhuştan yorulan bedenini dinlendirmek ve biraz da rahat etmek için" kolcu Hatice Hanım'ın aracılığıya, Boğaz'da bulunan Reyhan Paşa Yalısı'na düşer.

Yalıda kadınlar ve erkekler yarı alaturka, yarı alafranga farklı hayatlar sürmektedirler. Yalının ortanca oğlu Afif Bey, Herkül isimli köpeğiyle ava çıkan, avda olmadığı zamanlarda da arkadaşlarıyla birlikte bira ve viski içen hovarda bir gençtir. Büyük oğul, Şeyda Bey, evde kalmış biraz geçkince bir erkektir. Evde ayrıca, küçük oğlan Resmi Bey ve çapkın halaoğlu Hasan Bey de yaşamaktadır. Romanın "belâ" hizmetçisi Nihâl birbirinden habersiz bu dört erkeğin herbiriyle ayrı ayrı yatmaktadır. Ama, onun asıl amacı evin büyük oğlu Şeyda Bey'i baştan çıkarıp, kendisiyle evlenmeye ikna etmektir. Sonuçta Nihâl muradına erer, Şeyda Bey ve Nihâl evlenerek Sarıyer'e yerleşirler. Evin diğer üç erkeği ise bu arada belsoğukluğuna yakalanmışlardır. Birbirlerinden habersiz olarak tedavi için gittikleri Doktor Zartaryan'ın muayenehanesinde karşılaşırlar ve nihayet Nihâl'in çevirmiş olduğu bütün dolaplar ortaya çıkar. Bu arada, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi üzerine İstanbul'a dönen Nihâl'in ilk kocası Naki Bey, Şeyda Bey ve onu kendisinin nikahlı karısı Sıdıka ile evlendirmiş olan Sarıyer imamı hakkında bir dava açar. *Hizmetçi Belâsı*, bu davanın açılmış olduğuna dair gazetelerde çıkan ilanla sona erer.[24]

Osmanlı "hanım"lar ve Hizmetçi "kadın"lar

Osmanlı kadın dergilerinde hizmetçiler ve hizmetçilere nasıl davranılması konusunda yayımlanmış olan çeşitli makalelerin incelenmesi sonucunda, bu dergilerde yapılan çeşitli ayrımcılıklara ve meselenin sınıfsal boyutlarına daha önceki bir çalışmamızda işaret etmiştik.[25] Bütün Osmanlı kadınlarına hitap ettiği iddiasını taşıyan Osmanlı kadın dergilerinin, aslında yalnızca toplumun Müslüman kesiminin varlıklı ve eğitimli katmanlarına hitap ettiğini vurgulamış ve Osmanlı kadın dergilerinin bu kesime mensup kadınları değer Osmanlı kadınlarından açıkça ayırt ettiğini öne sürmüştük.

Makalenin asıl odak noktasını da "bir Osmanlı ev hanımı evine hizmetçi alırken ve onu çalıştırırken nelere dikkat etmeli" sorusuna Osmanlı kadın dergilerinin sayfaları arasında verilmiş olan cevaplar oluşturmuştu. Çeşitli yazarların kaleminden ev hanımlarının hizmetçilerine karşı besledikleri duyguları dile getirme olanağı bulmuştuk. Osmanlı kadın dergilerinin yazarlarına göre, hizmetçiler kaba, cahil, salak, mankafa, şımarık, dedikoducu, pis ve terbiyesizdirler. Üstelik tembeldirler de. Kendilerinden istenileni anlayamayacak, anlasalar bile istenileni yapamayacak kadar kara cahil olan hizmetçileri dövmek sövmek yerine, eğitmek gereklidir.

Osmanlı kadın dergilerinde hizmetçiler ve onlara nasıl davranılması gerektiği üzerine yazılar yazan erkek yazarlardan biri olan Mehmed Nureddin, bir hizmetçi mektebi kurulması gerektiği fikrini ortaya atmıştır.[26] Meclis-i Mebûsân Reisi Ahmet Rıza Bey tarafından kurulmuş olan Kandilli Sultânî-i İnâs Mektebi'nin açılış törenine katılan Sultan Reşât'ın, Ahmet Rıza Bey'in kulağına eğilerek "inşallah bu müessese-i âlîyenin (yüksek kurumun) yanında bir de hizmetçi mektebi vücûda getirirsiniz,"[27] demesi ile ortaya çıkan hizmetçi mektebi fikri, gerçeğe dönüşme şansı bulamamıştır. İstanbul Belediyesi de 1914 yılında bu konuya el atmış ve Şehremâneti'nin 1330 yılına ait yıllık bütçesinde "Kadın Aşçı ve hizmetçi Mektebi te'sîs masrafı" olarak 300,000 kuruş ödenek ayrılmıştır.[28] Ancak, Birinci Dünya Savaşı'nın 1914 sonbaharında birdenbire patlak vermesiyle, İstanbul Şehremâneti'nin bir kadın aşçı ve hizmetçi mektebi kurma girişiminin de sönüp gitmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Hizmetçilerin yetiştirilmesi için mektep benzeri bir kurum henüz kurulamamış olduğu için, Osmanlı hizmetçilerin çoğunluğu, besleme olarak alınmış oldukları evlerde evin hanımı tarafından zaman içinde usta-çırak ilişkisi içinde yetiştirilmiş kızlardan oluşmaktaydı. 23 Temmuz 1908 günü yaşanan II. Meşrutiyet'in İlanı'ndan sonra, Osmanlı toplumunu saran özgürlük, milliyetçilik ve girişimcilik

dalgalarının getirdiği toplumsal dönüşümün arasında, hizmetçi sektörü de üzerine düşen hisseyi almakta gecikmedi. "cariye," "halayık," "odalık," "besleme," "evlatlık," "ahretlik," "sütanne," "dadı," v.b. gibi kölelik döneminden kalma çeşitli geleneksel Doğu'lu kurumlar, yerlerini maaşlı hizmetçi ve o zamanın deyimiyle "amele"lik gibi Batı usulü özgür ücretli emekçi gruplarına bıraktı.

İşte bu radikal dönüşüm sırasında, II. Meşrutiyet'in İlanı'nı izleyen günlerde, hizmetçi idârehâneleri adı altında çeşitli hizmetçi, arabacı, dadı, mürebbiye, muallim ve muallime bulma ajanslarının kurulması da gündeme gelmişti. Bu yeni kurulan hizmetçi idârehâneleri bir yandan hizmetçi ihtiyacı duymakta olan evlere ücretli emek gibi Batı'lı bir usul ile çalışmak isteyen çeşitli işçiler sağlıyor, diğer taraftan da bu işçileri evlerinde çalıştırmak isteyen işverenlerin ihtiyaçlarına uygun işçiler yetiştirmeye çalışıyordu.

Hizmetçi idârehânelerinin ilanları Osmanlı basınına da yansımıştı. hizmetçi tutmak isteyenlere hitaben yayımlanan idârehâne reklamları ve "hizmetçi aranıyor" başlıklı eleman ilanları dergi sayfalarında sık sık boy göstermeye başlamıştı. Hem hizmetçiyi tutan işverenden, hem de kendisine iş bulunan hizmetçiden alınan komisyon karşılığında çalışan hizmetçi idârehâneleri, bu işin kârlı bir iş dalı olduğunu herkese göstermişti. Bu nedenle, çok sayıda idârehâne kısa bir süre içinde ticaret hayatına atılmayı başarmıştı.

Hizmetçi idârehâneleri birer iş ve işçi bulma kurumu gibi çalışıyordu. İdârehâneler emeğe ihtiyacı olanlara işçi, paraya gereksinimi olanlara da iş olanakları sağlıyordu. İşverenin istediği koşulları taşıyan bir hizmetli işe başladığında, hem işverenden hem de işçiden ayrı ayrı komisyon alınıyordu. Ayrıca, bazı idârehâneler işçi olarak çalıştırdıkları kişileri eğiterek işverenin işçilerden istediği vasıfları da kendilerine vermeye çalışıyordu. Hizmetçi idârehânelerinin üçüncü ve belki de en önemli işlevi ise güvenlik konusuydu. İdârehâneler hizmetçi olarak çalışmak isteyen işçi adaylarının geçmişini sıkı bir incelemeden geçiriyor, hizmetçi çalıştırmak arzusunda olan işverenlerin güvenliğini sağlamaya özen gösteriyordu.

Galiba bu kadar hüsn-i kabûl ümid etmemiş!
– Hanımefendi, dünkü misafir bey geldi!
– Buyursun…
– Fakat "beyefendi yok" diye gitti.
(Aydede, No: 89, 16 Rebiyyülevvel 1341, 6 Teşrînisânî 1338, 6 Kasım 1922, s. 3)

Zamanla işleri bozulan bazı hizmetçi idârehânesi sahipleri işi kolaya vurup "hizmetçi" kisvesi altında beyaz kadın ticaretine de giriştiler. Belli bazı hizmetçi idârehânelerinden gündelikle tutulan bu "hizmetçi" kadınlar, "müşteri"lerin evlerine istedikleri gibi girip çıkabildiklerinden, daha değişik türden "hizmet"ler vermeye başladılar. İşte bütün bu gelişmeler üzerine, hizmetçi idârehâneleri de çıkmaza girdi. İdârehâneler hızla saygınlık ve müşteri kaybetmeye başladılar. Mehmed Nureddin'in kendi ifadesiyle, "İ'lân-ı Meşrûtiyet'den sonra uşak, hizmetçi kadın bulmak için bir takım idârehâneler teessüs ettiyse de (kurulduysa da) hiçbiri bu mühim meselenin üstesinden gelemedi."[29]

Umûm Hizmetkârân İdârehânesi

İşte bu noktada ortaya çıkan, "hür teşebbüs erbâbından" gümrük komisyoncusu Osman Nuri Bey, bu hizmetçi meselesine kökten bir çözüm getirebilecek bir kurum oluşturmak için kolları sıvadı.[30] Gümrük komisyoncusu Osman Nuri Bey hakkında bütün bildiğimiz, 23 Temmuz 1908'den sonra iktidarı ele geçirmiş olan İttihâtçılar'a oldukça yakın bir kişi olduğu. Osman Nuri Bey'in İttihâtçılar'a yakınlığının ölçüsü olarak, kurmayı düşündüğü hizmetçi idârehânesinin ilk nüvesini dönemin İstanbul Emniyet Genel Müdürü ile açık açık konuşabildiği gösterilebilir. Hatta, işler umulandan biraz daha yavaş gelişince, İstanbul Emniyet Genel Müdürü'nün şahsına hitaben gayet nazik bir sitem mektubu yazabilecek kadar İttihâtçılar ve polis müdürleri ile içli dışlı olduğu anlaşılmaktadır.

Osman Nuri Bey, Osman Nuri ve Şürekâsı Osmânlı Komandit Şirketi'nin (Osman Noury & C.ie Societe Ottomane en Commandite) Genel Müdürü, ve Stella Fransız Sigorta Şirketi (Stella Société Française d'Assurances sur la Vie) ile Atina Banka-

sı'nın (Banquier de la Société, Banque d'Athènes) İstanbul temsilcisi.[31] Yani, Osman Nuri bey, yeni zengin (nouveaux riches) bir Meşrutiyet girişimcisi.[32]

Gelelim, Osman Nuri Bey'in II. Meşrutiyet yıllarında yaşanan "hizmetçi meselesi"ni çözüme ulaştırmak amacıyla 1911 yılı başlarında kurmuş olduğu Umûm Hizmetkârân İdârehânesi'ne. Osman Nuri Bey'in idârehânesi için hazırlamış olduğu ta'lîmâtnâmeden anlaşıldığı kadarıyla, Osman Nuri Bey'in aklına böyle bir idârehâne kurma fikri dönemin İttihâtçı Emniyet-i Umûmiye Müdürü ile girişmiş olduğu bir dost sohbetinde düşmüştür. O sıralarda, İstanbul'da hizmetçi idârehânesi adı altında çalışmakta olan bazı işletmelerde çok çeşitli "uygunsuz" ve "yolsuz" hareketler gözlenmeye başlandığından, polis müdürü bu durumdan duyulan rahatsızlığı dile getirmiş ve yakın arkadaşı olduğu anlaşılan Osman Nuri Bey'i "bu işe bir el atmak" için teşvik etmişdir.

Osman Nuri Bey, bunun üzerine, Umûm Hizmetkârân İdârehânesi adını verdiği bu girişim için detaylı bir ta'lîmâtnâme kaleme almıştır. "Umûm Hizmetkârân İdârehânesi Nâmıyla Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nin Me'zûniyet-i Resmiyesi Tahtında Küşâd Olunacak İdâre Hakkında Ta'lîmâtnâmedir,"[33] başlığını taşıyan ve on dört maddeden oluşan bu ta'lîmâtnâmenin tam metni ekte verilmiştir.

Osman Nuri Bey'in kaleme aldığı bu ta'lîmâtnâmeye göre, Umûm Hizmetkârân İdârehânesi, kaliteli ve güvenilir hizmetçiler bulmakta zorlanan İstanbullu'lara "ciddi ve fâideli" bir hizmet sunmak ve "vukû'a gelmekte olan münâsebetsizliklerin önünü almak" amacıyla kurulmuştu. Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nin resmî izniyle açılan İstanbul şubesi merkez olacak, daha sonra ihtiyaca göre diğer illerde de şubeler açılabilecekti.

Umûm Hizmetkârân İdârehânesi'nin başmüdürlük ve merkez şubesinin müdürlük görevleri, idârehânenin kurucusu sıfatıyla Osman Nuri Bey'e bırakılmıştı. Merkez şubede başmüdür Osman Nuri Bey'in yanısıra, bir şube müdürü, bir muhasebeci, iki kâtip, iki hademe ve 600 kuruş maaşla part-time çalışan bir de doktor görevli olacaktı. Doktor, idârehâneye başvuran hizmetçi adaylarını sağlık muayenesinden geçirecek ve hizmetçi adaylarının bulaşıcı hastalık taşıyıp taşımadıkları hakkında ilgililere bir rapor verecekti.

Yeni Hizmetçinin hizmeti:
– Nasıl, yine sizin mahdûmla bey geceleri sokak sokak dolaşıyorlar mı?
– Hayır, akşamdan eve giriyorlar; sokaklar tehlikeliymiş.
(Aydede, No: 20, 10 Receb 1340, 9 Mart 1338-9 Mart 1922, s. 1)

Merkez şube idaresi (yani Osman Nuri Bey'in ta kendisi) uygun gördüğü taktirde açılacak olan diğer şubelere "iffet ve istikâmeti mücerreb," yani namusu ve iyi hali sınanmış ve kırk yaşını aşmış kişiler 1,000 kuruş maaşla müdür olarak tayin edileceklerdi. Her şubede, ayrıca, her biri 400 kuruş maaşla birer katip ve 300 kuruş maaşla birer hademe de görevlendirilecek, zamanla ihtiyaca göre şubelerdeki katıp ve hademe sayısı arttırılabilecekti.

Umûm Hizmetkârân İdârehânesi'nde çalışan bütün görevlilerin sorumluluğu Osman Nuri Bey'de bulunacak, şube müdürlerinin yolsuzluğu görülmesi halinde de durum Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'ne aksettirilecekti. Umûm Hizmetkârân İdârehânesi aracılığıyla işe alınacak olan hizmetçi, muallim, muallime, süt-anne, işçi, hademe, arabacı v.b. gibi bütün çalışanlar, öncelikle oturdukları mahallenin hem imamından hem de muhtarından namuslu ve iffetli olduklarını bildiren birer belge alacaklardı. Bu belgeleri idârehâneye sunamayan adayların başvuruları hiç bir şekilde işleme sokulmayacaktı.

Bütün hizmetli adaylarının birer fotoğrafları çekilecekti. Ancak, Müslüman kadın adaylar dönemin tesettür kuralları gereğince bu işlemden muaf tutulacaklardı. İncelemelerden başarıyla geçen adaylara, çalışmaya uygun olduklarına dair birer belge verilecekti. Ayrıca, elemeleri geçmeyi başaran bütün hizmetli adaylarına Umûm Hizmetkârân İdârehânesi tarafından bastırılmış olan fotoğraflı kimliklerden dağıtılıcaktı.

Bütün benzeri kuruluşlar gibi, Umûm Hizmetkârân İdârehânesi de Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nın kontrolü altında çalışacak ve polis ge-

nel müdürlüğü gerekli gördüğü takdirde idârehâneyi istediği müddetle kapama yetkisine sahip olacaktı. Osman Nuri Bey, Umûm Hizmetkârân İdârehânesi için hazırlamış olduğu ta'lîmâtnâmenin on dördüncü ve son maddesinde, kurmakta olduğu kurumun önemli ve külfetli bir yatırım olduğundan yola çıkarak, şöyle demektedir:

Umûm Hizmetkârân İdârehânesi'nin Komisyon Oranları		
Maaş	Hizmetçiden alınan	İşverenden alınan
100 kuruşa kadar	15 kuruş	20 kuruş
100-600 kuruş	25 kuruş	20 kuruş
600 kuruşdan yukarı	30 kuruş	25 kuruş

"Te'sîs ve küşâdını (kurulmasını ve açılmasını) istidâ etdiğimiz idârehâne bir çok masraf ve külfetler ihtiyârıyla açılabileceğinden ve bundaki maksad sırf ahâliye bir hizmet-i mahsûsa-i fâ-

Mecbûrî mezunlar boş kalmıyor:
Hanım – Bey soğanı ayıkladıysa, git söyle, yataklan toplasın!
(Aydede, *No: 62, Zilhicce 1340, 3 Ağustos 1938-Ağustos 1922, s. 4*)

hireden (özel ve fahri bir hizmetten) ibâret olmasına göre mevcûd dellâlhâneleri ve ötede beride bu vazife ile iştigâl etmek üzere idârehâneler mevcûd oldukça intizâm ve inzibât noktai nazarından (bakımından) beklenilen menâfi'in (faydaların) elde edilmesine bir mâni' (engel) teşkîl edeceğinden bunların seddi (kapatılması) çâreleri muktezîdir (gereklidir).[34]

Osman Nuri Bey, bu sözcüklerle Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nin Umûm Hizmetkârân İdârehânesi'ne hizmetçi bulma konusunda bir monopol hakkı tanımasını talep ediyordu. Osman Nuri Bey'e göre, bu konuda faaliyet göstermekte olan diğer "mevcûd dellâlhâne ve ötede beride bu vazife ile iştigâl etmek üzere mevcûd idârehâneler"in kapatılması için çareler bulunması gerekliydi. Bu tuhaf istek, doğal olarak, önce polis müdüriyetinde çeşitli soru işaretleri uyandırmış ve sonuçta reddedilmişti.

Umûm Hizmetkârân İdârehânesi şu şekilde işletilecekti. Hizmetçi arayan aileler ve iş arayan hizmetliler idârehâneye başvuracaklar ve kendileri hakkında ayrıntılı bilgiler içeren birer form dolduracaklardı. Kendilerinden istenilen iyi hal belgelerini sağlamayı başaran ve sağlık kontrolünden de başarıyla geçen adaylar komisyon karşılığında işe yerleştirileceklerdi.

Umûm Hizmetkârân İdârehânesi'nin uyguladığı komisyon oranları, tabloda görüldüğü gibi, hizmetçinin maaşıyla orantılı olarak artmaktaydı:

İşverenler, almış oldukları hizmetçileri beğenmekdikleri taktirde, on beş gün içinde idârehâneye başvurmaları halinde yeni bir hizmetçi deneyebileceklerdi. İkinci hizmetçiden de hoşnut olmayan işverenlere aynı koşullarla üçüncü bir hizmetçi daha gönderilecekti. Gönderilen üçüncü hizmetçiyi de beğenmeyen müşkülpesent müşterilerin paraları yanmış olacaktı. On beş günlük süre geçtikten sonra hizmetçinin işine son verilmesi veya hizmetçinin kendi isteğiyle işi terketmesi halinde, her iki taraf da kabul etmiş oldukları komisyon miktarını idârehâneye ödemekle yükümlüydü. Tahmin edilebileceği gibi, hizmetçilerin işvereni veya işverenin sağladığı çalışma koşullarını beğenmemesi olasılığı akla bile getirilmemişti.

Osman Nuri Bey'in hazırlamış olduğu bu ta'lîmâtnâmenin ekinde sunduğu dilekçeye göre, hizmetçi bulmak konusunda maddi ve manevi olarak büyük zorluklara katlanmakta olan İstanbul halkı, Umûm Hizmetkârân İdârehânesi'nin kurulmuş olması nedeniyle, artık bu sıkıntılara katlanmak zorunda kalmayacaktı.

Osman Nuri Bey, Umûm Hizmetkârân İdârehânesi için kaleme aldığı ta'lîmâtnâme metnini ve idârehânenin kurulması için hazırladığı dilekçeyi 22 Kanûnısânî 1326 [4 Şubat 1911] tarihinde Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'ne sunmuştu. Dilekçe Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'ne bağlı Heyet-i İstişâre'ye (danışma kurulu) ulaştırılmış ve 2 Şubat 1326 [15 Şubat 1911] günü üç maddeyle özetlenen bir karara bağlanmıştı.[35] Heyet-i İstişâre

kararına göre, Osman Nuri Bey'in teklifi kabul edilmiş ve Umûm Hizmetkârân İdârehânesi'nin kurulması için gerekli izin verilmişti. Ancak, Osman Nuri Bey'in hazırladığı ta'lîmâtnâmede yer almış olan bazı maddelerde görüldüğü gibi, Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'ni kuracağı şirketin iç işlerine karıştırması gereksizdi. Polis müdüriyeti benzeri kurumlar gibi Umûm Hizmetkârân İdârehânesi'ni de denetleyecek, ama içişlerine kesinlikle karışmayacaktı. Ayrıca, Umûm Hizmetkârân İdârehânesi'nin çalıştıracağı bütün hizmetlilerin kimliklerinin birer kopyasının ilgili polis müdürlüğüne verilmesi de isteniyordu. Son olarak, kötü yola sapan hizmetlilerin isimlerinin ve işledikleri suçların derhal Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'ne bildirilmesi gerekmekteydi.[36]

Bu gelişmelerden habersiz olan Osman Nuri Bey, 4 Şubat 1326 [17 Şubat 1911] günü kaleme sarılarak, Emniyet-i Umûmiye Müdürü'ne hitaben gayet kişisel bir sitem mektubu hazırlamıştı.[37] Mektupta daha önce kendisine gerekli işlemlerin birkaç günde bitirilebileceği söylenmiş olmasına rağmen, Umûm Hizmetkârân İdârehânesi konusunda bir gelişme kaydedilmiş olmadığından yakınan Osman Nuri Bey, "belki de işlerinizin çokluğundan aklınızdan çıkmıştır" düşüncesiyle konuyu hatırlamaya cesaret ettiğini vurguluyordu.[38]

Bu mektubun etkisi kısa zamanda görüldü. Bir gün sonra, 5 Şubat 1326 [18 Şubat 1911] günü, Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Osman Nuri Bey'in Umûm Hizmetkârân İdârehânesi'nin kurulmuşolduğunu İstanbul, Beyoğlu ve Üsküdar polis müdürlüklerine bildirerek, gereken işlemlerin yapılmasını istedi.[39] 8 Mart 1327 [21 Mart 1911] günü, Osman Nuri Bey 22 Kanûnısânî 1326 [4 Şubat 1911] günü vermiş olduğu dilekçenin karşılığını almış ve Umûm Hizmetkârân İdârehânesi resmen kurulmuştu...

BELGE 1

Umûm Hizmetkârân İdârehânesi Nâmıyla Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nin Me'zûnlyet-i Resmiyesi Tahtında Küşâd Olunacak İdâre Hakkında Ta'lîmâtnâmedir.

Madde 1: Şehrimizde hizmetçi tedârikl yüzünden çekilmekte olan müşkilâtın izâlesi maksadıyla Emniyet-i Umûmiye Müdürlyetl'nln müsâde-i resmîyesi tahtında Umûm Hizmetkâran İdârehânesi nâmıyla ciddi ve fâldeli bir esâsa temâs etmek şartıyla bir idârehâne te'sîs ve küşâd olunacakdır.

Madde 2: Muâmelâtın şekl-i tevessülüne göre lcâb edecek mahallerde idârehâneler küşâd edilmek üzere evvel emirde merkez ünvânıyla İstanbul'da bir İdârehâne açılacakdır.

Madde 3: Lüzümu hâlinde açılacak İdârehâne'lere müdür nâmıyla iffet ve istikâmeti mücerreb olanlar ta'yîn edilecek, bu müdürlerin sinni kırkı mütecâviz olacak ve hüsn-i hizmetleri görülenlerin maâşları tezyîd edilmek üzere mebâdî-i emirde bin kuruş olacakdır.

Madde 4: İdârehâne'lerde dörder yüz kuruş maâşla birer kâtlb ve üçer yüz kuruşla birer hademe istihdâm edilecek ve bunlar kâfi görülmediği takdîrde mlkdârı tezyîd edilecekdir.

Madde 5: Başmüdürlük nâmı İdârehâne'nin müessisi olan Osmân Nuri Bey'e verilecekdir. Bu memurların hüsn-i müsâvî-i ahvâllerine göre muâmele icrâsı yalnız müdürler müstesnâ olmak üzere Osmân Nuri Bey'e aiddir. Müdürlerin sü-i ahvâli görüldüğü takdîrde başmüdüriyet tarafından Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'ne vukü' bulacak şikâyet üzerine icâbının icrâsı Emniyet-i Umûmiye'ye ald bulunacakdır.

Madde 6: Merkez-i Idâre bir başmüdür (ki Osmân Nuri Bey'dir) bir idârc müdürü, bir muhâsib, iki kâtib ve bir tabîb ve iki hademeden ibâret olacak ve tabîbin maâşı yine İdâre hâne müessisi tarafından verilmek üzere altı yüz kuruş olacakdır. Tabîbin vazifesi hizmetkârânın bir emrâz-ı sâriye lle ma'lûl olub olmadığını muâyene ve rapor i'tâsından lbâret olacakdır.

Madde 7: İdârehâne'ye kabul edilecek muallim, muallime, südnine, hizmetçi, işçi, hademe, arabacı, ve emsâli evvel emirde erbâb-ı lffet ve nâmûsdan oldukları mensûb bulunduklan mahallenin imâm ve muhtârânı tarafından tasdîk olundukdan ve İdârehâne tabîbi tarafından bi'l-muâyene marîz olmadıklan bâ-rapor bildirildikden sonra fotoğrafları alınarak İdârehâne'ce kabul olunacakdır. Ancak İslâm kadınları fotoğraf ahzından müstesnâ tutulacakdır.

Madde 8: Erbâb-ı iffetden olduklarına dâir ilmühaber ibrâz edemeyenler İdârehâne'ce kabul olunmayacakdır.

Madde 9: Evsâf-ı lâzımeyi hâlz olub da İdârehâne'ce kabul ve arzü edilen mahallere verilenlerden muhâlif-i edeb ü terbiye bir hâl-i hareketden dolayı hizmetlerinden te'bîd edilecekler bir daha İdârehâne'ye alınmayacaklar mamâfih edeb ve terbiyenin ve sirkat gibi ef'âl-i fazîhanın gayrı olarak yani hizmetinden adem-i hoşnûdiyete binâen çıkanlar hizmet etdiği hânenin reisinden sebeb-i intikâkini ve hüsn-i hâlini müş'îr bir varaka almağa mecbûrdur. Böyle bir varaka ibrâz edemeyenler de İdârehâne'ce tanılmayacaktır.

Madde 10: Resmî bir İdârehâne'nin küşâd edildiğl ve evsâf-ı lâzımeyl hâiz hizmetçi isteyenlerin oraya mürâcaat etmeleri lâzım geleceği Emniyet-i Umûmlye Müdüriyeti tarafından gazetelerle i'lân etdlrilmesi muktezîdir.

Madde 11: İdârehâne'ce evsâf-ı lâzımeyi hâiz olduklan tebeyyün edenlerin yedierine Istlhdâma lâyık olduklarına dâir birer varaka-i tasdikiye verilecekdir.

Madde 12: Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti istedlğl zamân istediğl sûretle İdârehâne'leri teftîş etdirecekdir. Ve muhâlif-i usûl-i edeb bir hâl müşâhede etdlği takdîrde o İdârehâne'nin müdür ve memurlarını azl edecekdir. Fakat başmüdürün bulunduğu merkez-i idârede bir sü-i hâl görüldüğü takdîrde tahkîkât-ı mükmele ve amîka icrâsından sonra kanâat-ı vicdânîye hâsıl olur ise bütün İdârehâne'leri kapatmak selâhiyetini hâiz olacakdır.

Madde 13: İdârehâne hizmetçi ve emsâlinden maâşı yüz kuruşa kadar olanlardan on beş ve alanlardan yirmi ve maâşı altı yüze kadar olanlardan yirmi beş ve alanlardan yine yirmi kuruş

ücret alacakdır. Bundan fazla maâşı olanlardan otuz kuruş ve alanlardan yirmi beş kuruş alacakdır. Fakat alınan hizmetçinin de on beş gün zarfında tebdîline ihtiyâç hiss olunur ise üç def'aya mahsûs olmak üzere hiç bir para alınmayarak hizmetçi verilecekdir. On beş günden fazla hizmet edip de hizmetinden çıkanlardan ve alanlardan işbu ücret ahz olunacakdır.

Madde 14: Te'sîs ve küşâdını istidâ etdiğimiz İdârehâne bir çok masraf ve külfetler ihtiyârıyla açılabileceğinden ve bundaki maksad sırf ahâliye bir hizmet-i mahsûsa-i fâhireden ibâret olmasına göre mevcûd dellâihâneleri ve ötede beride bu vazife ile iştigâl etmek üzere idârehâneler mevcûd oldukça intizâm ve inzibât nokta-i nazarından beklenilen menâfi'in elde edilmesine bir mâni' teşkîl edeceğinden bunların seddi çâreleri muktezîdir.

Hizmetçi tedâriki yüzünden çekilmekde olan müşkilât gerçekden nâ-kâbîl-i iktihâm bir hâle geldiğinden bu hizmetçi tedâriki yüzünden ve hizmetçilerden halkın uğradığı müşkilât-ı mâddîye ve manevîyenin derecesini takdîr mümkün olmayacak râddeye vardığından mahzâ ahâliye bir sühûlet olmak üzere her türlü tekemmülâtı hâiz bâlâdaki şerâit dâiresinde bir İdârehâne'nin küşâdına ruhsat verilmesini istirhâm ederim. Küşâdını arzû etdiğim bu İdârehâne'ler İstanbul'da mevcûd husûsî ve umûmî hizmetkârân idârehânelerine gerek intizâm ve gerek ciddiyet nokta-i nazarından hâiz-i tekemmül olacağından hem ahâlinin istirâhâtini te'mîn edecek ve hem de İdârehâne'lerde vukû'a gelmekte olan münâsebetsizliklerin önünü alacağından dâî-i muhâssenât olacağı herkesçe kabûl olunur. Bu mes'elenin nezaketi hakîkaten şâyân-ı ehemmiyet bir mâhiyetde olduğu için küşâdına ruhsat i'tâsını ricâ etdiğim İdârehâne'nin o ehemmiyet nisbetinde hâiz-i intizâm ve mükemmeliyet olmasına son derece sarf-ı mesâi olunacakdır. Bunun küşâdındaki fevâid İdârehâne'nin küşâdından bir mâh sonra anlaşılacak ve o cihetle şâyân-ı takdîr görülecekdir. İdârehâne intizâm-ı tam içinde tedvîr-i umûr edecek ve istihdâm edeceği adamların son derece erbâb-ı haysiyet ve nâmûsdan olmalarına dikkat edecekdir. İdârehâne'nin umûr-ı idâresi hakkında ayrıca bir program küşâdına müsâade-i resmîye i'tâsından sonra kaleme alınacakdır. İmdi ahâliye bir hizmetden başka bir şeye müstenid olmamak maksadına binâen küşâd etmek istediğim şu İdârehâne'nin küşâdına Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nden ruhsat-ı resmîye i'tâ buyurulmasındaki menâfi'i nazar-ı hakâyık-eserlerine tevdî ile iktifâ eylerim. Ol bâbda emrü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

fi 22 Kanûnısânî sene 326
[4 Şubat 1911]
Bâbıali Caddesi'nde Kahramânzâde Hanı'nda mükerrer on numeroda.
Osmân Nuri, 323.

BOA, Dâhiliye Nezâreti, DH.EUM.VRK, Dosya No: 7, Vesika No: 47, Aded: 6, Vesika: 1.

BELGE 2

Bâbıali Caddesi'nde Kahramânzâde Hanı'nda Mükerrer 4 Numerolu Odada Mukîm Osmân Nuri Bey Tarafından Verilüb Hey'et-i İstişâre'ye Havâle Buyurulan 22 Kanûnısânî sene 326 [4 Şubat 1911] Tarihli İstidânın Zahrına Yazılan Karar Müsveddesidir.

İşbu istidânâme ile merbûtu ta'lîmâtnâme mütâlaa edildi. Böyle bir müessese-i mutemede te'sîsi Emniyet-i Umûmiye Dâiresi'nce hüsn-i telakki edilmiş ve zîrdeki mevâddan başka bir muâmele deruhde ve icrâsına mahal görülmemişdir.

1) Emniyet-i Umûmiye Dâiresi, Hizmetkârân İdârehânesi'ni taht-ı nezâret ve teftîşinde bulundurur. Ve fakat o İdârehâne'nin umûr ve muâmelât-ı dâhiliyesine âid husûsât ile iştigâl etmez.

2) İdârehâne kayd edeceği bi'l-cümle hizmetkârânın hüviyetlerini mübeyyin matbû' hüviyet varakalarını âid oldukları polis müdüriyetlerine takdîm eder.

3) İdârehâne sû-i hâlleri görülen hizmetkârânın esâmisini ve sû-i hâllerine hâiz malûmât-ı mevsûkayı hâvî bir ihbârnâme tanzîm ve mensûb olduğu dâire-i polis müdüriyetine takdîm eyler.

Bu gibi muâmelât Kısm-ı İdârî'nin cümle-i vezâifinden bulunduğu cihetle İstanbul, Beyoğlu, Üsküdâr Polis Müdüriyetleri'ne teblîğ edildikten sonra işbu istidânâmenin müsted'iye tevdî' ve iâdesi zımnında evrâka i'tâsına karar verildi.

fi 2 Şubat sene 236
[15 Şubat 1911]
(imzalar)

Mezkûr istidânâme tarafımdan ahz olunmuştur.
8 Mart sene 327
[21 Mart 1911]

Bâbıali Caddesi'nde Kahramanzâde Hanı'nda mükerrer 10 numeroda.
Osmân Nuri.

BOA, Dâhiliye Nezâreti, DH.EUM.VRK, Dosya No: 7, Vesika No: 47, Aded: 6, Vesika: 2.

BELGE 3

Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Cânib-i Alîsine

Beyefendi Hazretleri!

Hakk-ı acizânemde izhâr buyurmakda olduğunuz teveccühden dolayı zât-ı vâlâlarını ziyâde tasdi'e cesâret etdiğimden dolayı avfınızı temennî ederim. Emr-i âlîniz vech üzere makam-ı âlîlerine takdîm etmiş olduğum ta'lîmâtnâmenin bir kaç günde muâmelesinin ifâ etdirilerek bendenize ihbâr buyuracağınızı vaad buyurmuş iseniz de meşgüliyetinizin kesreti cihetiyle belki hatırınızdan çıkar mülâhazasına mebni bu marûzâtımla zât-ı âlînizi tasdî'e cesâret etdiğimi beyân eder ve lâzım gelen muâmelenin bir an evvel ikmâli husûsunda lâzım gelenlere emr buyurulmasını istirhâmımla beraber ihtirâmât-ı acizânemi takdîm ile kesb-i fahr eylerim efendim. Ol bâbda.

fi 4 Şubat sene 326
[17 Şubat 1911].
Osmânlı Komandit Şirketi Müdürü
Osmân Nuri

BOA, Dâhiliye Nezâreti, DH.EUM.VRK, Dosya No: 7, Vesika No: 47, Aded: 6, Vesika: 3.

BELGE 4

100597
56406

Hülâsa: Osmân Nuri Bey tarafından İstanbul'da küşâdı istenilen Hizmetçi İdârehânesi hakkında.

İstanbul, Beyoğlu, Üsküdâr Polis Müdürlyetlerl'ne Tezkîre fi 5 Şubat sene 326 [18 Şubat 1911]

İstanbul'da muntazam bir hizmetçi idârehânesi olmaması yüzünden ahâlinin ma'rûz kaldığı müşkülâtı tehvîn ve ihtiyâç ve inzibâtı te'mîn için bir hizmetçi idârehânesi küşâdına müsâade i'tâsı talebine dâir Babıali Caddesi'nde Kahramânzâde Hanı'nda mukîm Osmân Nuri Bey tarafından verilen arzuhâl üzerine Heyet-i İstişâre'ce lede'l-müzâkere evvelâ mezkûr idârehâne umûr ve muâmelât-ı dâhiliyesine ald husûsât ile iştigâl etmemek üzere Emniyet-i Umûmiye İdâresi'nin taht-ı nezâret ve teftîşinde bulundurulmak ve sâniyen İdârehâne'ye kayd edeceği bi'l-cümle hizmetkârânın hüviyetlerini mübeyyin matbû' hüviyet varakalarını âid oldukları polis müdürlyetlerine i'tâ ve sâlisen İdârehânece sû-i hâlleri görülen hizmetkârânın esâmisini ve sû-i hâllerine âid malûmât-ı mevsûkayı hâvi bir ihbârnâme tanzîm ve mensûb olduğu dâire polis müdüriyetine takdîm etmek şartıyla böyle bir müessese-i mutemede te'sîs edilmesinin Emniyet-i Umûmiye İdâresi'nce de hüsn-i telakkisi karâr-gîr olarak keyfiyet müsted'î mumâileyhe tefhîm kılınmış ve bu gibi muâmelât Kısm-ı İdârî'nin cümle-i vezâifinden bulunmuş olmağla oraca da ol vechile muâmele ifâsı tavsiye olunur.

(imza)

Yazıldı. fi 7 Şubat sene 1326
[20 Şubat 1911].

BOA, Dâhiliye Nezâreti,
DH.EUM.VRK, Dosya No: 7, Vesika No: 47, Aded: 6, Vesika: 4.

NOTLAR

1 Osmanlı emek tarihi hakkında bir değerlendirme için bkz: Donald Quataert. "Labor and Working Class History during the Late Ottoman Period, c. 1800-1914." **Turkish Studies Association Bulletin**, September 1991; Donald Quataert. "Labor and Working Class History during the Late Ottoman Period, c. 1800-1914." **Workers, Peasents and Economic Change in the Ottoman Empire, 1730-1914**, (İstanbul: Isis Press, 1993), içinde: ss. 185-195; ve Donald Quataert. "Labor History and the Ottoman Empire, c. 1700-1922" in: **International Labor and Working Class History**, Fall 2001, ss. 93-109.

2 Bu ilgisiz tavıra çarpıcı bir örnek oluşturması nedeniyle, benim de içinde yer almış olduğum kapsamlı (ancak kadın işçileri pek içermeyen) bir çalışmaya balelabilir: Donald Quataert and Eric Jan Zürcher (Eds.) **Workers and the Working Class in the Ottoman Empire and the Turkish Republic, 1839-1950**, (London: I. B. Tauris Publishers, 1995); Donald Quataert and Eric Jan Zürcher (Ed.). **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne İşçiler, 1839-1950**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998).

3 Bugün (muhtemelen kendi evlerinde bile) hizmetçilik yapan ücretli kadın işgücünü görmemezlikten gelen bazı araştırmacılarımızın, Osmanlı hizmetçileri ile ilgilenmesi ve Osmanlı kaynaklarının o dönemin hizmetçileri hakkında hiç bilgi vermemesinden yakınması da oldukça ilginç ve anlamlıdır.

4 Abdülaziz Bey. **Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri**, 2 cilt, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), cilt. I, ss. 314-319.

5 Y. Hakan Erdem. **Slavery in the Ottoman Empire and its Demise, 1800-1909**, (London: McMillan, 1996); Ehud R. Toledano. **Slavery and Abolution in the Ottoman Middle East**, (Seattle: Washington University Press, 1988); Ehud R. Toledano. **Osmanlı Köle Ticareti (1840-1890)**, (çev.) Y. Hakan Erdem, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994).

6 Ferhunde Özbay. **Türkiye'de Evlatlık Kurumu: Köle mi? Evlat mı?** (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1999).

7 Jale Parla. **Ebelik, Şehbenderlik, Köleliik**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), ss. 12-15.

8 Harry Griswold Dwight. "Life in Constantinople," **The National Geographic Magazine**, Vol. XXVI, No. 6, December 1914, ss. 5-15; Harry Griswold Dwight. "1914'te İstanbul'da Hayat," **National Geographic Türkiye**, Temmuz 2001, ss. 22-30; özellikle, s. 26. (Çevirinin etnik açılardan oldukça "yumuşatılmış" olduğuna dikkat çekmek isterim!)

9 Jenny B. White. **Para ile Akraba: Kentsel Türkiye'de Kadın Emeği**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), 237 s.

10 Sibel Kalaycıoğlu ve Helga Rittersberger Tılıç. **Cömert "abla"ların Sadık "hanım"ları: Evlerimizdeki Gündelikçi Kadınlar**, (İstanbul: Su Yayınları, 2001), 207 s.

11 A.g.e., ss. 59-61.

12 Bahriye Çeri. **Türk Romanında Kadın (1923-1938)**, (İstanbul: Simurg Yayınları, 1996), ss. 203-210.

13 A.g.e., ss. 203-210.

14 Ferhunde Özbay. "Evlerde el kızları: Cariyeler, Evlatlıklar, Gelinler," Leonore Davidoff. **Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), içinde: ss. 13-47.

15 A.g.e., ss. 13-47.

16 Çiçek Öztek. "Türk Romanında Efendiler ve Hizmetçiler," **Toplum ve Bilim**, No. 92, Bahar 2002, ss. 204-216.

17 A.g.e., ss. 208-215.

18 Hüseyin Rahmi [Gürpınar]. **Mürebbiye**, (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1315), 424 s.; Hüseyin Rahmi [Gürpınar]. **Mürebbiye**, (İstanbul: Ma'rifet Matbaası, [2. baskı] 1927), 294 s.

19 Burhan Cahid [Morkaya]. **Hizmetçi Buhranı**, (İstanbul: Hamid Matbası, 1927), 105 s.

20 A. Rıfkı. **Hizmetçi Belâsı**, (İstanbul: Manzumei Efkâr Matbaası, 1327), 198 s.

21 Osman Gündüz. **Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema**, 2 cilt., (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), cilt. I, s. 31.

22 A. Rıfkı. **Hizmetçi Belâsı**, s. 2.

23 A. Rıfkı. **Hizmetçi Belâsı**, karakter çizimleri: Hoca Selmâ Hanım, s. 8; Hizmetçi Nihâl s. 9; Şeyda Bey s. 24; Afif Bey, s. 25; Hasan Bey, s. 40.

24 A.g.e., s. 198.

25 Yavuz Selim Karakışla. "Kadın Dergilerinde, Osmanlı Hanımları ve Hizmetçi Kadınlar (1869-1927)," **Toplumsal Tarih**, Cilt. XI, No. 63, Mart 1999, ss. 15-24.

26 Mehmed Nureddin. "Hizmetçiler," **Kadın**, (İstanbul), No. 8, 20 Haziran 1327 / 3 Temmuz 1911, ss. 1-2.

27 A.g.e., s. 1.

28 **İstanbul Şehri Belediyesi 1330 Muvâzene-i Umûmiyesi**, (İstanbul: Matbaa-ı Amire, 1330).

29 A.g.e., s. 1.

30 Yavuz Selim Karakışla. "Umûm Hizmetkârân İdârehânesi," **Aptullah Kuran İçin Yazılar / Essays in Honour of Aptullah Kuran**, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), ss. 401-410.

31 BOA, Dâhiliye Nezâreti, DH.EUM.VRK, Dosya No: 7, Vesika No: 47, Aded: 6, Vesika: 3.

32 Osman Nuri Beyin "yeni zengin bir Meşrutiyet girişimcisi" olduğunu nereden mi çıkarıyorum? Yazdığı yazıları imzalamak için kullandığı kişisel mühründen. Koskoca "Osmanlı Komandit Şirketi"nin genel müdürü ve önde gelen iki uluslararası banka ve sigorta şirketinin "İstanbul temsilcisi" Osman Nuri Bey'in kişisel mührü 1323 yılında, yani II. Meşrutiyet'in ilânı'ndan yalnızca bir yıl önce kazdanılmıştır!

33 BOA, Dâhiliye Nezâreti, DH.EUM.VRK, Dosya No: 7, Vesika No: 47, Aded: 6, Vesika: 1.

34 A.g.e.

35 BOA, Dâhiliye Nezâreti, DH.EUM.VRK, Dosya No: 7, Vesika No: 47, Aded: 6, Vesika: 2.

36 A.g.e.

37 BOA, Dâhiliye Nezâreti, DH.EUM.VRK, Dosya No: 7, Vesika No: 47, Aded: 6, Vesika: 3.

38 Açıkçası, bu kadar kişisel bir üslupla yazılmış bir istek (ve kayırma) mektubunun dönemin emniyet genel müdürü tarafından resmî evrakın arasında bırakılmış olması gerçekten ilginç bir durumdur. İki ihtimal var: Ya emniyet genel müdürü hiç bir konuda açığı olmadığı için gizlisi saklısı olmayan bir polis müdürüdür, ya da kendisinden kayırma isteyen birisinin işini gördükten sonra bu mektubu da diğer evraklarla birlikte arşive yollayacak kadar kayıtsız birisi!

39 BOA, Dâhiliye Nezâreti, DH.EUM.VRK, Dosya No: 7, Vesika No: 47, Aded: 6, Vesika: 4.

TURGUT KUT

Ortaçağ Avrupa'sında İnsan Yakma, İnsan Haşlama, İnsan Kızartma ve Tavası

Diri Diri Yakmak

Bu infaz biçiminin İncil'de yeralması, ne denli eski olduğunun da kanıtıdır. "Bana itaat etmeyen kişi, bir dal parçası gibi kırılır, kurur; insanlar bunları toplar, ateşe atarlar ve yakarlar." Yahudiler gibi Babiller de bu yöntemi belirli suçlar için bir infaz biçimi olarak kullanmışlardı. Maximinus'un dehşet verici zalimliğinin kurbanı olan Apphianus'un ölümünü anlatan Eusebios da bu yöntemden söz eder. Adamın ayakları yağa batırılmış, pamuklarla sarılmış ve sonra tutuşturulmuştu.

"Şehit, bu dehşet verici manzara ile bütün görenlere korku salması için iyice yükseğe asılmıştı ve aynı zamanda yan taraflarını ve kaburgalarını, şişmiş bir yığına dönüşene kadar tarakla yırtmışlardı ve yüzünün görüntüsü tamamıyla değişmişti. Uzun bir süre ayaklarını hafif ateşte yaktılar, etleri erimiş mum gibi aktı ve ateş kemiklerini kuru sazlar gibi yaktı."

Barbarlık zamanlarında olduğu gibi, uygarlığın ilk günlerinde de, kazığa bağlayıp yakmanın herhangi bir şekilde uygulanmadığı ülke neredeyse yoktur.

Vahşi halklar tutsaklarını bu yolla yakmayı âdet edinmişti. Genelde düşmanlar, alt tabakadan olanlar ve aşağılık, tiksindirici suçlar işleyenler için uygun bir infaz yöntemi sayılıyordu. Yehova da ensest ilişki ve fahişelik için bu cezalandırma biçimini kullanmıştır: "Ve bir adam, bir kadın ve onun anasını alırsa, bu günahkârlıktır, ateşte yakılmalıdırlar, hepsi birden; ki aranızda günahkârlık olmasın." Bir başka yerde: "Ve bir papazın kızı, fahişe gibi davranıp kendini kirletirse, babasını da kirletmiştir: Ateşte yakılmalıdır." Konstantinos, özgür bir kadınla zina yapan kölenin diri diri yakılmasını emretmişti.

Din sapkınlığıyla suçlu bulunanlara verilen gözde bir ceza yöntemiydi bu. Engizisyon binlerce kişiyi alevlere mahkûm etmişti. Bütün Avrupa'da, Katolikler kadar Protestanlar arasında da, büyücülük ve cadılıkla ilişkisi olanlara uygulanan çok gözde bir yöntemdi. Gilles de Rais, Jeanne d'Arc da böyle yanmışlardı. 1415 yılında, Prag Üniversitesi rektörü Doktor Jan Hus ve aynı kentten doktorun bir öğrencisi olan Jerome sapkınlıktan diri diri yakıldılar.

Avrupa kıtasında olduğu gibi Britanya'da da, yakma cezası, belirli suçlar ve sapkınlık için yüzyıllar boyunca bir infaz biçimi olarak kabul edildi. Fox ve başkalarınca derlenmiş şehitlik kayıtlarına göre, 15. ve 16. yüzyıllarda bu türden pek çok infaz gerçekleştirilmiştir. Gloucester Başpiskoposu Doktor John Hooper'ın 1555 yılında sapkınlık suçundan, yaklaşık 7000 izleyicinin önünde Gloucester'de, infaz edilişini anlatan aşağıdaki öyküde, yakmanın taşıdığı anlam çok iyi betimlenmiştir.

"İnfaz yeri büyük bir karaağacın yanında, vaazlar verdiği papazlar okulunun karşısındaydı; meydan ve ağacın dalları izleyicilerle doluydu Piskopos Hooper diz çöktü ve dua etti. İbadetine dalan Piskopos kendini kazığa hazırladı. Cübbesini çıkardı ve şerife teslim etti; sonra ceketini, pantolonunu ve yeleğini çıkardı. Şimdi gömleğiyle kalmıştı, beş yüz gramlık barut dolu bir kesenin bulunduğu bacaklarının arasına sıkıştırdı gömleğini, kollarının altında da barutlar vardı. Sonra üç demir çemberin bulunduğu kazığa yürüdü, birini beline, diğerini boynuna, üçüncüyü de ayaklarına geçirip sabitleyeceklerdi; ancak o bunu şöyle diyerek reddetti, 'Bunlarla boşuna uğraşıp kendinizi zahmete sokmayın; Tanrı'nın bana o kayışlar olmadan ateşin sıkıntılarına dayanma gücü vereceğinden kuşkum yok; karşı koymadan, etin güçsüzlüğünden ve zayıflığından şüphelensem de Tanrı'nın gücünden eminim, nasıl istiyorsanız öyle yapın.' Bunun üzerine çok dar yapılmış demir çemberler beline geçirildi, büzüştü ve elleriyle karnını tuttu; ama boynunu ve kollarını bağlamayı teklif ettiklerinde şöyle diyerek reddetti, 'Başınıza dert açmayacağıma sizi temin ederim.' Kazığa bağlı halde, gözlerini ve ellerini göğe kaldırdı ve sessizce dua etti. Ateşi tutuşturmakla görevli adam geldi ve ondan kendisini bağışlamasını diledi, adamın kendisine karşı bir kabahati olmadığını bildiğinden bağışlanacak bir şey olmadığını söyledi. 'Ah efendim,' dedi adam, ben ateşi yakmakla görevliyim.' 'Burada sizin bir suçunuz yok,' dedi Piskopos Hooper, 'günahlarınızı bağışlayacak olan Tanrı'dır, siz görevinizi yapın, sizin için dua edeceğim.' O zaman kamış-

lar atıldı, iki demetini aldı ve kollarının altına koydu. Şimdi ateşin tutuşturulması emri verilmişti; ancak taze dalların fazla olması yüzünden alevlerin kamışları sarması biraz zaman aldı. Rüzgâr aksi yönden esiyordu ve sabah ayazı vardı ve alevler onu yalayıp geçtiler. Çok geçmeden daha harlı başka bir ateş yakıldı: Şimdi barut keseleri patlamış ama Piskopos'a ıstırap vermemişlerdi. Artık yüksek sesle dua ediyordu, 'İsa efendimiz, merhametini benden esirgeme; İsa efendimiz, merhametini benden esirgeme, al canımı.' Son sözleri bunlar oldu. Fakat alevlerden yüzü tamamıyla kapkara, dili konuşamayacak kadar şişmiş olduğu zaman bile, dudakları eriyip büzüşene kadar kıpırdamayı sürdürdüler ve elleriyle göğsüne vuruyordu, kollarından biri düşünce, yağ, su ve kan parmaklarının ucundan damlayana kadar diğeriyle vurmayı sürdürdü. En sonunda, ateşin tazelenmesiyle, gücü tükendi ve eli bileğindeki demire asılı kaldı. Çok geçmeden gövdesinin alt kısmı tamamıyla yandı, çevresini saran güruhun korkunç haykırışları ve tezahüratları ortasında ateşin içine, bağlı olduğu demirlerin üstüne yığıldı. Bu kutsal şehitin yanması, öne ya da arkaya, hiçbir yana hareket edemeden kuzu gibi sessizce tahammül ettiği tarifi imkânsız ıstırap, üç çeyrek saatten fazla sürdü; alt kısmı yanmıştı ve son nefesini vermeden biraz önce bağırsakları dökülmüştü. Bir zamanlar Worcester'in, daha sonra Gloucester'in piskoposluğunu yapmış, Tanrı katında dürüst ve saygıdeğer baba Doktor John Hooper, ancak cehennemin gazabına yaraşır, vahşi Amerikan Kızılderililerinin savaş tutsaklarına yaptıklarından çok daha barbar bir biçimde böyle öldürüldü."

Kimi kurbanlara, 1555 yılında Papaz George Marsh'ın yakılması kayıtlarında belirtildiği gibi, diğerlerinden daha uzun süre eziyet edilirdi: "Ateş, beceriksizce hazırlanmıştı ve rüzgârın yönü tersti, aşırı işkence çekti."

Daha sonra suçluyu boğup cesedini ateşe atmak adet haline geldi, ancak bu her zaman tasarlandığı gibi olmuyordu. Strutt, 1775 tarihli yazısında şöyle der:

"Bugün alınan bir ilamda, bir kadın kocasını öldürmekten diri diri yakılmaya mahkûm edildi. Ancak cezalar her zaman hafifletilir, çünkü önce boğulurlar. Catherine Hayes davasında (birkaç yıl önce, kocasını öldürmüştü, kazığa bağlanıp yakılma cezası verilmişti) niyetleri kadını önce boğmaktı; fakat mahkûmu boynuna bağladıkları urgandan çekip kazığın yanına getirdikleri sırada, odunların ateşlenmesi üzerine alevlerin tam olarak boğulmamış mahkûmlara ulaştığı da oluyordu - ona da aynısı oldu; odunlar aniden tutuştuğu ve rüzgâr da arttığı için, urganı çeken infazcıların yüzleri duman ve alev içinde kaldı ve kadın tam boğulmadan urganı bırakmak zorunda kaldılar; sonuçta, orada bulunanlardan öğrendiğime göre, kadın ölmeden önce büyük eziyet çekti. Artık mahkûmları önce asıyorlar, sonra çevresindeki odunları tutuşturuyorlar ve gövde küle dönüyor."

Kazığa bağlayıp yakarak infaz etmek, İspanyol engizisyoncuları veya İngiliz mahkemelerince hiçbir zaman bir işkence biçimi olarak görülmedi. Bununla birlikte, İtalya ve İspanya Engizisyonları'nda, daha az görülmekle birlikte mahkûmları itirafa zorlamak için diğer ülkelerde, uygulanan üç gözde işkence yönteminden biri olan "ateşle işkence" vardı. Suçlanan kişi (işkence erkeklere de kadınlara da aynı biçimde uygulanırdı) tomruklara bağlanırdı.

Bacaklar ve ayaklar soyulur ve tabanlar domuz yağıyla yağlanırdı. Bir ateş yakılır ve suçu kabul ettirmek için ayaklar kelimenin tam anlamıyla ateşte kızartılırdı. Ateşin verdiği dayanılmaz acıyla mahkûm haykırmaya başladığında ateşin önüne bir ağaç ya da metal paravan konur ve itiraf etmesi istenirdi. Eğer kabul etmezse paravan kaldırılır ve mahkûma yine ateşle işkence edilirdi. Kurban itiraf edene ya da bayılana kadar bu devam ederdi. Ateşle işkence, genellikle makara ve işkence tezgâhı işe yaramadığında ya da, herhangi bir nedenle, bu işkenceler uygulanamadığı durumlarda kullanılırdı.

Beyazların ellerine düşen yerlilere uyguladıkları işkenceler, yerlilerin kendilerine uyguladıklarıyla benzerlik taşır. Bartholomew De Las Casas şöyle diyor:

"Bir keresinde dört beş Kızılderili şefinin ağır ateşte kızartıldıklarını gördüm; biçare kurbanların dehşet verici haykırışları emri veren görevliyi öğle uykusunda rahatsız ettiğinden, boğulmalarını emretti ancak görevli muhafız (adını biliyorum, Sevilla ile olan bağlantısını da biliyorum) emri yerine getirmedi; çığlıklarının duyulmaması için ağızlarına tıkaç soktu, ateşi kendi elleriyle canlandırdı ve onları bile bile, diri diri kızarttı - kendi gözlerimle gördüm."

Ateşle işkence, hırsızlar ve diğerleri tarafından bilgi sızdırmak amacıyla da kullanıldı. 18. yüzyılın yol kesen eşkıyası Richard Turpin, bir kadını kendi evinde ateşin üzerine oturtup,

Kitapta anlatıldığı gibi diri diri yakılan bir suçlu.

orada zorla tutarak paralarını sakladığı yeri söylemişti.

Fransa'da bütün hafif suçların cezası fleur-de-lis ile damgalanmaktı. Bu cezalandırma biçimi Rusya'da 15., 16., 17. ve 18. yüzyıllarda yaygın biçimde uygulandı. Ek olarak, kölelerin, alışıldığı üzere, alınları ve yanakları dağlanırdı.

Haşlamak ve Kızartmak

Haşlayarak öldürmek çok eski bir infaz biçimidir. Eski kaynaklarda tekrar tekrar konu edildiğini görürüz. Modus operandi (uygulama yöntemi) basitti. Su, yağ veya balmumuyla dolu koca bir kazan ya da başka bir kap kaynayıncaya kadar ısıtılır ve kurban, çoğunlukla önce başı olmamak üzere, bunun içine atılırdı. Veya cellatlar kurbanlarının acısını uzatmak istediklerinde, elleri ve kolları bağlı, başı dışarıda olan kurban, kazanın içine konur ve içindeki sıvı yavaş yavaş kaynama derecesine getirilirdi. Kızgın tava yöntemi, kurbanın içi yağ, balmumu veya zift dolu genişçe ve sığ bir kaba konulup diri diri kızartılması dışında haşlamaktan pek farklı değildi. Bu işlemin bir başka çeşidi de altında ateş yanan bir ızgara veya sac kullanılmasıydı.

Yazındaki bu tür işkence tanımlamaları içerisinde, Josephus'un aktardığı ve Makabicileri anlatan işkence hikâyeleri, belki de en ünlü olanıdır. Josephus, acımasız canavar Antiokhos'un emriyle, bir anneyle yedi oğluna yapılan işkenceleri ve infazı anlatır.

"Tiran onları boğa-organıyla dövdürdü; Makabi önce büyük oğlanın soyulmasını emretti; oğlan elleri bağlı halde işkence tezgâhına yatırıldı, en zalim biçimde dövüldü, işkenceciler oğlanı emredilenden kat be kat fazla dövdüler. Sonra işkence çarkına kondu ve ayaklarına ağırlıklar asıldı, öyle sımsıkı gerildi ki sinirleri ve iç organları dağıldı; yine de bütün bu süre içinde Tanrı'ya seslenıyordu. Bir ateş yakıldı ve işkence çarkına gerildi, bu halde ateşe atıldı, alevlerden öyle yandı ki bağırsakları ortaya çıktı, hâlâ kendisindeydi. Ardından ateşten alınarak katledildi, dili koparıldı ve kızgın tavaya kondu, düşmanlarının hayranlığı, annesi ve kardeşlerinin ölümünü kurtuluş olarak karşılamalarıyla bu hayattan göçtü.

"Peşinden Aber adlı ikinci kardeş askerlerce sürüklenip getirildi; Tiran ona bütün işkence aletlerini gösterdi ve kurbanı yemesini istedi; reddetmesi üzerine elleri zincirlerle bağlandı ve bu halde asıldı, derisi başından dizlerine kadar yüzüldü, göğsündeki iç organları görünüyordu: Sonra üstüne kana susamış zalim bir panter salındı, ancak hayvan onu koklayınca zalimliğini unuttu ve ona hiçbir zarar vermeden uzaklaştı. Bu, Tiran'ın öfkesini artırdı ve Aber'in çektiği işkence daha da uzadı. Haykırışından hemen sonra ruhu Tanrı'ya kavuştu.

"Sonra üçüncü oğlu Machır getirildi. Tiran yeni işkenceler türetmişti, bir küre getirmelerini emretti, bütün kemikleri en acınacak biçimde çekilerek eklem yerlerinden çıkarılıp kürenin üstüne bağlandı; sonra baş ve yüz derisi yüzüldü ve işkence çarkına alındı ama kemikleri daha beter gerilemezdi, çünkü hepsi önceden çıkmıştı, fena halde kan akıyordu - sonra dili kesildi ve kızgın tavaya oturtuldu, ruhunu Tanrı'ya teslim etti."

Josephus dehşet verici ve sinir bozucu anlatımına devam eder. Dördüncü çocuk Judas'ın kazığa bağlanıp dövülüşünü, dili koparılıp işkence çarkında can vermeden önce nasıl eziyetlere uğradığını anlatır; beşinci çocuk Achus'un pirinç kaba atılışını, altıncı çocuk Areth'ın bir direğe bağlandıktan sonra başaşağı çevrilip, yakacak ama öldürmeyecek bir mesafede ateşe tutuluşunu, sivri uçlu aletlerle gövdesinin her yerinin delik deşik edilişini ve dilinin kızgın kerpetenle koparılışını ve sonunda kızgın tavaya konuluşunu anlatır; en küçükleri Jacob'un kızgın tavada pişirilmeden önce ellerinin kesilişini ve dilinin koparılışını anlatır. Bunlardan sonra, Antiokhos, her Spartalı kadını delirtmeye yetecek bu hunharca ve dehşet verici işkenceleri görmekten çektiği ıstırapla zaten aklını yitirmiş olan anneye döner. "Onu soydurdu, ellerinden astırıp zalimce kamçılattı. Göğüsleri ve cinsel organları kesildi ve o da kızgın tavaya kondu."

İngiltere'de haşlayarak öldürmeye bir örnek, 1530 yılında, Smithfield'de John Roose adlı bir aşçının infazıydı; Rochester Piskoposu'nun hanesinden on yedi kişiyi zehirlemekten -ikisi ölmüştü- infaz edildi. The Percy Anecdotes'dan okuyoruz; "Eskiden beri uygulanan bir yasaya göre, Roose haşlanarak ölmeye mahkûm edildi; infaz yöntemi olarak korkunç bir karar." Ve 1541'de, aynı yerde, Margaret Dawe benzer bir suçtan taşlanarak öldürüldü.

Makabelerin işkenceleri. (Clark'ın Martyrologia'sından, 1677).

İşkencenin Tarihi,
George Ryley Scott, Çev: Hamide Koyukan, Ankara, Dost Kitabevi 2001.

Gündemdeki

TARİH

ORHAN KOLOĞLU

Neyse ki R.E. Koçu ve 10. Yıl Marşı var

Toplumsal yaşamımızda isimleri sıkça anılan iki doktor vardır. Birincisi 1880'lerin Marko Paşa'sı... "Derdini Marko Paşa'ya anlat" deyimi adeta atasözü haline gelmiştir. İkincisi Mazhar Osman'dır (1884-1951). Davranışlarında ölçüyü kaçıran, bir bakıma delilik işaretli gösteren herkese Mazhar Osman'a uğraması gerektiği anımsatılır. Marko Paşa'dan bir sonraki kuşağa mensup olmakla birlikte o da bu dünyadan göçmüştür.

Liz Behmoaras adında bir yazar Mazhar Osman'ın yaşam öyküsünü kaleme almaya kalkışınca adeta "Mazhar Osmanlık" olduğu iddiaları gündeme geldi. İddia bize ait değil. Üstad konusunda uzman olduğunu ileri süren ve o mesleğin sözcüsü bir dergide (3P=Psikiyatri, Psikoloji, Psikofarmakoloji; Eylül 2001, s.499, 524) yazısına yer verildiğine göre buna yetkisi de olan Doktor Şahap Erkoç kitabın uydurmalardan ve intihallerden (başkalarından kaynağı belirtilmeden aktarmalardan) meydana geldiğini ileri sürdü. Bir yorum yapmadan önce, suçlamaların ana hatlarını aktaralım:

- Danışman olarak başvurduğu kişiler konunun uzmanı değil.

- Kitap sadece bir 'pulp fiction=ucuz roman.'

- Yazar belgesel diyor ama sadece bir roman ve hayali.

- Kitabın birçok bölümü Tevfik Sağlam'ın (1882-1963) *Nasıl Okudum* adlı kitabından monte edilmiş, yani intihal.

- Hiçbir tanığı olmadığı halde Mashar Osman'ın annesinin sadomazoşist olarak nitelenmesi, çocuğunu dövdüğü, babasının alkolik olduğu hakkındaki bilgiler uydurma. Oysa eldeki tek bilgiler anne ve babasını sevdiği hakkındadır.

- 1884'te doğan Mashar Osman dört yaşındayken top oynamayı hayal ediyor. Oysa o çağda Türk toplumunda top yoktu.

- Mashar Osman 19. yüzyılda plastikten yapılmış yakalık kullandırtılıyor, oysa plastik 1938'de bulundu, Türkiye'de 1960'larda kullanıldı.

- Gizli dergi çıkardığının aslı yoktur, hayatında asla politikayla ilgilenmemiştir.

- Mashar Osman'ın doğumundan altı yıl önce ölmüş Kırımlı Aziz Bey onu Tıbbiye'de hoca yapmış.

- Tevfik Sağlam'ın kitabından montajla Mazhar Paşa hakkındaki makroloji Mashar Osman'a mal edilmiş, oysa 1921'de yazdığı yazılarda tam tersi görüşler var.

- İlk fotoğrafı olarak sunulan ilki değildir.

- Kitabında Mashar Osman'ın annesinin Sabetaycı (Dönme) olduğu ileri sürülüyor ama 5.9.2001 tarihli *Şalom* dergisinde çıkan söyleşide Dönme (Selanikli) olmadığını söylüyor.

- Annesinin bir Çerkes prensinden geldiği, babasının da Şubetgo Bey olduğunu iddia eden için en uygun niteleme 'Pseudologia Fantastica'dır.

- Mashar Osman'ın hastaya belinden iğne yapmayı (İntratekal enjeksiyon) beceremeyince hocasının "Elin yatkın değil, sen akliyeci ol" dediği yazılıyor. Yaear belden su alma ve belden iğne yapmanın asabiyede rutin olduğunu bilmiyor. Yetmiyormuş gibi daha sonra onun sık sık ilikten su alıp iğne yaptığını yazıyor.

- Mashar Osman'a 1904-5'te Raşit Tahsin'in Kraepelin'den yararlanarak yazdığı kitabı okuduğu belirtiliyor, oysa o kitap 1920'de yayımlanmıştır.

- 1908 öncesinde şizofreni gibi terimlere alışmaya çalıştığı belirtiliyor, oysa bu terim 1911'de belirmiştir.

- İkinci Meşrutiyet öncesinde Neyzen Tevfik ile buluşturuluyor, oysa Neyzen 1903-1908 arasında Mısır'a sığınmıştı.

- İkinci Meşrutiyet öncesinde bıyığını Enver'in bıyığı şeklinde kestiği belirtiliyor, ama o çağda Enver kimsenin bilmediği bir ufak subaydı.

- *Tababeti Ruhiye* isimli kitabını yazmış -1908'lerde- ve yayınevinden aldığı avans ile Almanya seyahati yapmıştır, deniyor. Oysa kitabın 1928'deki ikinci baskısında eserin rağbet görmediğini ve uzun yıllar depolarda kalıp çürüdüğünü belirtir.

- 1909'da Almanya'da çalışırken Cerletti, Spatz, Jakop von Meduna adlı mesleklerinin zirvesindeki uzmanlarla karşılaşıp onlardan çok şeyler öğrendiği ileri sürülüyor. Oysa aynı kuşaktandırlar ve birlikte asistanlık yapıyorlardı. Cerletti 1938'de ün kazanmıştır. Von Meduna ile hiç çalışmamıştır.

- Mashar Osman askerliğe veda ettikten sonra Birinci Dünya Savaşı'nda tekrar askere alındı deniyor

Askerliğe veda ettiğinin aslı yoktur.

- Haydarpaşa Askeri Hastanesi'ne Birinci Dünya Savaşı sırasında başhekim oldu, deniyor. Yanlış.

- Neyzen Tevfik, Haydarpaşa Hastanesi'ne sarhoş halde elini kolunu sallayarak gelip klinik şefinden habersiz yatıyormuş. Oysa hastaneye Mashar Osman'ın bile parolayı söylemedikçe alınmadığı bilmiyor.

- Edirne Darüşşifası'nı I. Beyazıt yaptırdı. Hayır II. Beyazıt.

- 30 Ağustos 1922'den hemen sonra Toptaşı'nın başhekimliğine tayin edilmiş olamaz, İstanbul hâlâ işgal altındaydı. Tayin 1824'te.

- Mashar Osman'ın kadın ilişkileri, aşkları ve en mahrem yatak odası yaşantıları hayalden uydurularak ballandıra ballandıra, abartılı ve ayrıntılı bir biçimde anlatılmış. Cinsellik kitabın birçok yerinde ön plana çıkıyor. Kendisi şehvet düşkünü kadınları sürekli aşağılayan biri olarak karşımıza çıkarılıyor. Konuyu ballandıra ballandıra anlatabilmek için kadın kahramanlar da eklenmiş ve yazara göre Mashar Osman'ın düşüncesi şu: "Kadın dediğiniz pisuar gibidir. Bir iki işersin, rahatlarsın. O kadar."

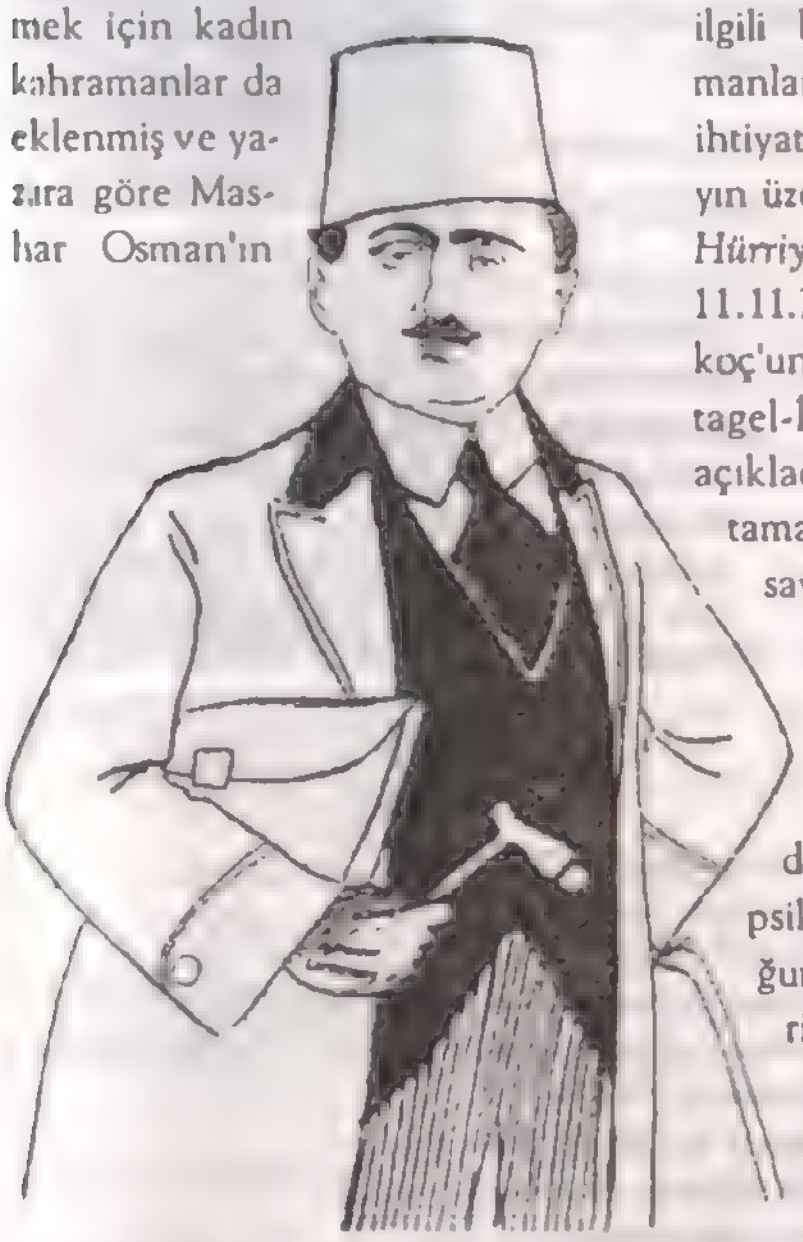

Mazhar Osman'ın Behmoaras'ın kitabında bulunan karikatürü.

Hataları konusunda 25 sayfa yazı yazılabilen bir kitaptan daha fazla örnek vermek hiç de zor olmayacaktır. Biz sadece bazılarını gösterdik.

Erkoç'un son yargısı şöyle: "Behmoaras'ın psikiyatri terminolojisi, tıp tarihi, özellikle depsikiyatri tarihi ile ilgili bilgi aktarabilmek ve yorum yapabilmek için gerekli minimum formasyondan da yoksun olduğu anlaşılıyor. Yazar bu konulara da yer vererek kitabına aynı zamanda bir psikiyatri tarihi izlenimini vermek istemiş(?)."

Kanımca kitabın başarısı yazardan çok yayımcının medyadaki tanıtım kampanyası sayesinde gerçekleşmiş. Yani verilen reklamlara bağlı. Yine de Hakkı Devrim, Cyrano de Bergerac'ı Türkçe'ye çevirenin Sabahattin Eyüboğlu değil, Sabri Esat Siyavuşgil olduğunu anımsatıyor. En dikkatli edebiyat eleştirmeni olan Doğan Hızlan "Mashar Osman'ın mesleğiyle ilgili bölümleri sanırım ancak uzmanlar değerlendirebilirler" diyerek ihtiyat kaydını koymuş. Nitekim olayın üzerine en ciddiyetle giden yine *Hürriyet* oldu. Sefa Kaplan 11.11.2001 tarihli sayıda gerek Ş. Erkoç'un gerekse Profesör Günsel Koptagel-İnan'ın eleştirilerini özetle açıkladı. Suçlanan yazar da bunların tamamını kabul etti. Örneğin 432 sayfalık kitabın 67 sayfasını Tevfik Sağlam'ın kitabından almış. Mazhar Osman'ın ellinci ölüm yılına yetiştirmek için işi aceleye getirdiğini, bu yüzden fazla hata olduğunu ve de psikiyatri tarihine yabancı olduğunu da kabul etti. Ne kadar garip ki *Cumhuriyet Kitap* ilavesinin 31.1.2002 tarihli sayısında aynı Behmoaras, "Eserimin hiçbir yerinde intihal yoktur" demekten de geri kalmadı. Hatta "Epey tarihsel yanlışınız da varmış" sorusuna da küçümser bir yanıt vermekten de çekinmedi:

"Kimileri önemli, kimileri önemsiz tıp tarihi ve tıp terminolojisi hataları vardı ki, bunları, kitabı okumuş birçok doktor da farkına varmadığını itiraf ettiler. Bu hatalar beşinci baskı için düzeltildi. Sadece tıp tarihine hizmet için bunca yanıp tutuşulsaydı, bu hatalar kitap çıkar çıkmaz sıralanır, yayınevine ya da bana bildirilirdi ve dört baskıda tekrarlanması önlenmiş olurdu."

Basılmış kitabındaki hatalarından dolayı kitabı okuyup zamanında uyarmayanları suçlu gösteren ama acceyle hatalı ve eksik yazdığından sıkılmayana hayran kalmamak mümkün olmuyor. Mazhar Osman kitabı üzerinde durmamın sebebi piyasaya sürülen tarihi roman ve biyografi kitaplarında benzeri davranışlara çok rastlamamız oldu. Burada yazarı kadar yayınevine de uzman danışmanları olup olmadığını sormak gerekiyor.

Ne kadar acıklı!.. Tıpkı coşmak için toplumumuzun hâlâ Onuncu Yıl Marşı'nı okuması gibi, topluma tarihi sevdiren eserler için de Reşat Ekrem Koçu *Üstadın* eserlerine yeniden sarılıyoruz. "Üstad" dedim ama bu tür hitaplardan hiç hoşlanmazdı. Ben *Yeni Sabah*'ta yazı işleri müdürlüğü yaparken o da devamlı eserlerini bizde tefrika ederdi ve ne kadar övgüden kaçındığını, ama mürettip hataları karşısında bile nasıl hassas davrandığını çok iyi anımsarım. Onun gibi, tarihi kitlelere -bilimsellikten uzaklaşmadan- sevdirmek için bütün yaşamını feda eden biri, bu tür, örneğin Mazhar Osman kitabı hakkında neler söylerdi tahmin edebiliyorum. Bilenler bilir, Üstad, Neyzen Tevfik kadar küfürbazdı.

Bir de aklıma "Bilmeden fikir yürütünlere" çatan Uğur Mumcu geliyor. Bilmediği konuda kitap yazana acaba ne derdi?..

KİTAP DAĞARCIĞI

Bilim Tarihi

ORHAN KOLOĞLU

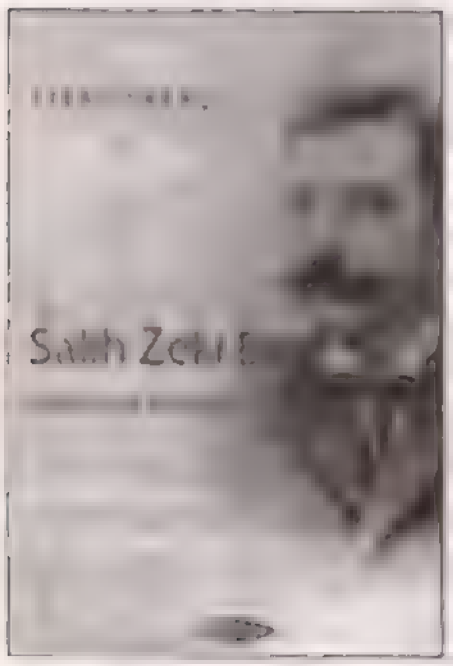

Salih Zeki Bey Hayatı ve Eserleri

CELAL SARAÇ
Yay. haz. Yeşim Işıl Ülman

İstanbul, 2001, Kızılelma Yay., s. 188,
ISBN 975-8334-08-5

Yüksek matematiğin ilk kez orta ve yüksek öğretim düzeyinde öğretilmesini sağlayan, bu alanda çok sayıda ders kitabına imza atan, doğu matematikçilerinin bilime katkılarını ortaya koyan eserler veren, bilim tarihimizde önemli bir yeri olan kişinin biyografisi. 1864-1921 arasında yaşayan Salih Zeki, Tanzimat'la başlayan çağdaş bilime açılma sürecinde beliren aydın fenciler silsilesinin en son halkası sayılmaktadır. Aralarında en kudretli ve açık ifadeli, en çok eser bırakanı olarak tanınıyor.

Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji

AYKUT KAZANCIGİL

İstanbul, 1999, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yay., s.366, ISBN 975-94326.

Bilim konusunda genel bir tanımlama ve Osmanlı öncesi bilimi hakkında kısa bilgi verildikten sonra Osmanlı dönemi 150'şer yıllık dört bölümde inceleniyor (1299-1453, 1453-1603, 1603-1789, 1789-1922). Başlangıç, atılım, durgunluk ve yeni yapılanma diye isimlendirmek de mümkün. Uzun soluklu bir çalışmaya dayanması sebebiyle eser zengin bir kaynakçaya sahip. Kolay anlaşılır bir üsluba sahip olması sebebiyle uzmanlar dışında meraklıların da yararlanabilecekleri bir eser niteliğine sahip.

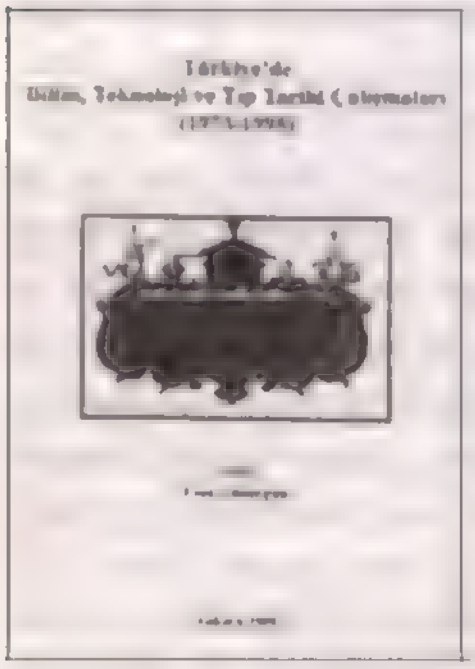

Türkiye'de Bilim, Teknoloji ve Tıp Tarihi Çalışmaları

Editör: FEZA GÜNERGUN

Ankara, 2000, İstanbul Üniversitesi Bilim Tarihi Yayınları, s.604,
ISBN 995-404-554-2

Son 25 yılın değerlendirilmesi (1973-1998) ve yeni ufuklar konusunda Ekim 1998'de İstanbul'da düzenlenen sempozyuma sunulan 26 bildiriyi içeren bir kitap. Dolayısıyla Türkiye'deki son dönem bilimsel faaliyetlerinin bir genel bilançosu niteliğini taşıyor. Kitabın sonuna eklenen aynı döneme ait bilim, teknoloji ve tıp tarihi konularındaki bibliyografya bu alanlarda araştırma yapacaklar için önemli bir kaynak oluşturuyor.

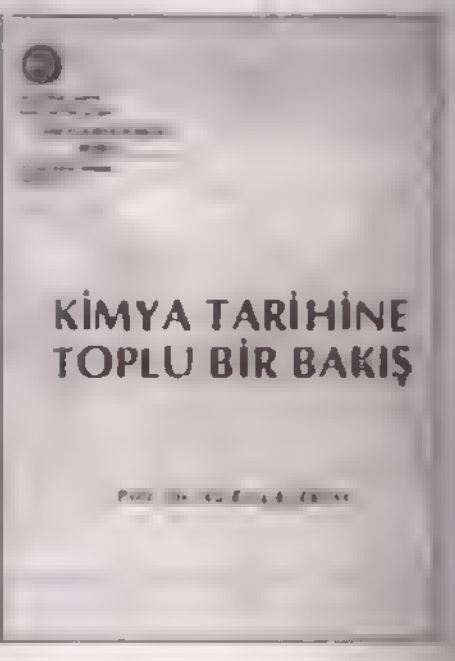

Kimya Tarihine Toplu Bir Bakış

ALİ RIZA BERKEM

İstanbul, 1996, Türkiye Kimya Derneği Yayınları, s.242

Yazar ayrıntılı olarak bir kimya tarihi yayımlamak amacıyla değil, kimyanın ülkemizde bugünkü gelişmiş durumuna ulaşıncaya kadar geçirmiş olduğu aşamaları, ayrıntılarına girmeden, ana çizgileriyle özetlemiş. Eser üç ayrı bölümde düşünülebilir. Başlangıçtan 154. sayfaya kadar dünyada kimya bilimin gelişmesi ve sanayinin oluşması anlatılıyor. 155-192 sayfalarda, 1918'de kimya öğretiminin üç öğrenci ile ülkemizde başlamasından günümüze kadarki gelişimi inceleniyor. Son kısımda çağımızdakl durum ele alınıyor.

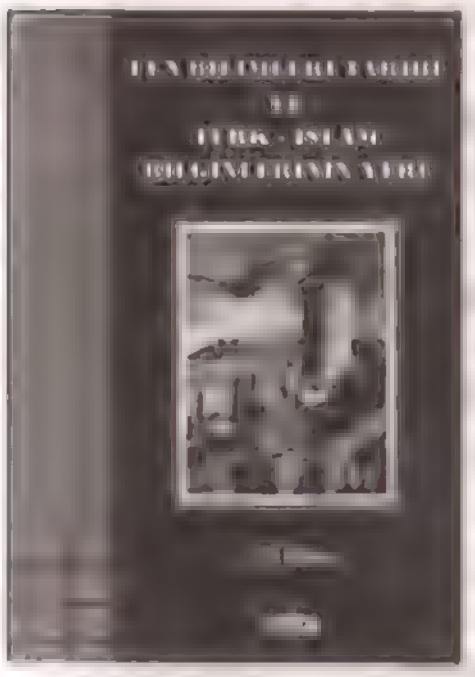

Fen Bilimleri Tarihi ve Türk-İslâm Bilginlerinin Yeri

LÜTFİ GÖKER

İstanbul, 1998, Milli Eğitim Bak. Yay., s.636

Bilimin evrensel evrimi aktarılırken, Batı'dan, Doğu'dan ve özellikle İslâm aleminden gelen katkılar ve bilgi aktarımında eksik bırakılan hususların rolü üzerinde özellikle duruluyor. Bilimi bütün İnsanlığa ortak bir alan olarak düşündüğü için Türk ve İslâm bilginlerine özel bir önem ve geniş yer vermiş. Türk sözcüğünün öncelikle kullanılması bir önyargının varlığını gösteriyor, zira İslâm aleminin katkısının önceliği inkâr edilemez. Yine de yazar "ülkemizde ilk ve tek" saydığı çalışmasında eksiklikler bulunabileceğini kaydetmekten de geri kalmamış.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Doruğu 16. Yüzyıl Teknolojisi

Editör: KÂZIM ÇEÇEN

İstanbul, 1999, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi İSKİ Yay., s.349

Çöken Bizans'ın mirası üzerine Osmanlı yönetiminin getirdiği yeni yapılanmanın bir bilançosunu yansıtan kitapta bulunan 14 makalede şu konular ele alınıyor: Su tesisleri ve su dağıtım sistemi, su yollarında künkler, debi ölçme tertibatı ve su terazileri, kent kavramının doruğu, kubbeli Büyük Sinan yapıları, camcılık, çini ve seramikler, kâğıt imali, yollar, köprüler, menzilhaneler derbent teşkilâtı, astronomi, zaman belirleyen aletler, haritacılık, tersaneler ve gemi teknolojisi, askerî durum, silah tekniği.

Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi

EKMELEDDİN İHSANOĞLU-RAMAZAN ŞEŞEN-CEMİL AKPINAR-İHSAN FAZLIOĞLU

İstanbul, 1997, IRCICA Yay., c.I, s. CCIII-448, c.II, s.449-1146, ISBN 92-9063-070-1

Osmanlı döneminde ilki 1417'de ölen gökbilimciden Osmanlı çağında yetişip Cumhuriyet'e aktarılan iki kişiye kadar 582 müellifin 2438 eseri teker teker ayrıntılı şekilde tanıtılmaktadır. Ayrıca müellifi bilinemeyen on eser bulunuyor. 1985 yılında başlatılmış olan çalışma Türkiye kitaplıklarının yanısıra yurtdışı kitaplıklarda da yapılan araştırmalarla mükemmel bir hale getirilmiş. Astronomi konusu üzerinde çalışanların bu vazgeçemeyecekleri başvuru eserinde Arapça ve İngilizce açıklamalar da var.

İstanbul Üniversitesi Kimya Fakültesi'nin Kuruluşunun 30. Yılı

(20 Kasım 1967-20 Kasım 1997)

Yay. Haz. EMRE DÖLEN

İstanbul, 1997, Çetin Matbaacılık, s.199

Kimya eğitiminin 20. yüzyılın başından itibaren geçirdiği evrelere ait bilgiler içerdiğinden, konu üzerinde araştırma yapacaklara önemli bir başvuru kaynağı oluşturuyor. Kimya Fakültesi'nin kuruluşu, Mühendislik Fakültesi içindeki dönemi ve bu değişime ait belgeler yine araştırmacılar için önemli. Fakülte döneminde yayımlanan 49, mühendislik dönemindeki 40 yayının listesi de var. Eserin asıl özelliği, hemen yarısının 1976 yılı öğretim kadrolarının tanıtımına ve eski yıllıklardan alıntılara ayrılmış olmasında.

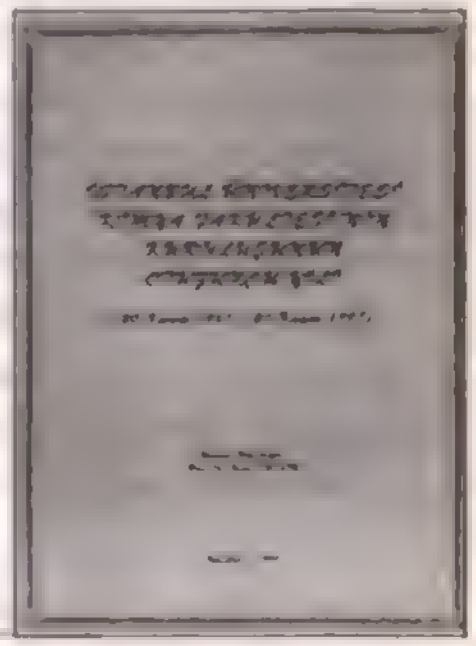

KİTABİYAT

Devletin Şahsında Modernliğin Akıbeti

BEDRİ GENCER

Devlet, özellikle klasik siyaset biliminin temel inceleme konusudur. Klasik ve modern siyasal teoride devletin kökenine ilişkin bir sürü teori üretilmesine karşın bunlar birer kurgu, spekülasyon olmaktan öteye gidememiştir. Bir tarihçinin ürünü eldeki çalışma ise, havada kalan spekülasyon yerine sağlam bir tarihî-sosyolojik incelemeyle devletin serüvenini bize anlatıyor. Özelikle içinde bulunduğumuz, modernliğin tüm öncüllerinin ve kurumlarının sorgulandığı postmodern süreç, böyle bir incelemenin önemini daha da arttırıyor. Bugün modernliğin krizinin yansıtan kurumların başında devlet geliyor. Dolayısıyla kitabın başlığında olduğu gibi "devletin doğuşu ve çöküşü"nü incelemek, modernliğin serüvenini de incelemek anlamına gelmektedir. Gerçekten yazar, bu oldukça verimli ve ansiklopedik çalışmasında modernliğin öyküsünü, bu merkezî kurumun tarihi olarak sunuyor bize. Devlet, yazar bizi uyarıyor, evrensel bir olguyu ifade eden hükümet veya siyasî düzenle karıştırılmamalıdır. Devlet, ne görülebilen, ne işitilebilen, ne dokunulabilen soyut bir varlıktır. O, ne yönetenler, ne de yönetilenlerle özdeştir; ikisini de kapsar ve üstlerinde olduğunu iddia eder. O bir şirket gibi, hak ve ödevlere sahip olan ve gerçek bir kişi gibi önemli faaliyetlerle meşgul olan tüzel bir kişiliktir. Nitekim 'tüzel kişilik' kavramının ortaya çıkışı, evrende aşkın veya içkin bir iradeyi dışlayan Batılı dünya görüşündeki köklü bir dönüşümün eseridir ve devlet, bu 'kurgusal özne'lerin en önemlisidir. Yazar, 6 bölüm ve sonuçtan oluşan kitabının, 'Devletten önce: MS 1300'e kadar tarih öncesi' başlıklı 1. bölümünde devlet-öncesi şu dört siyaset-biçimini, bunların devletle benzerliklerini ve farklarını. anlatıyor: 1. Yöneticisiz kabileler, 2. Şefliğe sahip kabileler, 3. Şehir-devletleri, 4. Güçlü ve zayıf imparatorluklar. Diğer bölümler de şöyle: 2. Devletin doğuşu: 1648 1300 arası, 3. Bir araç olarak devlet: 1648-1789 arası, 4. Bir ideal olarak devlet: 1789-1945 arası, 5. Devletin yayılışı: 1696-1975, 6. Devletin çöküşü: 1975- ve Sonuç: Devletin ötesinde.

Martin van Creveld

The Rise and Decline of the State

Cambridge University Press, Cambridge, Pp. 439, ISBN 0521-65629-X.

Devlet, yazarın hep artikel(the) ile kullandığı gibi, coğrafî olarak XVI. yüzyılda Batı Avrupa'da ortaya çıkan tarihî bir siyaset biçimidir. 'Şehir-devleti' deyimi bir anakronizmdir; çünkü devlet zaten şehrin yerini almıştır. Eserleri Türkçe'ye de çevrilen Cornelius Castoriadis gibi bazı düşünürler, bu nedenle, Aristo ve Eflatun'un 'şehre özgü siyaset' anlamına gelen eserlerini (Remzi Kitabevinin Türkçe tercümelerinde olduğu gibi) 'devlet' olarak çevirmenin büyük bir yanılgı olduğunu belirtiyordu. İsim babası Machiavelli ile başlayan 'iktidar politikası' sürecinde temelde Kiliseye karşı mücadeleyle gelişen devlet, sonunda onun akıbetine maruz kalmıştır. Bürokratik hiyerarşi ve egemenlik kavramı gibi temel kavramsal ve kurumsal çerçevesini Kiliseden alan Devlet, bir süre sonra tıpkı onun gibi bir iktidar aygıtı haline gelmiş, dolayısıyla 'anarşizm' ile, Kilisenin karşılaştığı 'anti-klerikalizm' gibi yoğun direnişe uğramıştır. Sonuç kısmında yazarın dikkati, artık

* Kocaeli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

ayakta kalması iyice zorlaşan devlet yerine, organik bir siyaset dünyasına, şehir'e dönüş imkanları üzerine yoğunlaşıyor. Yazarın incelemesine aldığı gibi, devletin, Batı-dışı kültürel alanlara da yayılması, İslam gibi devlete yabancı bir dinin mensupları için, Türkiye'de olduğu gibi, 'devlet kurmak, devleti ele geçirmek' gibi tartışma ve mücadelelerle büyük gerilimler yaratmıştır. Dolayısıyla Batının kendi iç sorunu olmaktan çıkan devletin yaşadığı krizin postmodernizm sürecinde yoğun bir şekilde sorgulanması, bizim gibi Batı-etkisinde kalan kültürlerin kimlik arayışı sürecine ciddi açılımlar sağlayacak, devlet-eksenli politikanın gölgelediği kültürel öze dikkatleri çevirecektir.

Özellikle devleti 'kutsallaştıran' bir siyasal kültürün, 'siyasal İslam tehlikesi'nin egemen olduğu Türkiye gibi ülkede böylesine çığır-açıcı bir eseri çevirmek, çok kişinin zihni rahatını kaçırabilir.

Avrupa'nın Parçası Olarak Osmanlı Tarihi

Batıda Osmanlı tarihini inceleme ve öğrenmeye yönelik ilgi giderek yoğunlaşırken, dünyanın en eski yayınevi olan Cambridge, yerli ve yabancı en seçkin 'Ottomanist'lerden kaynak yayınlarıyla öne çıkıyor. *Avrupa Tarihine Yeni Yaklaşımlar* isimli bir ders-kitabı dizisi içinde yayınlanan son iki eser de yayınevinin şanına yaraşır nitelikte. Kitapların içinde yer aldığı diziden anlaşıldığı gibi, Batılı tarih-yazıcılığı, artık Osmanlı tarihini kendi tarihlerinin 'integral' bir parçası olarak görme ve anlama noktasına gelmiş durumda. Kitaplar, gerek Batı, gerekse Osmanlı tarihiyle ilgili en son bilimsel bulgu ve metotlar ışığında yazılan, son derece nitelikli sentezler olarak duruyor. Alandaki ümit verici gelişmelere karşın hala alınacak çok mesafe olduğunu vurgulayan yazara göre kitap, dolayısıyla, Osmanlı tarih-yazıcılığının hata ve sevaplarını yansıtmaktan başkasını yapamaz. Daha önce *İzmir and the Levantine World, 1550-1650* adlı eseriyle tanıdığımız Daniel Goffman, bu özgün sentezinde kısaca, erken modern Avrupa ile etkileşim içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun kurumsal ve kültürel formasyonunu ele alıyor.

Kitabına Osmanlı'ya yönelik oryantalizm mirası steryotipler ile başlayan Goffman, bunların arkasında yatan 'inanç' unsuru üzerinde duruyor. Oysa, gerçek tarihin, din ve inanç hassasiyetlerinin sonucu önyargıları aşan kendine özgü bir dinamiği olduğunu vurgulayan yazar, Batı Avrupa'yı 'Uzak Batı', Osmanlı'yı da 'Yakın Batı' olarak nitelendirerek aralarında sanıldığından daha sıkı bir ilişki bulunduğunu, Osmanlı-merkezli bir bakışın her iki tarafın tarihinin

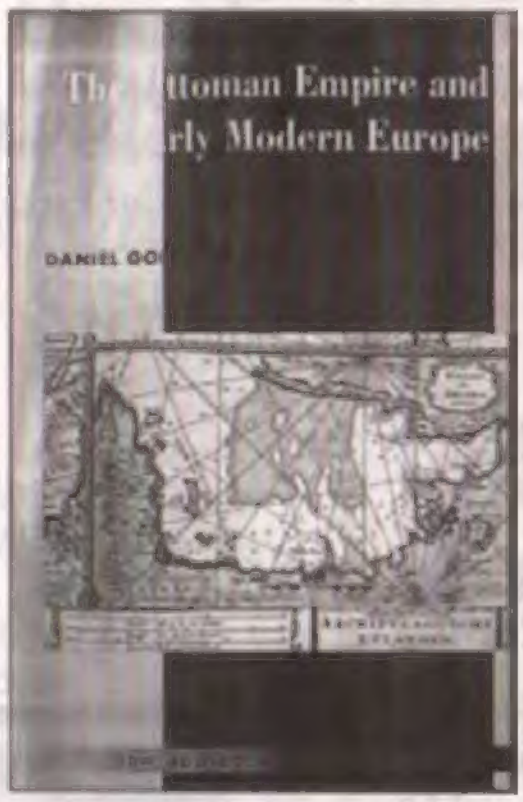

Daniel Goffman

The Ottoman Empire and Early Modern Europe

Cambridge Universitiy Press, Cambridge, 2002, Pp. 273, ISBN 0521-65629-X.

anlaşılmasına da büyük katkılar yapacağını belirtiyor. Ne kadar gönülsüz de olsa Avrupa, sonunda Osmanlı parçasının Bizans'ın halefi olduğunu kabullendi. İstanbul'da oturan Alman, İngiliz, Fransız ve Venedikli diplomatlar sayesinde Osmanlı, 15. ve 16. yüzyıllarda İtalya'da doğan diplomatik sistemin bir parçası, hatta merkezi oldu.

Çalışma, Osmanlı İmparatorluğu ile sair Avrupa arasındaki ilişkilerin araştırılmasına yönelik iki başlı bir yaklaşım benimsiyor. Osmanlı siyasî, dinî, sosyal, diplomatik ve ekonomik ilgilerini, özellikle İmparatorluğun Avrupa anakütlesine ait dengedeki ilişkilerinde incelemeye çalışan metnin yapısı büyük ölçüde kronolojik nitelikte. Burada temel niyet, Avrupa'ya Osmanlı perspektifinden bakmak gibi Osmanlı dünyası hakkında biraz bilgi gerektiren bir yaklaşım olduğu için, metnin birinci kısmı, Osmanlı örgütlenmesine ve insanlarına ağırlık veriyor. Anlatının ikinci kısmı ise, ürettikleri bu tür kurum ve kişiliklerin nasıl Akdeniz ve Avrupa dünyalarıyla etkileşime girdiğini ele alıyor. Bu yapısıyla kitap, Osmanlı hayali geçmişinin inşası, Osmanlı-Venedik çatışmaları ve ticaret, diplomasi, saltanat, Yeniçeri alayları ve diğer Osmanlı uğraş ve kurumlarının gelişimi ve terkibi gibi belli konulara ilişkin yoklamalarda bulunmaktadır. Yazar bunu yaparken, vakanüvis ve arşiv kaynaklarına dayalı geleneksel tarih-yazımının makro perspektifinin yetersizliğini ve mektup, hatıra, günlük gibi alternatif kaynaklar vasıtasıyla tarihe mikro bir perspektiften bakmanın önemini belirtiyor. Kendisi de Kubad Çavuş adlı hayali bir figürün penceresinden ele aldığı dünyayı resmetmeye çalışıyor.

Kanaatimce, çalışmanın önemli yönlerinden biri, Osmanlının doğuşundan itibaren belirginleşen Avrupalı karakterini vurgulaması. Osmanlı, bilindiği gibi, Rumeli (Balkanlar ve Anadolu) ve Arabistan olarak ayırabileceğimiz iki kesimden, diğer bir deyişle merkez ve çevreden oluşuyordu. Balkanlar, hem varidat, tımar düzeniyle sağlanan iktisadî gelir, hem de insan gücü açısından İmparatorluğun belkemiğini oluşturmuş; İmparatorluk bu-

radan aldığı kadar da buraya vermiş, özellikle kültürel-mimarî eserlerle Balkanlara mührünü vurmuştur. Sonuç olarak, hem makro, hem mikro, hem siyasî, hem sosyal tarih açısından bu kadar geniş bir konuyu son derece özlü bir şekilde işleyen çalışma, literatüre değerli bir katkı yapıyor.

Modernliğin Kıskacında Osmanlı

Yine Cambridge University Press tarafından yayınlanan Halil Inalcık ile hazırladığı An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914 adlı abidevî eser ile tanıdığımız Quataert'in bu çalışması, modern dönemi ele alınasına rağmen, klasik dönemi ele alan Goffman'ın çalışmasından önce ilk kez 2000 yılında yayınlanmış, gördüğü ilgi üzerine de 2001 yılında iki kez yayımlanmış. Yine Avrupa Tarihine Yeni Yaklaşımlar isimli ders-kitabı dizisi içinde yayınlanan çalışma, Osmanlı İmparatorluğunun sosyo-ekonomik ve politik tarihini, Avrupa ile etkileşimin zirveye çıktığı modern dönemde ele alıyor. Çalışma, esas itibariyle, eğitsel amaçlardan, amaca uygun derli-toplu bir ders-kitabı üretme ihtiyacından doğuyor. Quataert'in yaklaşımı da, gerçekliği çok-cepheli olarak kavramak amacıyla, devlet-eksenli tarih-yazımı yerine, alternatif 'sivil toplum' gruplarının tanıklığına başvurmak. Ele alınan dönemin karakteristiği, benzer şekilde Osmanlı gibi Batı'nın arkasından gelen bütün toplumların yaşadığı değişim. Dolayısıyla yazar, haklı bir şekilde, Osmanlı deneyiminin, farklı, özgül olmakla birlikte, nev'i şahsına münhasır veya yegane sayılamayacağını belirtiyor. Bu sebeple, Osmanlı'ya özgü tarihî şartların belirlediği farklı, yegane yönlere vurgu yaparken, emsali toplumların yaşadığı değişim sürecindeki ortak kalıplara da dikkat çekmekten geri kalmıyor.

Donald Quataert

The Ottoman Empire 1700-1922

Cambridge Universitiy Press, Cambridge, 2002, Pp. 205, ISBN 0521-65629-X.

Kitabın birinci bölümü, Osmanlı tarihini daha geniş bir bağlama yerleştirerek onun modern Avrupa'nın gelişimindeki rolünü belirtiyor. İzleyen 2 ile 4 arası bölümler, İmparatorluğun kronolojik gelişimini ele alırken, 5 ile 10 arası bölümler, uluslararası ve iç politika, ekonomi, toplum ve popüler kültür, kimlik ve tebaa arası ilişkiler gibi tematik açıdan İmparatorluğu inceliyor. İkinci bölüm 1300-1683 yılları arasında, Osmanlının küçük bir beylikten bir dünya imparatorluğu haline gelişini, siyasî ve askerî başarının arkasında yatan dinamikleri, özgül Osmanlı siyasetini ele alıyor. 1683-1798 dönemini ele alan üçüncü bölüm, çöküş retoriğinden çok Osmanlı ekonomik ve politik yapısındaki hassas değişimleri tespit ederek, İmparatorluğun 18. yüzyıl boyunca ağırlıklı olarak kuzeyde Rusya ve Batıda Avusturya-Macaristan ile savaş ve yenilgilerini anlatıyor. 19. asrı ele alan dördüncü bölüm, Osmanlıyı değişime zorlayan, çok yönlü, karmaşık içsel ve dışsal dinamiklerin iyi bir özetini yapıyor. Beşinci bölüm, Osmanlı perspektifinden küresel düzen hakkında apayrı bir yorum sunarak İmparatorluğun, özellikle Sultan Abdülhamid sayesinde değişen diplomatik ilişki kalıplarını analiz ediyor. Altıncı bölüm, Osmanlı siyasetinin özgül yönlerini analiz ediyor. Otorite ve iktidar kullanımı, muhalefet yönetimi, meşruluk temini, siyasetin dikey/İslamî ve yatay/monarşik boyutları arasındaki denge, merkezî ve ademî merkezî yönetim, konunun anahatlarını oluşturuyor. Yedinci bölüm, yazarın özellikle hâkim olduğu bir konuyu, nüfus, ulaşım, ticaret, ziraat ve imalat gibi unsurlardan oluşan Osmanlı ekonomisini alıyor. Yazar burada tahkiyeci tarih tarafından genelde ihmal edilen iktisadi açıdan, değişime daha somut faktörlerle açıklama getiriyor; genelde hep 'siyasî' boyutta algılanan emperyalizmin iktisadî boyutuna da dikkat çekiyor. Burada örneğin ekonomi, temelde ziraî olarak kalırken, ziraatın kendi içinde esaslı değişiklikler geçirdiğini görüyoruz. Sekizinci bölüm, 'sosyal tarih' bağlamında Osmanlı toplumunun kültürel davranış ve ilişki kalıplarını, gündelik hayatı, kültürel cinsiyetin rolünü ele alıyor. Dokuzuncu bölüm çok-kültürlülük bağlamında Osmanlı toplumundaki tebaa-arası ilişki kalıplarını incelerken, sonuncu bölüm de Osmanlı mirasının günümüzdeki anlamını yorumluyor.

Yazar, somut tarihsel değişim dinamiklerine, örneğin iktisadi faktörlere gereken önemi verirken, kendisinin de itiraf ettiği gibi, Osmanlı siyasî ve sosyal felsefesi, ideolojik ve kültürel trendleri yeterince işleyemiyor. Eserin bibliyografik referansları, bilimsel çalışmaların ulaştığı düzey hakkında fikir vermesi açısından oldukça yararlı.

fest
FEST TRAVEL

"Köşe Bucak İstanbul" Gezilerimiz 12 yıldır Sürüyor

tarih VE toplum
aylık ansiklopedik dergi

5 Ekim 2002 Cumartesi
İSTANBUL'DA ART NOUVEAU YAPILAR
Prof. Dr. AFİFE BATUR

•

5 Ekim 2002 Cumartesi
İZNİK
Öğretim Görevlisi SEZAİ GÜLŞEN

•

6 Ekim 2002 Pazar
FATİH-ÇARŞAMBA
Sanat Tarihçisi
Dr. DENİZ ESEMENLİ

12 Ekim 2002 Cumartesi
BÜYÜKADA
Sanat Tarihçisi Dr. VERA BULGURLU

•

13 Ekim 2002 Pazar
ÜSKÜDAR
Sanat Tarihçisi
Dr. DENİZ ESEMENLİ

•

19 Ekim 2002 Cumartesi
BURGAZADA - KINALIADA
Sanat Tarihçisi
VERA BULGURLU

•

19 Ekim 2002 Cumartesi
SARAYBURNU'NDAN KADIRGA'YA
Sanat Tarihçisi
HAYRİ FEHMİ YILMAZ

20 Ekim 2002 Pazar
EYÜP VE ÇEVRESİ ESKİ ESERLER-I
Sanat Tarihçisi
HAYRİ FEHMİ YILMAZ

BAŞVURULAR İÇİN
Tel: (0212) 216 10 36 • Faks: (0212) 216 10 30 • e-mail: fest@festtravel.com

tarih VE toplum
aylık ansiklopedik dergi

KÜLTÜR GEZİLERİ Eylül 2002

6 Ekim 2002
Yeni Kazılar-Yeni Keşifler
METROPOLİS / PURANDA / KLAROS / NOTİON
Öğr. Gör. AHMET UHRİ

•

13 Ekim 2002
ALİNDA / LABRANDA
Öğr. Gör. Arkeolog ŞÜKRÜ TÜL

•

12-13 Ekim 2002
Eşkıyalar, Yörükler, Köyler, Köylüler
KAZDAĞLARI / EDREMİT / HAVRAN / BURHANİYE
Yrd. Doç. Fikret Yılmaz

•

20 Ekim 2002
DİDİM / MILETOS
Öğr. Gör. Arkeolog ŞÜKRÜ TÜL

•

27 Ekim 2002
KEMALPAŞA / KARABEL / VİŞNELİ KALESİ
Öğr. Gör. AHMET UHRİ

•

26-27-28-29 Ekim 2002
SAKLI CENNET KİLİKYA
Silifke - Tarsus - Anavarza - İvriz - Meke Gölü
Öğr. Gör. Arkeolog ŞÜKRÜ TÜL

•

26-27-28-29 Ekim 2002
Bolu / ABANT - Yedi Göller / SAFRANBOLU Kastamonu / AMASRA

ebruli TUR

EBRULİ ASTRONOMİ ETKİNLİKLERİ

Ebruli Turizm olarak yeni dönemde, yeni bir etkinliğe başlıyoruz. Güncel astronomi konusunda bilgilendirme, gökyüzünü tanıma, gözlemevinde ve açık alanda gözlem, takım yıldızlarını tanıma ve Evren'in sınırlarına yolculuk...

16 Ekim 2002
Saat: 18:30 İletişim Kitabevi
Sanat Galerisi / Alsancak

•

GENEL ASTRONOMİ
Gökyüzünü Tanıyalım semineri
HALİT MİRAHMETOĞLU
SENA ÇELİK

Rezervasyon: Adres: 1443 sok. (Kıbrıs Şehitleri) Mutlu Apt. No. 37/3 Alsancak İzmir
Tel: (0 232) 464 07 18 - 463 60 43 • Fax: (0 232) 464 92 03
e-mail: ebruliturizm@hotmail.com • http:\\ebruliturizm.sitamynet.com

1933 yılında dönemin en çok okunan **7 Gün** dergisinin kapağında "Mazhar Osman Bey Delileri Arasında" başlıklı röportaja ait resim. Ünlü öyküdür. Mazhar Osman'a sorarlar: "Hocam, sizin için deli diyorlar, ne dersiniz?" Hiç alınmadan yanıtlar: "Başkalarının bana deli demesi önemli değil, ama ben onlar için aynı şeyi söylersem yandıklarının resmidir."